

TARTALOMJEGYZÉK

KOLOSTOROK SOPRONBAN ÉS SOPRON KÖRNYÉKÉN

FERENCZI LÁSZLÓ: A ciszterci birtokszervezés és tájatalakítás elemei a borsmonostori apátság példáján.....	115
VAJK ÁDÁM: A csornai premontrei monostor a 13–14. században	139
BALÁZSIK TAMÁS: A sopronbánfalvi karmelita kolostor kutatása	153

MŰHELY

F. ROMHÁNYI BEATRIX: Adalékok a soproni ferences kolostor gazdálkodásához.....	181
WINKLER GÁBOR: A csornai premontrei prépostság épületének megújulása	185
KOVÁCS ZSÓKA: Az „anya” panaszai törvénytelen és nem természetes „leánya” ellen. Szemelvény az 1829-es soproni plébániai jövedelemösszeírásokból	188

SOPRONI ARCOK

SARKADY SÁNDOR: Dessewffy-Horváth Marietta emlékezete	194
KUBINSZKY MIHÁLY: Krisch Róbert (1921–2010)	198
VARGA IMRÉNÉ: Száz éve született Bérci Jenő (1910–1979)	199

SOPRONI KÖNYVESPOLC

F. ROMHÁNYI BEATRIX – KENDEFFY GÁBOR (SZERK.): Szentírás – Hagyomány – Reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok. Budapest, 2009. (ism. Szende Katalin)	201
JANKÓ FERENC: Sándor Békési: Verklärt und verachtet. Wahrnehmungsgeschichte einer Landschaft: der Neusiedler See. Frankfurt am Main, 2007.	204

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

KLÖSTER IN SOPRON UND IHRER

LÁSZLÓ FERENCZI: Elemente von Grundbesitzorganisation und Landschaftsumgestaltung der Zisterzienser am Beispiel von Klostermarienberg....	115
ÁDÁM VAJK: Die Prämonstratenserpropstei von Csorna im 13. und 14. Jahrhundert	139
TAMÁS BALÁZSIK: Die Erforschung des Karmelitenklosters von Sopronbánfalva	153

KLEINE MITTEILUNGEN

BEATRIX F. ROMHÁNYI: Zum Wirtschaftsleben des Franziskanerklosters von Ödenburg	181
GÁBOR WINKLER: Die Erneuerung des Gebäudes der Prämonstratenserpropstei von Csorna	185
ZSÓKA KOVÁCS: Die Klagen der ‚Mutter‘ gegen ihre illegitime und nicht natürliche ‚Tochter‘. Ein Ausschnitt aus dem Einkommensverzeichnis der Ödenburger Pfarreien im Jahre 1829.....	188

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SÁNDOR SARKADY: Zum Andenken an Marietta Dessewffy-Horváth	194
MIHÁLY KUBINSZKY: Róbert Krisch (1921–2010)	198
GYÖNGYI VARGA: Zum 100. Geburtstag von Jenő Bérci (1910–1979)	199

BÜCHERSCHAU

KATALIN SZENDE: Beatrix F. Romhányi – Gábor Kendeffy (Hrsg.): Heilige Schrift – Tradition – Reformation. Studien zur Theologie- und Kirchengeschichte. Bu- dapest, 2009.	201
FERENC JANKÓ: Sándor Békési: Verklärt und verachtet. Wahrnehmungsgeschichte einer Landschaft: Der Neusiedler See. Frankfurt am Main, 2007.	204

KOLOSZTOROK SOPRONBAN ÉS SOPRON KÖRNYÉKÉN

FERENCZI LÁSZLÓ

A ciszterci birtokszervezés és
tájátalakítás elemei
a borsmonostori apátság
példáján

„Item, eodem anno fuit abbati Sanctae Crucis et abbati de Monte Sanctae Mariae in Hungaria visitatio commissa per totum regnum Hungariae.” – A magyarországi ciszterci kolostorok vizitálását a heiligenkreuzi, valamint a borsmonostori apátságra bízó határozatot a citeaux-i generális káptalan 1288-ban hozta, vagyis majd’ száz évvel az apátság alapítása után.¹ A határozatokat böngészve feltűnik, hogy e nemzeti alapítású kolostort, mely egyébiránt nem is a magyarországi kolostorok számát tekintve a legnagyobb befolyással bíró clairvaux-i, hanem a morimond-i ághoz tartozott, eleddig mellőzik a vizitációs, inspekciós, illetve egyéb fegyelmi ügyekben kiadott hasonló megbízatások tekintetében. Ilyeneket persze inkább csak a nagyobb presztízsű királyi alapítások kaptak, melyek szorosabb kapcsolatban álltak a francia anyakolostorokkal, de Borsmonostor esetében erre talán más is némi magyarázattal szolgálhat. Tudniillik, az 1195-ben alapított apátságnak hosszú évtizedekig tartó nehézségekkel kellett szembenéznie, miképp ez a legkorábbi okleveles forrásokból és a rendi káptalan jegyzőkönyveiből kitűnik.² Annak ellenére, hogy 1225-ben az eredeti adományt, illetve az azóta szerzett birtokokat II. András megerősítette, illetve az azt követő években ő és Bors comes is további privilégiumokkal gyarapították, a „szomszédok” zaklatása továbbra is kellemetlenséget okozott.³ Emellett a megtelepedésre választott eredeti helyszín sem tűnt megfelelőnek, hiszen 1231-ben áttelepedésre kértek engedélyt a generális káptalantól.⁴

¹ Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. Szerk.: Canivez, Joseph-Maria. Louvain, 1933–1941. (a továbbiakban St) Borsmonostor legkorábbi megbízásai: St 1277:81, 1288:10. A magyar vonatkozású statutumokat kigyűjtötte: Hervay L. Ferenc: Répertoire Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Róma, 1984. (Bibliotheca Cisterciensis 7) (A továbbiakban: Hervay i.m.)

² Domonkos bán utóda, Bors comes és a kolostor között némi ellentét feszült, ezért a szerzetesek a királyhoz és a pápához is fordultak. Ld. Fránek Dömötör: A borsmonostori apátság az Árpádok korában. Eger, 1910, 34–35. (A továbbiakban Fránek i.m.). A generális káptalan látogatását az apát többször elmulasztotta, 1217-ben pedig már felmentést is kapott annak rendszeres látogatása alól, mivel kolostora túl fiatal és szegény. St 1217:22, Hervay i.m. 64.

³ Fránek i.m. 52.

⁴ St 1231:28, Hervay i.m. 66.

Az alapítás sorsa így vélhetően csak a tatárjárást követően vett pozitív fordulatot, amikor egyúttal a nemzetség alapító ágának kihalása következtében a patronátusi jog gyakorlása kérdésessé vált.⁵ Fránek Dömötör a kolostor leromlott, elpusztult állapotát feltételezve nyilván e forráshely újjáépítésként való értelmezésére gondolt,⁶ és később a régészeti feltárás adatainak fényében Christa Farka is hasonlóképpen interpretálta.⁷ 1268-ban a patronátusi jogot IV. Béla végül asztalnokmesterére, az Aba nembeli *Laurentio, magistro dapiferorum nostrorum, comiti Supruniensi* ruházta.⁸ Ő vélhetően ugyanaz a Péter fia Lőrinc,⁹ aki V. Istvánnal való konfliktusát követően rövid időre elvesztette a tisztséget és valószínűleg a kegyuraságot is. 1275-ben IV. László oklevele is említi, amelyben fiára, Lőrinc magisterre ruházza a patronátusi jogot *consideratis circumspectisque meritoriis* (ti. az idősebb Lőrincről van szó), mégpedig „amiként ismeretes, hogy korábban a nevezett Lőrinc comes az említett monostor kegyuraságát boldog emlékezetű nagyatyánk, B[éla] király idejében ezt bírta.”¹⁰

Borsmonostor később az egyik legműködőképesebb ciszterci közösségnek bizonyult. Más magyarországi alapításoknál szerencsésebb módon itt a fennmaradt levéltárnak köszönhetően¹¹ részletes birtoktörténeti adatokból pontosan követhető, hogy az eredeti adománylevélben szereplő birtokok mellé mikor, hol, milyen feltételek mellett szerzett/ruházott át birtokokat. A konvent tagjait számos alkalommal említik; a szerzetesi közösség létszáma 1398-ban

⁵ Bors comes végrendelete (1237: Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Pest, 1860–1874. XI. no. 209 – a továbbiakban: Wenzel) hamisítvány, de halálának dátuma megfelelhet a valóságnak, tekintve, hogy egybevág egy másik, bár ugyancsak hamis oklevél dátumával, melyben Chak filius Gyg de genere Chak soproni comes tesz adományt, amivel a királytól a patronátusi jog elnyerését célozta, és ígéretet tett a kolostor megépítésére (dictum monasterium aedificabo unaque cum uxore et filiis eundem locum sepulture mee dedicabo) (1237: Wenzel XI. no. 206). V.ö. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei. Budapest, 1916. (A továbbiakban Szentpétery 1916)

⁶ Fránek, i.m. 17.

⁷ Farka, Christa – Sauer, Franz: Die archäologischen Grabungen in der Zisterzienserkirche von Marienberg. In: 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung. Klostermarienberg, 1996, 160–167. 161. Christa Farka az építési törmelékben talált bordatagokra, valamint az apszis 13. század közepére datált átépítésére tekintettel egy 13. század eleji építési fázis meglétét látja igazoltnak. A közölt leírás – részletes dokumentáció hiányában – az apszis datálásának külső megítéléséhez nem elégséges. Az építési törmeléként hivatkozott darabok korábbi épültre utalnak, de esetleg más helyről is származhatnak. Tekintve különösen az átköltözésre vonatkozó kérelmet (1231), nem feltétlenül indokolt a kolostort ért erőszakos cselekményre gondolnunk. Bármelyik eshetőségről legyen is szó, az oklevél szövege éppúgy vonatkoztatható egy még befejezetlen kolostor megépítésére. A kérdést a kolostorkerengő kutatása, és datálása dönthetné el, csakhogy ezt egyrészt a barokk kori épület pozíciója akadályozza, a még nyitott felületen pedig a középkori maradványok, építőelemek kitermelése, másodlagos felhasználása miatt nem várható jelentős eredmény.

⁸ Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. köt. Budae, 1829–1844. (A továbbiakban: CD) CD IV/3 436.

⁹ Engel Pál: Középkori magyar genealógia (CD-ROM) Budapest, 2001. Fránek i.m. 37 félreértelmezi a személyekre vonatkozó adatokat.

¹⁰ „sicut etiam antea idem comes Laurentius predicti monasterii patronatum tempore Domini B. regis, karissimi avi nostri, recolendae memoriae, secure noscitur tenuisse” CD V/2 246–248. Az Abák mellett egyébként korábban a Csákok (Chak fil. Gyg), később a Kőszegiek (Nicolaus palatinus fil. Henrici) is támogatják a monostort.

¹¹ Hervay i.m. 72–73.

legalább tíz, illetve 1525-ben is még legalább hat fő.¹² Tekintetbe véve, hogy a monasztikus rendek kolostorainak személyi állománya ekkor már nem túl jelentős,¹³ Borsmonostor esetében minden bizonnyal arra lehet gondolni, hogy a konvent nem csupán megfelelő személyi utánpótlást kapott (akár Heiligenkreuzon, akár más közeli osztrák, vagy dél-német monostoron keresztül), hanem minden bizonnyal a közösség eltartásához szükséges gazdasági erőforrásokkal is rendelkezett, illetve a *conversusok* folyamatos jelenlétéből és szervezett munkájából ítélve¹⁴ maga is aktívan gazdálkodott.

A közösség csak az 1529–32-es török hadjárat következtében hagyta el végleg a helyét, miután 1543-ig az apátság és birtokai jutalom címén előbb Jurisich Miklós kezére kerültek,¹⁵ majd a század második felében a Nádasdyak Kőszeglékai uradalmának részévé váltak.¹⁶ A család 1540–50-es évekből való számadáskönyveiben¹⁷ még nem szerepelhettek, hiszen csak 1568-ban kerültek a kezükre. Az uralkodó egészen eddig kísérletezett ugyanis a feleléstéssel az egykori konvent egy még élő tagja segítségével – sikertelenül.¹⁸

¹² Hervay i.m. 78.

¹³ Adatok a konventek létszámára: Hervay i.m. 24; A bencés kolostoroknál a Tolnai Máté féle vizitáció során tapasztaltakhoz hasonlóan alacsony. Ld. Érszegi Géza: Zu Alltagsleben und Sachkultur ungarischer Benediktinerklöster des Spätmittelalters. In: Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters. Internationaler Kongreß Krems an der Donau 18. bis 21. September 1978. Wien, 1980. 195–215. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen des Instituts für Mittelalterliche Realienkunde Österreichs, 3)

¹⁴ *Conversus* említésekre 1265–1398 között Hervay i.m. 78. Különösen a 14. század végi adatok figyelemreméltók, annak fényében, hogy ekkor már a *conversus*-intézmény általános válságát éli, illetve a magyarországi kolostorok esetében sokszor nincs is rájuk vonatkozó adat. Munkájukat Borsmonostor esetében 1398-ban is még *prefectus conversorum* irányította. (Hervay i.m. 69.)

¹⁵ Kovács Ignác: A borsmonostori apátság története. Sopron, 1910. 149.

¹⁶ Léka a Kanizsai család ősi birtoka volt, mely 1532-ben Kanizsai Ferenc halálával került Orsolyához, majd Nádasdy Tamással házasodva a Nádasdyakhoz.

¹⁷ Kumorovitz L. Bernát – M. Kállai Erzsébet: Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdyak 1540–1550-es számadásaiból I–II. Budapest, 1959. (Történet Néprajzi Füzetek 1–2.)

¹⁸ Schöbel, Judith: Klostermarienberg in der Neuzeit. In: 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Szerk.: Jakob Perschy. Klostermarienberg, 1996. 119–128, itt: 119.

1. kép. Borsmonostor (Klostermarienberg) a kolostorudvar területével a Google műholdfelvételén

1671-ig a protestáns Nádasdyak tulajdonában maradt, akik már csak a majorokat működtették. Birtokaikról részletes urbárium készült 1608-ban, 1647-ben pedig a rend részéről vizitáltak, illetve vagyonelejtár is készült. 1672–76 között az uradalom Draskovich Miklós,¹⁹ majd Esterházy Pál birtokába került, aki 1680-ban Borsmonostort magát visszaajándékozta Lilienfeld számára, de a többi falu az ő tulajdonában maradt.²⁰

A konventkert és épületei

Az apátsági komplexum kiterjedésével és épületeivel kapcsolatosan rendelkezésre álló adatok köre szerény. A mai Klostermarienberg, bár csak néhány utcás kisfalú, a már középkorban mezővárossá váló Pásztóhoz, vagy a később ugyancsak mezőváros Zirchez hasonlóan megőrzött valamit a középkori apátság képéből, annak is köszönhetően, hogy a településképző organikus fejlődésének folyamata itt nem szakadt meg – mint ahogy a török alatt rövid időre Zircen. Borsmonostoron az új konventkert határa valószínűleg a régit követi (1. kép). A kolostorépület helyétől nyugatra, a mai Feldgasse mentén körbeoleli a zöldségszertéket és Répcén létesített halastavat, északon elhalad a malom

¹⁹ Schöbel i.m. 120.

²⁰ Hervay i.m. 72.

mellett, visszakanyarodva a Répce déli partjára. A kolostorudvar eredeti határa keleten esetleg kijebb is lehetett (ti. a mai Mühlweg mentén), mint ahogy az a katonai felméréseken látható (2. kép).

2. kép. Borsmonostor (Klostermarienberg) a kolostorudvar területével az 1. katonai felmérésen

A kolostor, a kerítőfal, és a kolostorudvarban található egykori épületek eredeti elrendezésének nyomai azonban eltűntek, a barokk kolostortól délre ma álló gazdasági épületek már 19. századiak. Régészeti feltárás egyedül a templom esetében folyt, ami a templom területe mellett sajnos csak a tőle délre található – tehát a szokásos elrendezéssel ellentétesen tájolt – temetőkert egy részére terjedt ki.²¹ A kolostort körül-vevő majorsági udvar épületeivel, tartozékaival

²¹ 1992-ig a kolostor és templom pontos helye ismeretlen volt, de Hervay F. Levente a korábbi véleményekkel szemben helyesen feltételezte, hogy az a barokk rezidencia és templom helyén keresendő. (Hervay i.m. 73) Egy új tűzoltósági épület építése kapcsán esedékessé vált ásatás és falkutatás ekkor megállapította, hogy a barokk épületek nagyobb részben nem a középkori falakon épültek. Csupán az új refektórium szárnya, illetve a mellette lévő kerengőrész esetében volt erről szó. Az 1741-ben épült barokk templom az egykori káptalanteremre épült rá, előcsarnoka pedig pár méterrel északra az egykori templom északi kereszthajójától, részben az egykori keleti kerengőszakaszra épült. A barokk templom északi oldalához csatlakozó Szent György-kápolna a szerzetesek munkatermére épült rá. Farka, Christa – Sauer, Franz: Die archäologische Grabungen in der Zisterzienserkirche von Marienberg. In: 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Szerk.: Jakob Perschy. Klostermarienberg, 1996. 160–167, itt: 162.

kapcsolatban így – mint általában – itt is főleg 16–18. századi forrásokhoz, uradalmi dokumentumokhoz és térképekhez, illetve a katonai felmérésekhez folyamodhatunk további információkért. 1597-ben istállókról, veteményeskertről, káposztáskertről, egykori halastóról, háromkerekű malomról, legelőről, gyümölcsösről hallunk:

„Vor dem Kloster befindet sich ein Meierhof mit Ställen... Nördlich des Meierhofes gibt es ein Gemüsegarten, darinnen im Norden anstelle eines alten Fischteiches auch einen Krautgarten, der verödet ist... Item am Ende des öden Fischteiches nach Osten besitzt der Herr eine dreigängige Mühle... Neben dem Mühlhaus liegt eine kleine Wiese... Gegenüber dieser Mühle befindet sich ein Häuschen mit Obstgarten...”²²

Néhány évvel később az 1608-as urbárium ezzel teljesen megegyező leírást ad a kolostorudvarról:

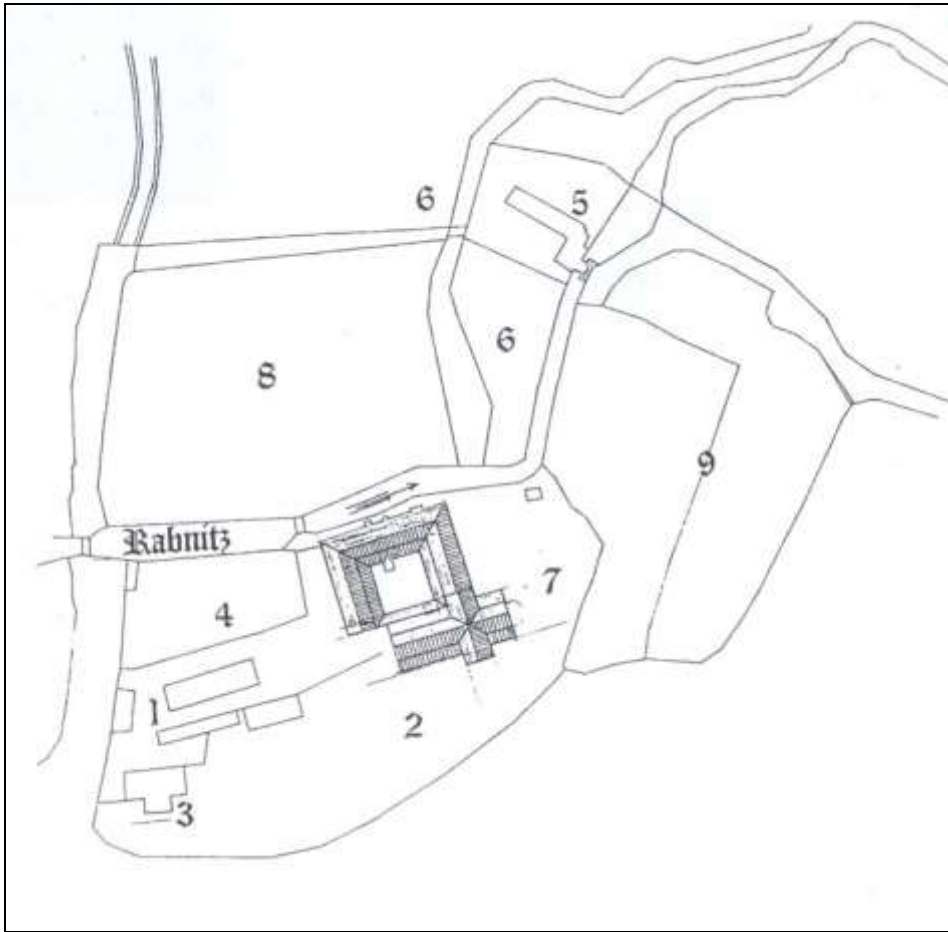
„Item, itt az calastrom auagy kapuya eleótt valo uduaron vagyon mayor haz istalokkal edgyetemben, mellyek igen ell puztoltanak, az calastromnakys mynden feódele feólette igen ell puztoltt, ky myatt feleó az boldozasoknakys le teúresse es puztulassa. Ezen calastrom mellett vagyon delreóll egy gywmeólcheós kertt, melly kertt mellett nap nezettreóll vagyon egy gabonas kertt, paytatauall edgyetemben. Item, az mayor hazon fellyeól fell zelreóll az Repcze vyz folyas keözben vagyon egy vetemenyes kertt. Azon beleóll feózelreóll az reghy halasto helen volttt egy kapoztas kertys, de el puztoltt. Item, az puzta halasto vegeben nap kelett feleól vagyon az ornak eó nagysaganak három kerek molna, mellyen ninchenek keóuek es igen karos eó nagysaganak, ky myatt az ketty kereke puztan all, az edgykenys chak igen vekony keóuek vannah. Ezen malom ellenebe vagyon egy hazachka gywmeólcheós kerteuell edgyetemben, kyreóll az benne lako annuatim ad f. 2. Ibidem, azon malom haz mellett vagyon egy retechke, circiter falcastra 2, kytt az molnar byr. Azon molnarnak vagyon egy kys gywmeolcheos kerteys ugyan ott az rett mellett.

Ugyan ezen hatarban vagyon az calastromhoz in diversis locis szanto feóld iugera 290. Item, vagyon ezen hatarban azon calastromhoz egy eóregh rett az Repcze vyz mellett Kethhell feleóll circiter falcatrsa 100. Item, ezen calastromhoz vagyon az nemes choy hatarban bizonyos tagh feóld, kytt az regenten ez calastromhoz hattanak volttt testamentomban,²³ es az ott valok, mykor mellyett be vettnek benne, mynden hold feóldreóll egy egy kepettt tartoznak adny.”²⁴ (3. kép).

²² Meyer, Wolfgang: „Die Schönheit des Feldes ist in mir” – Zisterziensischer Garten-, und Feldbau. In: 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Szerk.: Jakob Perschy. Klostermarienberg, 1996. 147–154, itt: 153; forrása: Prickler, Harald: Die Zisterzienser als Grundherren im burgenländisch-pannonischen Raum. In: Uo. 63–88.

²³ Wenzel XII. no.511 (1299) 3 csói nemes birtokuk egy részét gyümölcsösrel adják az apátnak

²⁴ Maksay Ferenc (szerk.): Urbáriumok, XVI–XVII. század. Budapest, 1959. (A továbbiakban: Maksay i.m.) 94–95.

3. kép. Borsmonostor (Klostermarienberg), a kolostorudvar és épületei az 1597-es jelentés alapján (Meyer 1996 nyomán): 1. majorsági épület („majorház”); 2. gyümölcsöskert; 3. gabonás kert és pajta; 4. veteményes, ill. a kiszáradt tómeder helyén káposztáskert; 5. malom (a Répce és a malomárok között); 6. kis kaszálórét; 7. házikó és gyümölcsöskert; 8. halastó; 9. falutelepülés

Az 1647-es vizitáció jelentése szerint az épületekből már csak néhány rom maradt. Említenek ekkor egy újonnan épült templomot és egy szintén új Szent György titulusú kápolnát. 1674-ben a templomhoz tartozó temetőt romosként jellemzik, nyilván középkori falmaradványok jelenlétét értve ez alatt, a régi kolostorépület köveit pedig ugyanekkor egy istálló és egy malom újjáépítésére használták fel.²⁵ Itt vélhetően a még használatban álló középkori épületekről van

²⁵ Schöbel i.m. 120.

szó, vagyis eszerint azok eredeti helyükön épülhettek újjá. A 18. század elejéről 1730,²⁶ illetve 1740²⁷ körül készült ábrázolások is ismertek, azonban ezek is már részben újabb korú épületeket mutatnak. Így az 1730-as stukkóábrázoláson a kolostorkomplexum mellett épített plébá-niatemplom és temetője látható, illetve a Weingartenkapelle, a településtől délkeletre, a hegyoldal szőlőiben, a későbbi rajon pedig az egykori gazdasági épületek közül csak a malom, és a gyümölcsöskert melletti kis épület szerepel.

A régészeti ásatásnak és falkutatásnak köszönhetően rekonstruálható templom és kolostor – méretét és elrendezését tekintve – Christa Farka szerint egy ún. kolonizációs típust képvisel, amelyet kifejezetten a gyengébb gazdasági adottságú, perifériális régiók esetében „fejleszthettek ki.”²⁸ E vélemény azonban túlzottnak tartható, amennyiben nem számol a különféle alapítások (magán, királyi/fejedelmi) presztízs-jelentőségével.²⁹

A birtokszerkezet és annak változásai

A borsmonostori apátság birtokai egyes gazdagabb királyi alapításoknál (Topuszkó, Szentgotthárd) szerényebbek és szórtaabb fekvésűek voltak. Az eredeti adományban (Domonkos bán keltezetlen, 1190-es években kelt alapítólevelében) szereplő birtokok a kolostor közvetlen környékén feküdtek, de nem képeztek összefüggő tömböt. A mai Klostermarienbergről az Altus Mons-ként, ill. Babaduriként is emlegetett hegy, valamint Meynhart (ma Kedhely, Mannersdorf) Mychsa/Miksa (ma: Micske, Strobers-dorff) Preznye (ma: Peresznye, Proschingen) Zaka (Száka, Purzelsdorff) Ukas (ma: Malomháza és Füles), Baran (Szabadbáránd) és Dág (ma: Ágfalva, Agendorff) falvak alkották. Ezeket teljes egészében, szőlőkkel, malmokkal, rétekkkel, erdőkkel, vizekkel és meg nem művelt, vagy már művelés alá vont földjeikkel rendelte az apátságnak.³⁰

²⁶ Schöbel i.m. 123. Stuckdarstellung von Klostermarienbergről aus dem Stift Lilienfeld (um 1730)

²⁷ Farka – Sauer i.m. 160.

²⁸ Farka – Sauer i.m. 162.

²⁹ Hasonló méretű és alaprajzú kolostorok valóban előfordulnak például a skandináv területen, (pl. Nydala, Alvastra, Roma), itt egyedül Alvastra köthető az uralkodóhoz, de azt „csupán” a királynő alapította, Nydala püspöki, Roma pedig Nydala telepítése. Magyarországon az ismert alaprajzú királyi és magánalapítások között különbség mutatkozik. A borsmonostorihoz hasonló, szerényebb méretű az ugyancsak magánalapítású Bélapátfalva, Keresztúr, és valószínűleg Ábrahám temploma és kolostora (Utóbbinál a méreteket csak sejtetni lehet terepbejárásból származó adat alapján: Szőke Sándor: Dombóvár földrajzi környezete és története. Dombóvár, 1996. 39.), a királyi alapítású kolostorok ismert épületei impozánsabbak, itt Szentgotthárd jelenthet kivételt. Kerc, Zirc, Toplica vagy Pilis építészeti jelentősége mindenesetre elméletileg sem egyeztethető össze olyan korabeli prekoncepcióval, amely az országról, vagy régióról alkotott gazdasági lehetőségekről szólna – ilyen alaposan körültekintő telepítési politikával egyébként sem valószínű, hogy számolnunk kellene.

³⁰ „*Quae omnia integra cum vineis, molendinis, pratis, silvis, aquis, terris cultis et incultis abbati et fratribus ibidem Deo servientibus perpetuo in libere possidendum contuli...*” regeszta: Hervay i.m. 63; kiadva: Wenzel XI. no. 38 (1194-re keltezi), vagy CD II. 300. Az adományozás társadalomtörténeti és etikai összefüggéseiről ld. Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). SSz. 15 (1961), 114–130, 193–200, itt: 116.

A birtok későbbi változását táblázatban foglaltuk össze (lásd a tanulmány végén). A kezdeti nehézségek ellenére e központi fekvésű falvakat sikerült szilárdan kézben tartania az apátságnak. Jól érzékelteti ezt, hogy bizonyos birtokok 15. század eleji határjárásai során a majd kétszáz évvel korábbi megerősítő oklevélben (1225) szereplő határjárások szövegét változtatások nélkül áttemelhettkék,³¹ illetve, hogy egyes települések (pl. Micske) e dokumentumokat leszámítva fel sem bukkannak más oklevelekben a 13–15. század folyamán – vélhetően a zavartalan birtoklástörténet következtében. E településeket érintő határviták (pl. Száka – 1240) tehát nem jellemzőek egészen a 14. század utolsó évtizedéig, mikor is a kolostor szomszédságában lévő központi helyek, a mind gazdaságilag, mind demográfiailag megerősödő birtokközpont és királyi város Kőszeg, valamint elsősorban Locsmánd mezőváros lakosai földfoglalások és más hatalmaskodások miatt hosszas pereskedésekbe bonyolódnak az apátsággal.

A birtok fokozatos átalakulását tekintve sokatmondó a Dág eladásával foglalkozó oklevél szövege, amely szinte mentegetőzve megjegyzi, hogy az eladásra egy kedvezőbb fekvésű birtok vásárlásának igénye miatt került sor;³² ugyanakkor ez világossá teszi a ciszterciek – máshol is jellemző – szisztematikus birtokpolitikára való törekvését. A birtok növekedésének topográfiai mintázata egyébként is egyértelműen azt a jól ismert tendenciát mutatja, melynek során az eredetileg kapott, széttagolt adományokból a szerzetesközösségek igyekeztek egybefüggő birtokokat teremteni. Így elsősorban már meglévő birtokaik vagy részirtokaik esetében igyekeztek újabbakat szerezni. Illusztris példája ennek a ma már nem létező Enyed falu, mely 1225-ben bukkan fel az apátági birtok határosaként,³³ ahol 1231-ben kap birtokadományt az apátság, majd az 1410-es években elsőként Enyedi Imre birtokát³⁴, végül az egész települést is megszerezték,³⁵ de csak később (a család kihalása után) iktatják be a konventet, miközben kénytelenek kifizetni a család egyik kiházasított női örököse után a

³¹ E határjárások (Ld. alább, 39. jz.) egyébként összefüggésben állhatnak a kőszegi és locsmándi polgárok 1391–1393-tól kezdődő hatalmaskodásaival, amiért is az apát igyekezett lépéseket tenni (pl. oklevél-átiratok, új határjárások), de az ügy a 15. század közepére sem rendeződött.

³² Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. (A továbbiakban: Sopronm. Okt.) I. 29. Nem kerül vissza az apátsághoz: 1390-ben Soproné lesz. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Budapest, 1897. (A továbbiakban Csánki III) 604, 639.; Mollay, Névtudomány és várostörténet, 198–199.

³³ Csánki III. 607.: villa Engud (1225) Sopronm. Okt. I. 11–12.

³⁴ DL 10256 (1414-09-20); regeszta: Zsigmondkori oklevéltár I–X. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Budapest, 1951–2007. (A továbbiakban Zs.O.) Zs.O. IV. 2493; kiadva: CD X/5. 553.: A csornai konvent előtt Enyedi Imre a Sopron megyei Enyed birtokon lévő részét (a birtok felét) a monostornak adja, ahol őt keze és lába elvesztése után ápolták, most pedig eltartására az apát és a konvent kötelezettséget vállaltak. Végül: DL 37161 (1416-02-11); regeszta: Zs.O. V. 1523: királyi utasításra a csornai konvent iktatja be az apátot.

³⁵ DL 10575 (1417-05-29); regeszta: Zs.O. VI. 483; kiadva: CD X/5. 839.: A csornai konvent előtt Enyedi Mátyás az Enyed birtokon lévő részét Miklós borsmonostori apátnak és a konventnek adja azzal a feltétellel, hogy azok a Peresznye nevű birtokán fél jobbágytelket adnak neki örökbe, utódok nélküli halála esetén viszont visszaszáll az apátságra. Elengedik tíz dénármarca tartozását is, kap négy ökröt, egy lovat, a birtokrészhez tartozó földeket pedig, amelyek a locsmándiaknál zálogban vannak, visszaváltják.

hitbért és jegyajándékot.³⁶ Míg a falu 1225-ben *villa*-ként szerepel, a későbbi forrásokban mindig *possessio*, így esetleg nem zárható ki, hogy már ez idő szerint fokozatosan néptelenné vált, illetve esetleg a tulajdonváltozással összefüggésben már a középkor végén beolvadt a szomszédos apátsági települések határába.³⁷

Figyelemreméltó, hogy míg a környező – osztrák, cseh, lengyel, dél-német – területek kolostorainak esetében általában az alapítást követő első néhány évtizedhez (az ún. konszolidációs fázishoz) egy határozott birtokszerkezeti átalakulás köthető, addig ez a változás a kielégítően részletes birtoktörténeti adatokkal rendelkező hazai kolostorokat tekintve sokszor jóval szerényebb. Azonban éppen a tagolt fekvésű – s a ciszterci gazdálkodás szempontjából például állattartásra, nagyméretű, összefüggő legelőterületek kialakítására kevésbé kedvező – birtokokkal bíró borsmonostori apátság története folyamán elég jelentékeny számú tranzakcióról értesülünk a forrásokból. Ebben valószínűleg nem csupán annak van szerepe, hogy ez a máshol is oly jellemző tendencia esetleg itt még jobban észlelhető a forrásadottságoknak köszönhetően, hanem a környék „kedvező” birtokstruktúrája is közrejátszhatott – értve itt azt a tényt, hogy az apátsági birtok közelében található számos kis és középnemesi birtok, tulajdonosa – mint potenciális adományozók – alkalmas társadalmi közeget jelentettek a terjeszkedő birtokpolitikához.³⁸

Természeti környezet és „infrastruktúra”

Az eredetileg tagolt birtoktestnek köszönhetően számos határjáró oklevél született,³⁹ melyek leírásaiból az apátság közvetlen környezete és annak természeti adottságai viszonylag jobban ismertek, mint az összefüggő és nagy ciszterci birtokok (pl. Szentgotthárd) esetében. A vízfolyások környékén füzeseket, a hegyoldalakon szőlőt és rekettyést találunk. Úgy tűnik, hogy a határhasználat formája sok helyen gyakorlatilag a legújabb korig változatlan

³⁶ A beiktatásról: DL 10888 (1420-02-15); regeszta: Zs.O. VII. 1355; kiadva: CD X/6. 251. A hitbér kiadásáról: DL 10912 (1420-04-01); regeszta: Zs.O. VII. 1578

³⁷ Történeti helynévanyag, kézíratos és katonai térképek nem utalnak a helyére, így csupán egy határjáró dokumentum alapján – DL 5176 (1357-09-06); Sopronm. Oklt. I. 276–278 – lokalizálható Micske, Peresznye, Ólmod, Zsidány közé.

³⁸ Úgy tűnik, hogy ebben a tekintetben elég differenciált a kép a nagy, és összefüggő birtokkal rendelkező királyi alapítások, pl. Toplica/Topuszkó (ma: Horvátország), illetve magánalapítások között. Toplica birtoktörténete közel sem ilyen dinamikus, pedig a fennmaradt kartulárium maradéktalanul reprezentálja a változásokat az alapítást követő másfél évszázadban. V.ö.: Ferenci László: The economic history of the Cistercian monastery in Toplica (A topographic approach) MA thesis. Central European University, Budapest, 2005. Hasonló a helyzet Szentgotthárd esetében is, ahol szintén inkább jellemzőek az eredeti nagy birtoktömbtől jóval távolabb fekvő, például fontosabb központban, vagy kereskedelmi útvonal mellett szerzett „satellit” birtokok (Vasvár, Zalaszentiván).

³⁹ Alsó-László, Kedhely, Micske, Peresznye (1225): Sopronm. Oklt. I. 9–17, illetve CD III/2 59–71; regeszta: Hervay i.m. 65–66; szabad fordításban: Belitzky János: Sopron vármegye története. Budapest, 1938. 449–453; Alsó-László, Kedhely (1410): Sopronm. Oklt. I. 622–626; Micske, Peresznye (1412): DL 87830 (1410); kiadva: Hazai Okmánytár. I–VIII. Szerk.: Nagy Imre. Budapest, 1891. (A továbbiakban: H.O.) V. 203–207.; Száka (1240): Wenzel I. no. 270; Zsidány (1233): Wenzel VI. no. 334.

maradt. A monostor melletti hegy oldalában található szőlőt például már Kőszeg 1354-es határjárása is említi a borsmonostori határok mentén. Bár Fényes Elek országleírása szerint a kedhelyi borok rossz minőségűek,⁴⁰ ennek ellenére a középkorban is szőlőben bővelkedő környék volt – ezt a csöböradó jelentősége is mutatja, amelyet Bors comes az apátság számára adományozott, azzal a kikötéssel, hogy élete végéig még magának tartja fenn.

A táj jellege a gyümölcsstermesztésnek is kedvezett. A határjárások gyakran említik például az alma- és körtefákat,⁴¹ és a gyümölcs kultúra az egykori kolostorgazdaságnak is elengedhetetlen része volt. Ennek továbbélése tükröződhet a Nádasdyak alatt: Maksay Ferenc megállapítása szerint a Nádasdy–Esterházy uradalomban nagyon fejlett hal- és kertgazdálkodás folyt,⁴² mint azt a kolostorgazdaság még használatban lévő részeinek leírása is mutatja. A tizenötéves háború által fémjelzett dekonjunktúra eredményeképpen azonban a majorsághoz tartozó veteményesek, gyümölcsösök és halastavak itt is pusztulhattak a 16. század utolsó éveiben.

A nagyobb településektől és kereskedelmi utaktól félreeső Oberpullendorfi-medence a helyválasztás szempontjából a ciszterci kolostoroknál általában érvényesülő normákat tükrözi,⁴³ és a borsmonostori konvent számára megfelelő környezetet biztosított. Ennek ellenére a birtok gazdálkodástörténetében a környező forgalmasabb útvonalak és piacok már a kezdetektől szerepet játszottak. A kolostorral szomszédos kedhelyi és micskei piacokat már II. András megerősítő oklevele is említi,⁴⁴ a 14. század folyamán pedig már több környező mezővárossal – Sárvárral, Csepreggel, és Locsmánnal – is kapcsolatot tartottak.⁴⁵ Míg a birtok háborítatlanságát és „életképességét” a patrónus személyén keresztül kezdetben a soproni várispánsággal való szoros kapcsolat, támogatás szavatolhatta, a későbbiekben – a Kanizsaiak kegyurasága idején – a környező piaci központokkal történő kapcsolattartásnak köszönhetően válhatott gazdaságilag is kiegyensúlyozottá a konvent története.

⁴⁰ Fényes Elek: Magyarországnak s a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I–II. Pest, 1841.

⁴¹ Érdekes módon ez egybevág később jellemző szerepükkel a kertgazdálkodásban. V.ö.: Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. Descriptio Comitatus Sempronienensis. I–III. (Ford.: Földváry Miklós – Déri Balázs – Tóth Gergely), Sopron, 2001–2006. I. 115. A megyére oly jellemző, ugyanitt említett gesztenye ugyanakkor – legalább is a szóban forgó határjárások adatai tekintve – alulreprezentált a szűkebb környéken (Répce-völgy), ami a jellemző élőhelyét tekintve érthető is.

⁴² Maksay i.m. 90.

⁴³ Farka – Sauer i.m. 160.

⁴⁴ Hervay i.m. 65: „*Forum etiam in villa Mainharth et aliud forum in Michsa cum tributis*”

⁴⁵ Sopronm. Okt. I. 332.: 1360-ban az Ukas és Malomháza közötti hidon szállítja az apátság az árukat Sárvárra, és Csepregre, ezért a híd fenntartása őt illeti. Locsmándon még birtoka is van (ld. alább).

Grangiák

A ciszterci kolostorok majorságai, azaz a grangiák a tájatalakító tevékenységük karakteres elemei, ám Magyarországot, illetve a tágabb régiót is tekintve csekélyebb a jelentőségük. Nem csupán arról van szó, hogy okleveles forrásokkal alig adatolhatók, és számuk inkább elmarad a nyugat-európai átlagtól, hanem úgy tűnik, hogy az ilyen birtokok mérete is jóval szerényebb.⁴⁶ A borsmonostori apátság birtokai között először III. Ince pápa oklevele említ grangiákat 1209-ben.⁴⁷ A pápai oklevelekben szereplő, hasonló jellegű említésekkel kapcsolatban Christoph Sonnlechner fogalmazott meg forráskritikai észrevételt, miszerint egyes esetekben a településnevek grangia-ként történő szerepeltetésének nem volt valós alapja, hanem a szóhasználat csupán a ciszterciek jól ismert birtokszervezési elvéből indult ki, miszerint a centrális fekvésű birtokok többnyire grangiák. Sonnlechner Zwettl példájára hivatkozva figyelemre int.⁴⁸ Peresznye és Kedhely esetében nem áll rendelkezésre olyan okleveles forrás, amely megerősítené a pápai oklevél információját, azonban Ukas-sal (ma: Füles), valamint – a pápai oklevélben még nem szereplő, hanem majd csak II. András 1225-ös megerősítő oklevelében említett Zumuld-dal (ma: Szomód, Komárom m.) kapcsolatban igen.⁴⁹

A ma már nem létező Ukas helynévvel,⁵⁰ illetve egykori területével az oklevelek alapján két további – a 13–15. század folyamán gyakrabban említett, és ugyanakkor máig továbbélő – helynév, Füles, illetve Malomháza hozható összefüggésbe. Frának és Kovács egyaránt kizárják, hogy az Árpád-kori Ukas csak a mai Fülessel (Nikitsch), vagy csak a mai Malomházával lenne azonos, és amellett érvelnek, hogy területe eredetileg kiterjedt a már 1225-ben is említett patak⁵¹ mindkét partjára. Így egyik fele a mai Malomháza részén, másik fele a mai Füles oldalán feküdt. 1360-ban Ukas és Malomháza világosan elkülönül, közöttük híd van.⁵² Malomháza neve az

⁴⁶ Egyes nyugat-európai kolostorok grangiális birtokainak méreteire ld. Ribbe, Wolfgang: Die Wirtschaftstätigkeit der Zisterzienser. In: Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit. Ausstellungskatalog, Szerk.: Kaspar Elm. Köln, 1980. 203–216. 206–207. továbbá Ferenczi László: A Topographical Study of Cistercian Granges in Hungary: Approaches and Problems. Előadás a Monastic Landscapes – Physical and Spiritual. c. konferencián, Central European University, Budapest, 2009. március 5–7., megjelenés alatt.

⁴⁷ CD VII/5 158–163: „*grangiam, quae vocatur Ukacs (Ukas), grangiam, quam habetis in Menyharth (Kedhely), et grangiam, quam habetis in Prescingen (Perezne) cum omnibus pertinentiis eius et terris cultis, syluis, aquis, molendinis, pratis, pascuis*”

⁴⁸ Christoph Sonnlechner megállapításait ld. http://www.univie.ac.at/igl.geschichte/brunner/ws_2003/sonnlechner_material.htm (legutóbb letöltve: 2010.06.06), kommentálja: Ferenczi László: Észrevételek a topuszkói (toplicai) ciszterci apátság birtokstruktúrájával kapcsolatban. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitmann Barnabás. Piliscsaba, 2009. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 5) 277–292. 54. jegyz.

⁴⁹ DL 2315 (1326-00-00), kiadva: CD VIII/3.128–130: „*fratri Iacobo, Histrario ordinis eiusdem magistro curiae de possessione Files*”, illetve DL 86815 (1225-00-00), kiadva: Sopronm. Oklt. I. 9–17: „*grangiam quam predicti fratres construxerunt*”

⁵⁰ Csánki III. 619; Ukas nevét 1311 után csupán egyszer említik.

⁵¹ Sopronm. Oklt. I. 13.

⁵² Sopronm. Oklt. I. 332.

eredeti német Mönch-hof előtagjának torzulásával, illetve utótagjának magyarra fordításával jött létre⁵³ – az eredeti helynév is tehát egy kolostori majorságot jelölhet. Kovács szerint Malomháza/Mönchhof úgy létesült, hogy a szerzetesek „kiszorultak” az ukasi határból, és a patak másik oldalán hoztak létre gazdasági udvart.⁵⁴ Bár Malomháza első említése viszonylag késői (1360, Mu-nichoff), ez a narratív elgondolás kevésbé tűnik valószínűnek, ha meggondoljuk, hogy a majorsági földek a kezdetektől fogva marginális topográfiai helyzetűek lehettek, majd ez fokozatosan a két külön elnevezés használatában is határozottabban érvényre kerülhetett az eredeti Ukas helyett. Ennek látszólag egyetlen forráshely mond ellent: 1411-ben kivételesen Ukech vulgo Monahhaza szerepel.⁵⁵ Ebben az oklevélben azonban a kolostor birtokáról van szó, és kézen-fekvőnek tűnik, hogy a névkapcsolással a településtörténeti változás okozta toponímiai ellentmondást kívánták feloldani, ami korábbi és későbbi okleveles adatok között feszült, hiszen eddigre már az eredeti településjellegben való különbség is eltűnni látszott, amennyiben a majorsági rész is önálló faluvá fejlődött (erre az első biztos adat szintén 15. századi).⁵⁶

Szomód (Zumuld, Sumuld, Sumulch) esetében az oklevél szövege egészen kivételesen a pontosabb topográfiai azonosításhoz is segítséget nyújt.⁵⁷ Eszerint a grangiát egy malomhely, illetve gyümölcsös szomszédságában, a tatai apátság grangiája mellett, vagyis Szomód (feltételezhetően a maival egyező) faluhelyétől délre, a tatai határ mentén létesítették.⁵⁸ Röviddel ezután azonban Bors ispán eladta a birtokot (és még két másikat) Csák nembeli Pósnak, melyekért másol kárpótolta a monostort,⁵⁹ s Szomódot 1269-ben valóban már Pós fia Ugrin, valamint a majki prépost birtokolta.⁶⁰ A prépostságot 1235 előtt alapították,⁶¹

⁵³ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II; Budapest, 1988. II.86: *Munich*-(1360) *Mona*-(1411), *Mono*-(1435) *Molom*-(1495)

⁵⁴ Fránek i.m. 49; Kovács Ignác: A borsmonostori apátság alapítása és birtokviszonyai az első három apát alatt. *Katholikus Szemle* 18 (1904), 854–868, 955–968. itt: 863–865.

⁵⁵ Sopronm. Oklt. I. 647.

⁵⁶ Csánki III. 619. *Dorf Munichhof*, további említéseket ld. uott.

⁵⁷ Sopronm. Oklt. I. 15, „*contulit etiam in Zumuld terram arabilem ad tria aratra et pratium, quod situm est iuxta grangiam quod predicti fratri construxerunt iuxta pomerium, et molendinum, quod positum est iuxta grangiam abbatis de Tata, et aliam locum molendini ibidem et silvam, que vocatur Rugus et vineam in Stanch*”

⁵⁸ Csánki III. 533. A tatai apátság Alsófalu és Felsőfalu helységeket bírta. 1448-ban „*possessio abbatis de Thata prope Thata*” szerepel, vagyis a tatai apát a tatai várral szomszédos birtokos. Alsó-, és Felsőfalu területe is a tatai, ti. részben a szomódi határok mentén húzódott.

⁵⁹ Ezt a lépést II. András, majd IV. Béla nevére hamisított oklevelek erősítik meg: CD III/2. 355–356 (1233-00-00): II. András megerősítő oklevele; DI 185 CD III/2. 361–363 (1233-00-00) Béla (ifjabb) király megerősítő oklevele. ld. Szentpétery 1916. 119. „*villas quasdam haereditario iure me inhaerentes, quarum haec sunt nomina; videlicet Sumulch, Scanch et Dunasegh, cum insula contuleram possidendas... verum quia charitate refrigescere iniquitas abundans, praedicta donationis veritas immediam venit dubietatis, sic, ut magister Pous omissa veritate, assereret, villas superibus dictas emtionis titulo ex parte mea iure possideri... ut idem monasterium meum nolens fraudare eleemosyna premissa, imo jam et data; villas duas alias in commutationem illarum...*”

⁶⁰ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Budapest, 1987. 456. (A továbbiakban: Györffy III); kiadva: CD VII/1. 357.

valószínű ezért, hogy szinte rögtön saját új alapításuknak adományozták a grangiát, amelyen eredetileg a ciszterciek építkeztek. 1327-ben Kacsik (Kacsics) nembeli Szécsenyi Frank fia Farkas fiai osztoztak itteni részükön, majd 1349-ben a majki premontreiek birtokrészét említik ismételten. 1364-ben már Kont Miklós nádoré,⁶² 1459-ben pedig a tatai vár tartozéka több településsel, melyeken említenek halastavat és malmokat is.⁶³ Az esztergomi szandzsák 1570-es összeírása szerint puszta volt, melynek 350 akcse jövedelme tizedből és legeltetési adóból származott,⁶⁴ határán valószínűleg a tatai jobbágyok gazdálkodtak. Bél Mátyás leírása alapján „egy szép halastó van alatta (t.i. a falu alatt), a föld alatti csövek és más romok azt mutatják, hogy ez Corvin Mátyás alatt létesült. Északnyugatra a halastó fölött, az útnál, amely Szönybe vezet, balról romokkal tűnnek fel egyes földek, a lakosok azt mondják, hogy itt volt Salamonnak, Magyarország királyának a vára, s ezért a földet a mieink mindmáig is Salamon földének nevezik.”⁶⁵ Fényes Elek ugyancsak említi, hogy tava egy malmot hajt.⁶⁶ Ezt a továbbra is urasági tulajdonú halastavat és malmot egy 1851-es tagosítási terv (Uraság lecsapolt tava), illetve egy 1902-es megyei átnézeti térkép (Kühtreiber-mühl) is feltünteti. A Bél Mátyás által említett romok talán az ezek közelébe lokalizálható grangiális épületek maradványai (4-5 kép).⁶⁷

Mint látható, nemcsak a ritka okleveles adatok, hanem toponómiai, topográfiai, tájrégészeti információk is alátámasztják e birtokszervezeti szempontból jelentős gazdasági központok létezését.⁶⁸ Legtöbb esetben sajnos csak hozzávetőleges lokalizációra van lehetőség, és a majorsági udvarokhoz tartozó földbirtok pontos kiterjedése nem állapítható meg.⁶⁹

⁶¹ F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest, 2000. 42.

⁶² Györffy III. 456. (1327); Csánki III. 514. (1349, 1364)

⁶³ DL 15409 (1459-10-18): *Zenthlwanhege, Zewles, Zomold* és *Gerebech* birtokokat a halastóval és a malmokkal, mint a tatai vár tartozékaival Rozgonyi János, Rajnold, és Oszvald kapják.

⁶⁴ Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Budapest, 1943. 172: Fekete valószínűnek tartja, hogy a defterben szereplő Szomol Szomódra vonatkozik, annak ellenére, hogy Csánkinál talált egy Szomol, Szomolya névalakot is, ami a mai Zsemlye vagy Bakonysomlyó megfelelője. (Csánki III. 512). Fekete szerint a defterben szereplő Szomol ezzel a távolságok miatt aligha azonosítható.

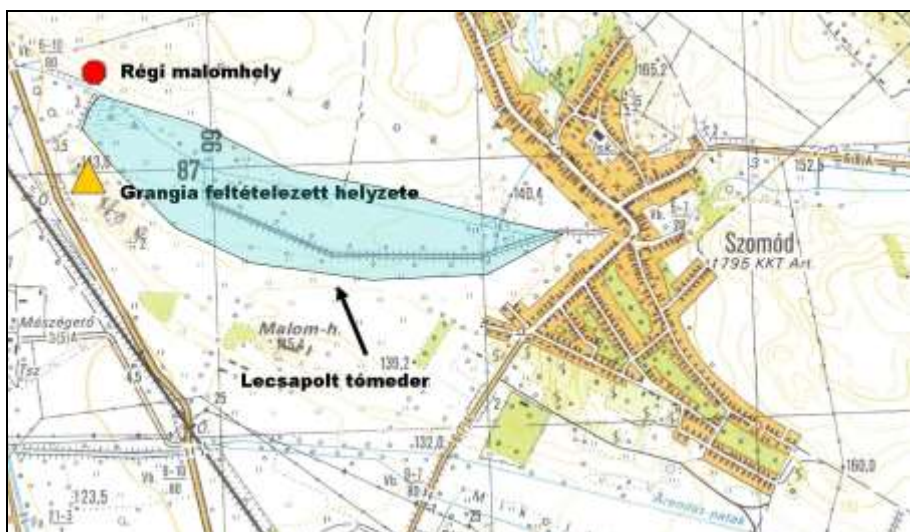
⁶⁵ Bél Mátyás: Az újkori Magyarország földrajzi történeti ismertetése. Komárom vármegye. (Bev. és ford. Vilimszky László) Tatabánya, 1989. 80–81

⁶⁶ Fényes i.m. I. 157.

⁶⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár, TK 1209 (1851) TK 1861 (1902)

⁶⁸ Peresznye esetében – mint említettük – a pápai oklevélen kívül nincs további dokumentum, ugyanakkor Kovács szerint az itteni *grangia* helye a peresznyei határban található „erdőhegyaljánban” kereshető, ahol egy beszédes nevű kutat (*Fratrovác*) ismer. ld. Kovács 1904. 962.

⁶⁹ Nyugat-európai példák nyomán egy-egy *grangia* nem szükségszerűen képezett egyetlen birtoktömböt, azonban tekintve azokat a forrásokat, ahol ismert a birtok mérete (pl. Szomód), ami általában nem haladja meg a néhány ekealjnyi területet (ez az a birtokméret egyébként, amivel a borsmonostori adománylevelekben többször is találkozunk), ilyen eshetőséggel valószínűleg nem kell számolnunk.

4. kép. Szomód, a malomhellyel, illetve a *grangia* feltételezett helyével

5. kép. Szomód – a malomhellyel, illetve a *grangia* feltételezett helyzete a Google műholdfelvételen

Gazdasági jellegű iratok hiányában az is eleve kérdéses, hogy az egyes majorságok esetleg specializálódtak-e bizonyos gazdálkodási ágakra – hiszen a táj, a környezet adta lehetőségekkel számoló gyakorlat a külföldi példák alapján

általános lehetett. Szomódon a szántóföldi művelés mellett erdő-, és kertművelés, valamint a halászat együttes jelenléte rávilágít a kolostorok majorsági gazdálkodásának lehetőségek szerinti sokrétű voltára, de az egyes gazdálkodási ágak aránya, jelentősége nem tisztázható. Feltehetően a kertművelésen és a halászon lehetett a hangsúly⁷⁰ – legalábbis úgy tervezték. A későbbi adatot (1570) tekintve felmerülő legeltetést a kolostortól való nagy távolság miatt kevésbé valószínűsíthetjük. Ez inkább a központhoz közeli birtokok jellemző gazdálkodási ága lehetett (a Répce mentén számos alkalmas hely kínálkozott). Malomháza esetében ugyanakkor talán sokatmondó adat, miszerint itt később a győri káptalan bírt szőlőt, illetve szedett szőlőtizedet.⁷¹

Malmok

A kolostorkomplexum olyan birtoktömb közepén állt, mely gyakorlatilag egy kb. 15 km-es szakaszon (Felső-László és Locsmánd között) végigkísérte a Répce folyását, így zavartalanra téve malmok létesítését. 1608-ban 2 rendes malom, 1 kásátörő, és 2 fűrész-malom tartozott magához a borsmonostori majorsághoz.⁷² Az egész kőszeg-léakai uradalom területén pedig összesen 11 rendes malom, 2 kásátörő, és 2 fűrészmalom működött.⁷³ A már többször említett határjárásokból (továbbá leginkább adásvételi szerződésekből) nyilvánvaló, hogy egy részük középkori eredetre tekint vissza, az azonban korábbi adatok hiányában sajnos nem tisztázható, hogy az alapítás dátumánál pár évtizeddel későbbi oklevelekben először felbukkanó malmok közül (a kolostor közvetlen közelében álló, és nyilvánvalóan azzal együtt létesített malomhely(ek)ről nem beszélve) esetleg melyik köthető az apátság tájformáló tevékenységéhez. Az 1225-ös (majd az azt átíró 1410-es, és 1412-es oklevelekben továbbra is) Kedhely és Kőszeg határában a Gyöngyösön, Kedhely és Alsó-László határában a Répccen találunk egy-egy malmot, Micske határában pedig a Csáva-patakon és a Répccen ugyancsak egy-egy malmot. Az adatok kapcsán itt is figyelemreméltó az a topográfiai egybeesés, amit a forrásokból rekonstruálható malomhelyek illetve piacközpontok között tapasztalunk.⁷⁴ Többnyire határjárásokról lévén szó, a nem határjelként funkcionáló (pl. adott esetben a település központjában található) malmokról általában kevesebb az adatunk; ezek inkább peres ügyekben, vagy adásvételi kontextusban jelenhetnek meg.

⁷⁰ A szomódi határban található, és a térképeken feltüntetett „leshegyi szőlős” valószínűleg szintén régi telepítés, 1225-ben viszont nem említik, hogy az apátság szőlőbirtokot kapott volna Szomódon, hanem csupán a közelben fekvő (Fránek i.m. 57 szerint Neszmély és Tardos vidékére lokalizálható) Stanch-on.

⁷¹ V.ö.: Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III.) Győr, 1938.

⁷² Az egykori apátsági birtokból Borsmonostor/Klostermarienbergtől mellett ekkor csak Micske, Playgrom (Ólmod), valamint Alsó és Felső-László tartoznak ide.

⁷³ Maksay i.m. 99–103; forrása: 1608 március 13–18 Nádasdy Ferencné Báthory Erzsébet lékai és borsmonostori uradalmának urbárium: *Nova inquisitio pertinentiarum arcis Leuka et claustrii Borsmonostri ex mandato spectabilis et magnificae dominae Elizabethae comitissae de Batthor etc. anno 1608.13 die Martii conscripta.*

⁷⁴ Kedhely és Micske piacát már az 1225-ös privilégium említi: „...forum etiam in villa Mainharth et aliud forum in Michsa cum tributis...”. Topuszkó esetében ld. Ferenczi László: Észrevételek a topuszkói (toplicai) ciszterci apátság birtokstruktúrájával kapcsolatban. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitmann Barnabás. Piliscsaba, 2009. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 5) 277–292.

Bár olyan birtokszervezési elképzelést, amely malomhelyek létesítésével, új malmok építésével járna, nem lehet meggyőzően igazolni, annyit azonban megfigyelhetünk, hogy nem csak elfogadtak ilyen jellegű adományokat (ld. a Függelékben található táblázatot), hanem egy-egy előnyös fekvésű helyen vásároltak is malmokat – ha úgy tetszik tudatosan investáltak olyan tulajdonba, amely a kedvező fekvése (népesebb település) következtében biztosabb és több jövedelmet adott.⁷⁵ Borsmonostor malomüzletekben való érdekelttségét elsősorban a locsmándi malom esetében lehet részletesebben nyomon követni a bőséges adatoknak köszönhetően. Locsmándot 1156-ban említik először: már ekkor piaccal rendelkező falu, amit külföldi vitézek, Godfrith és Albrecht milesek kaptak a királytól több más birtok kíséretében.⁷⁶ A 13. század második feléig királyi várispánság központja volt.⁷⁷ Későbbi oklevelek szerint részben a laki Kisek, Lakiak, Egerváriak bírták, illetve a 14. század második feléig részben a királyé.⁷⁸ Központi hely szerepét továbbra is őrzi ebben az időszakban: 1361-ben oppidumként említik. 1441-ben végül Pálóczi Simon és Guthi Országh Mihály kapta I. Ulászlótól Kőszeggel és más birtokokkal együtt a kőszegi váruadalom részeként.⁷⁹

Az apátság itteni földjét (3 allodium és 1 szőlő) adományozó Iwan végrendelete más adománybirtokokat is említ, de ezeket a kalocsai érsek kezébe helyezi, a felesége és fia védelméről való gondolkodás végett. Innen tudjuk meg, hogy Locsmándon egyébként két darab négykerekű malom is van, melyek részben kallómalmok, ám ezek egyelőre még nem kerültek a ciszterciak tulajdonába,⁸⁰ így az 1225-ös megerősítő oklevélben sem szerepelnek.⁸¹ 1347-ben említik újfént a locsmándi malmokat, amikor Péc nembeli Aladár fia Vörös

⁷⁵ A pálos kolostorokra talán még jellemzőbb gazdálkodási elemről van szó. V.ö.: F.Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. Századok 141 (2007), 299–351. Belényesy Károly: Pálos kolostorok az Abaúji-hegylánján. Miskolc, 2004. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 3.)

⁷⁶ Sopronm. Okt. I. 1: „*Villa nomine Lusman cum... tributo fori*”. Csánki a gősfalvi Gős (vagy Frankói) családhoz sorolja birtokosait, ld. Csánki III. 593.

⁷⁷ Ld. Wenzel VIII. no. 33–34. „*Comitatus Luchman*” (1263). ld. Kristó Gyula: A locsmándi várispánság felbomlása. SSz. 23 (1969), 131–144. 1240 körül a királyra száll a locsmándi várterület, majd a locsmándi várispánság felszámolódik, 1263-ban Lőrinc soproni comes kapja, aki néhány évre rá a Borsmonostor feletti patronátusi jogot is gyakorolja. 1270-ben az V. Istvánnal való konfliktus miatt elveszti, majd visszakapja, de Locsmándot végül a Kőszegiek foglalják el.

⁷⁸ Csánki III. 593.

⁷⁹ DL 13617 (1441-04-02)

⁸⁰ DL 782 (1206–1218); kiadva: Sopronm. Okt. I. 6–7; CD III/2. 463–364; Wenzel I. no. 126: „*in uno molendino quatuor rote, quarum una rota criseum panum pilat, in altero due rote, et alie due, que criseum panum pilant*.” Frének i.m. 48 tévesen állítja, hogy az összes itt említett birtokot – így e malmokat is – a kolostornak adja Iván lovag, bár i.m. 44. idézi a sajátjával ellentétes véleményt, miszerint ezeket sosem bírta az apátság, hanem a kalocsai érseké. A Borsmonostorra vonatkozó rész: „*Preterea disposui de predio meo fratribus Dominici bani in monte Sancte Marie tria allodia integra in Luceman, unum quod possidet, Weygman, secundum tenent Heberweyn et Wergant tercium quod tenent Hyrsmen et Hipesner, et unam vineam ibidem, et sepulturam mihi apud ipsos et uxori mee ordinavi*.”

⁸¹ Sopronm. Okt. I. 13: „*Possident eciam predicti fratres duas mansiones cum omnibus serviciis suis in Gerolt, que pro remedio anime sue contulit dominus Iwanus miles de Lucman*.” Bár az eredeti oklevél szerint „locsmándi” földekről volt szó, ezt valószínűleg tágabb értelemben, a locsmándi várispánsághoz tartozó földbirtokként lehet értelmezni, így az 1225-ös oklevél eltérő topográfiai megjelölése csak pontosítást jelent. A problémával kapcsolatban – a korábbi vélemény említése mellett – Frének nem foglal egyértelműen állást. V.ö.: Frének i.m. 44, illetve 48–49.

(rufus) Tamás mester csejtei, újvári és berencsi várnagy a királynak adja Locsmándot a malmokkal, cserébe más birtokokért.⁸² Az apátság további tulajdonszerzéseire vonatkozó adatok szerint 1381-ben kapott a kolostor Szent Keresztoltára számára egy malmot ajándékba Frankói Mihálytól.⁸³ 1385-ben minden bizonnyal egy másik malomról köt üzletet Christianus apát 73 szerezcsen dénár értékben egy Fridel der Haun (Kakas Fridlin) nevű soproni polgárral. Az adásvételt Johannes Schmuckenpfennig soproni polgármester, és Johannes Agendorffer bíró, és a városi tanácsa által kiállított oklevél rögzíti.⁸⁴ Ugyanezt az adásvételt erősíti meg Kőszeg város bírójának 1387-es, német nyelvű oklevele, ahol a malom neve Angermüll, melyet Fridlin mindenféle tehertől, és igénytől az apát számára szabaddá tett.⁸⁵ Miklós csepregi bíró és a tanács 1391. évi oklevele szerint már bérbe is adta e malmot az oklevélben említett (valószínűleg csepregi illetőségű) házaspárnak.⁸⁶ Itt derül ki az is, hogy a járulékos kötelezettségektől mentes vásárlás ellenére a malom bérlete mellé mégis járt valamiféle cenzus a kőszegi várnak is.⁸⁷

Mint már említettük, Locsmánd részben a kőszegi uradalom részévé vált a 15. században, a malom tulajdonjoga és más határbeli birtokok felett rendelkező apátság és az uradalmi jobbágyság, illetve a mezővárosi polgárok viszonya nem lehetett felhőtlen. Már korábban is, az előbbi adásvételi szerződés idejében, Zsigmond egyik 1391-es utasításában is az szerepel, hogy a kőszegi polgárok kedhelyi foglalásai mellett a locsmándi jobbágyság is kárt okoztak a kolostornak, elfoglalva annak Ombos nevű földjét.⁸⁸ A kedhelyi birtokrész kapcsán a kiégett vita rendezésére a kőszegi váruadalom bíróját Garai Miklós is ígéretet tett (még nádori kinevezése előtt),⁸⁹ de sem ez, sem a locsmándi ügy nem rendeződött

⁸² DL 102786 (1347-06-03)

⁸³ Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve. I–III. Pest, 1870–1876. (A továbbiakban Rupp i.m.) I. 470.

⁸⁴ „quoddam molendinum in Lochman situatum, Agromil apellatum, cum omnibus suis iuribus et pertinentiis ab discreto viro Fridlino cum Ligone, suisque haeredibus, nostro coopidano, rite et irrevocabiliter pro septuaginta tribus libris denariorum saracenorum crescentium emerint” Szövege a vasvári káptalan 1393-as átiratának köszönhetően maradt fenn: DL 7161 (1393-05-10) ill. (1385-07-26); regeszta: Zs. O. I. 2926; kiadva: CD X/2. 147–148. ill. CD X/1 265–266.

⁸⁵ DL 7288 (1387-07-22); regeszta: Zs.O. I. 155; kiadva: Sopronm. Oklt. I. 485; Heron von Raezow (Mályusznál Xaezow) oklevele szerint a vonatkozó rész: „für mich chomen ist der apt zu sand Marienperg und dez veriechen hat, daz er ain müll chaufft hat gelegen zu Leuczmanspurkch dy do hayzt dy angermüll umb drew und LXXIII phunt zerreczhyn von Fridlem mit der Hawn pürger zu Odenwurch alzo beschaydenerleich, daz der vorgeannt Fridel der Haun dem vorgeannt apt und couent dy vorgeannt müll gefreyt hat vor allensam geben gegenwurtigen und chuniffügen vor aller ansprach und irrung.”; A vasvári káptalan latin nyelvű átiratában is fennmaradt: DL 7289 (1393-05-10) ill. (1387-07-22); regeszta: Zs.O. I. 2928 ill. Zs.O. I. 156.; kiadva CD X/2. 148–149; ill. CD X/1. 389–390.

⁸⁶ DL 7672 (1393-05-10) ill. (1391-02-12); regeszta: Zs.O. I.2926 ill. Zs.O. I.1889; kiadva: CD X/2. 146–147, ill. CD X/1. 730–731 (a név átírása itt Futunklau): „quoddam molendinum suum in Luchman situatum, Agormil vulgariter nuncupatum, locavit discreto viro Ioanni Tutunclau et Annae eiusdem uxori, ad dies et vitam in carne amborum”

⁸⁷ „censum autem de dicto molendino ad castrum Keuzeugh annuatim debitum antenominati coniuges Ionannes et Anna ad ipsorum vitam seu quamdiu possiderint, solvere tenentur ad plenum”

⁸⁸ CD X/1. 679; „...seu iobbagiones nostri de villa nostra regali Luzman vocata, quamdam aliam teram dicti monasterii Ombus vocatam, similiter pro se ipsi occupassent”

⁸⁹ DL 10522 (1392-03-26); regeszta: Zs. O. I. 2447; CD X/8. 348.

egykönnyen. A generális káptalan elnöke, Konrád morimondi apát, és más ciszterci apátok ezért 1393-ban levelet intéztek Zsigmondhoz, melyben Miklós borsmonostori apát panasza olvasható. Eszerint a monostortól egyes nemesek elvettek a határon (in confinia regni) fekvő 80 hold szántót, 90 hold berket és legelőt, 50 hold cserjézt halastóval és két malommal, Ombos falut,⁹⁰ továbbá más malmokat, s kérelmezi, hogy adassa ezeket vissza.⁹¹ A viszály azonban tovább húzódott,⁹² ugyanis 1449-ben az apát ismételten tiltani próbálta a locsmánci hospeseket Omborfeelde (Ombos) nevű birtokrész használatától,⁹³ majd 1455-ben már az Ombos közelében lévő Zaka, Minichof és Rosgrunt birtokok használata miatt is reklamált. Ugyanebben az évben bizonyoságot nyert Nebelstorff (Nebersdorf, Szabadbáránd) falu elöljárótól hogy e három hely birtokára (itt: Püczelstorff (Zaka), Minichhoffer, meg egy erdő: Rosgrunth) a locsmánciak azelőtt sosem tartottak igényt, csupán a Frigyes császártól kinevezett Krabatstorffer Bernát községi kapitánysága alatt tették rá a kezüket.⁹⁴ Frigyes császár 1461-ben levelet intézett Gravenegher (Gra-fenegger) Ulrich tanácsosához, soproni ispánjához és kapitányához, továbbá Zenner Frigyes községi várnagyhoz, hogy hívják egybe Sopron városába mindkét felet *mit iren Kuntschaften* és meghallgatván érveiket, igyekezzenek közöttük egyezséget létrehozni, vagy ha ez nem sikerülne, értesítsék őt a dolgok állásáról.⁹⁵

Minden bizonnyal e több évtizedes viszálynak köszönhető, hogy az apátság igyekezett a malombérleti jogot hosszú időre, több generációra lekötöni.⁹⁶ 1469-ben a csornai konvent előtt ismét bérbe adták a malmot, ezúttal száz évre. Ennek a tranzakciónak már valószínűleg nem a városokkal való birtokpercek állnak a háttérben, hanem egy tervezett építkezés. Lénárt apát Lwczman birtok határain belül a Répce folyón lévő Angermwl nevű kétkerekű malmukat eladják Orbán fia Wolfgang Looz-i molnárnak száz évre a monostor építésére fordított bizonyos összegért oly feltétellel, hogy ha Wolfgang és utódai hamarabb kihálnának, a malom minden fizetség nélkül visszazáll a monostorra. Ha Wolfgang a malmot el akarná adni, azt csak az apátnak és a konventnek teheti és csak akkor idegenítheti el másoknak, ha ezek nem akarják visszaváltani. Minden évben keresztelő Szent János születésének ünnepe körül (jún.24.) 55, és karácsonykor (dec. 25.) is 55 köből gabonát (fele részben búzából) köteles szolgáltatni, cserébe az apát és a konvent kötelezik magukat, hogy Wolfgang a malom birtokában 100 esztendeig mindenki ellen megoltalmaztatik.⁹⁷

A malomhoz fűződő uradalmi tulajdonjog a Nádasdyakra, majd az Esterházyakra az újkorig folytatólagos maradt. Az 1608-as urbárium szerint: „*item,*

⁹⁰ Az apát locsmánci birtokán létrejött településről van szó. A 15. század végére elnéptelenedik – több más településsel egyetemben – részben a járványok, részben a háborúk pusztítása következtében.

⁹¹ DL 7913 (1393); regeszta: Zs.O. I. 3093; kivonatossan közli: Hervay i.m. 68.

⁹² Csánki III. 593: *Loczman* (1441: DL 13617); *Lwczman* (1450 DL 14332); *Loczman* (1455: Sopronm. Oklt. II. 387) *Poss Leutespurig*, *Luczlanpurg* (1461: Sopronm. Oklt. II. 411); *Poss Lazman* (1475: DL17732); *Poss Lochman* (1481: DL 18526)

⁹³ DL 14222 (1449-02-09); 1450-ben ugyanezt megteszi a vasvári káptalan előtt is: DL 14332 (1450-02-18)

⁹⁴ DL 14946 (1455-03-05); DL 14993 (1455-09-07)

⁹⁵ DL 15541 (1461-01-10)

⁹⁶ A bérbeadás ténye maga megfelel az általánosan bevett gyakorlatnak.

⁹⁷ DL 16941 (1469-12-18); Maksay i.m. 95: (Az Angermühl bérletét nem 1469-ben említik először!)

az lochmany feoldeon vagyon egy molna Czbellffpott Barttlynak, [Szt. Bertalan apostolnak] melyreöll eztendeónkent fuzett calastromhoz az vrnak eó nagysaganak censust az bechy kóbeólléll in granis, buzatt cubulos 20, rosott cubulos 20.”⁹⁸ Mindenestre ez a malom már a 17. század folyamán magántulajdonba került, majd a 18. század elején a locsmándi birtokostól, Ebergényi László generálistól vásárlás útján szerezte meg a város.⁹⁹ Az 1785–86-os *Pfarrtopographie* szerint csak egy malom volt itt,¹⁰⁰ de ez nem felel meg sem a legkorábbi középkori adatnak, miszerint legalább két négykerekű malom állt, sem a későbbi állapotnak, hiszen Fényes Elek ismét több malomról tud 1841-ben, melyek a Répcén álltak.¹⁰¹ A 19. századi térképeken így minden bizonnyal új, illetve ősrégi malomhelyeken álló létesítményekkel is találkozunk. A foghújas, és különböző szempontú forrásokból összeálló adatsorok folytán a térképeken azonosítható malomhelyek kontinuuus használatának igazolása nem mindig lehetséges. A szóban forgó locsmándi malom esetében – mint az eddigiekből kitűnik – szerencsés helyzetben vagyunk. A 2. katonai felmérés, illetve az 1859-es úrbéres térkép¹⁰² is feltűnteti az ekkor már a város tulajdonát képező objektumot (*Markt Mühl*), mely az Anger földek mellett egy másik (továbbra is uradalmi tulajdonban lévő malom) a Tanzermühle felett, a településtől keletre állt, és csak a II. világháborút követően pusztult el.

Összegzés

A borsmonostori apátság birtoktörténeti és birtoktopográfiai adatainak bemutatása (terjedelmi korlátok miatt) nem terjedhetett ki minden részletre, azonban így is világosan látható, hogy a gazdag okleveles forrásokból az átlagosnál részletesebb képet formálhattunk egy ciszterci kolostorbirtok működését befolyásoló lokális, társadalmi és gazdasági kontextusokról. Mivel a birtoktörténet ilyen mélységű feltárása a legtöbb esetben nem lehetséges, ezért a vázolt tendenciák általánosításával kapcsolatban ez mindenképpen óvatosságra int. A 13. század második felétől – immár a ciszterci rend expanziójának „leszálló ágának” idejéből – rendelkezésre álló adatok egy a nyugat-európai kolostorbirtokok dinamikáját nélkülöző, de szerényen és folyamatosan bővülő birtok képét tárják elénk. Úgy tűnik, hogy ezzel párhuzamosan a kolostor megfelelő személyi állományának, illetve a conversus munkaerőnek a biztosítása is megoldható volt – az általános nehézségek ellenére.

A 13. század utolsó évtizedeinek zavart politikai közegét a borsmonostori alapítás átvészelte, illetve az Aba nemzetség tagjainak mint soproni ispánoknak, valamint a Csákoknak és a Kőszegieknek a támogatását (de legalább is semlegességét) is élvezte. A 14–15. század folyamán is további adományokban részesült, legfőképpen városi polgárok, illetve kisnemesi birtokosok részéről. A kolostorgazdaság prosperált, annak ellenére, hogy ebben az időszakban a rend

⁹⁸ Maksay i.m. 94–95.

⁹⁹ 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Szerk.: Jakob Perschy. Klostermarienber, 1996. Katalog. 201.

¹⁰⁰ MOL Helytartótanácsi Lt. C104 35. köt; kiadva: Magyarország történeti helységnévtára. Sopron megye. Szerk.: Borsodi Csaba. Budapest, 1990. no.191.

¹⁰¹ Fényes i.m. 277.

¹⁰² Hadtörténeti Múzeum, Térképtár 2. kat. Felm. XXII/52 (1840–45); Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár TK 1988 (1859).

népszerűsége olyannyira visszaesett, hogy a magyarországi apátságokat vizitáló reini (runai) apát a század közepén a legtöbb kolostort már inkább csak vegetáló állapotban találta.

A fordulatot Zsigmond uralkodásának időszaka hozhatta el, amikortól kezdve egyrészt gyakrabban jelentkeztek határviták, másrészt a grangiális rendszer is gyengülni, majd eltűnni látszik: a korábbi majorság(ok) helyén falutelepülés indul fejlődésnek. Végezetül a fentiekben tárgyalt birtoktörténeti és topográfiai adatoknak egy másik fontos aspektusára is fel kell hívnunk a figyelmet: mégpedig ezek a ciszterciek gazdasági tevékenységének tájformáló hatására is rávilágítanak. A grangiák, illetve a hozzájuk kapcsolódó birtokok, és más létesítmények – malmok, halastavak – topográfiai azonosítása a hazai forrásadottságoknak köszönhetően komplex módszertant kíván: az okleveles forrásokon kívül tájtörténeti, régészeti, kartográfiai stb. adatokat is szükséges vizsgálni. Így a birtoktörténeti adatok összegyűjtése, kiegészülve a kolostorbirtokok topográfiai elemzésével valamelyest orvosolni képes azt a hiányérzetet, amelyet a kolostorok gazdálkodására vonatkozó közvetlen írásos források kis száma támaszt a történeti interpretációkkal szemben.

FÜGGELÉK

Birtoktörténeti adatok (13–15. század)¹⁰³

Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1205–1217 ¹⁰⁴	<i>Lucsman</i> (Locsmánd)	- 3 <i>allodia</i> ¹⁰⁵ - 1 <i>vinea</i>	Kegyves adomány	<i>Iwan miles domini regis et domini B(ertholdi) archiep.-i Colocensis</i> ¹⁰⁶
1223 ¹⁰⁷	<i>pratun rotundum</i> ¹⁰⁸	- <i>pratun</i> „... <i>pratun, quod vocatur rotundum</i> ...”	Kegyves adomány	<i>Baica et filius eius</i> ¹⁰⁹
1224 ¹¹⁰	<i>Chuzar</i> (Kozár puszta, Söpte határán belül, Vas m.) ¹¹¹	- <i>predium</i> : <i>continentur trecenta iugera terrae ad duo aratra sufficientia, et duos seruos aratores, cum filiis eorumdem... et octo boves</i>	Kegyves adomány	<i>Etul de genere Pessa</i>
1225 ¹¹²	<i>Laztay</i> (Alsó László) <i>Rotundum, Zakanretje</i> ¹¹³ <i>Sumuld, Stanch Dunasegh</i> (Szomód Usztancs, Dumaszegh) <i>quinque predia et multas piscinas... Zobbothchal, Hetes, Teremalia, Tohu, Cuiseb, Cerecthou... aliud predium Hamusthou</i> <i>Zubothath</i> <i>Seusen, Mruzna, Brouna</i>	- <i>villa</i> - 2 <i>prata</i> - 3 <i>villae</i> - 5 <i>predia</i> - <i>predium</i> - 3 <i>predia</i>	Kegyves adomány (Feltétel: „... <i>si filium non habuerit</i> ...”) „... <i>post obitum</i> ...” „... <i>post mortem</i> ”	<i>Bors comes</i> - <i>Bors comes hitvесе, Velek dux</i>

¹⁰³ Jelen listában csak a területi változásokat gyűjtöttük össze, amelyeken kívül az apátság további – a 13–15. század folyamán többször is megerősített – privilegiális jövedelmekkel bírt. (így pl. sójövedelem, csöborádó beszedése, bizonyos falvak egyházi jövedelme, a tized huszadrésze, királyi taxa alól való mentesség) A Szentpétery Imre által hamisítványnak meghatározott okleveleket sem vettük fel a listába, mivel az itt szereplő birtokok esetében általában nem igazolt, hogy az apátság képes lett volna birtokigényét később érvényesíteni.

¹⁰⁴ DL 782 (1205–1217); regesztá: Szentpétery 1916. 112; kiadva: Sopronm. Oklt. I. 6–7; Wenzel XI. no.198; CD III/2 463, és CD VII/5 277 (mindkétszer hibás datálással)

¹⁰⁵ Kovács az adományozott birtokot a későbbi település *Hofstadt* nevű részére lokalizálja ld. Kovács 1904. 961.

¹⁰⁶ 1171-ből hasonló nevű locsmándi comes ismert. (Ld. 800 Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Szerk.: Jakob Perschy. Klostermarienbergr, 1996. Katalog. 201.)

¹⁰⁷ Regesztá: Szentpétery 1916. 112; kiadva: CD III/1 426; Kovács 1910. 23.

¹⁰⁸ Az elpusztult *Enyed* ill. Zsidány falvak határába lokalizálható.

¹⁰⁹ Azonos lehet az 1231-ben adományozó *Baka* soproni várjobbágygal.

¹¹⁰ Regesztá: Szentpétery 1916. 113–114; kiadva: CD III/1 464–465

¹¹¹ Feltehetőleg a Vas m. Kozárral azonosíthatjuk, amely mellett az apátság majd Söptén, illetve Csón is szerez birtokot.

¹¹² A már többször említett oklevél tartalmából itt csak az ekkor újonnan kapott birtokokat sorolom fel.

¹¹³ Az 1225-ben leírt határok szerint, valamint *Enyed* 1357 határjárása alapján (Sopronm. Oklt. I. 276.) a két említett rét Zsidány és Peresznye határának találkozásától a Peresznye és Sarud között húzódó Enyed határáig húzódtak, a Répce jobb parjttán.

			<i>uxoris...</i>	leányának adománya
--	--	--	------------------	-----------------------

Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1231 ¹¹⁴	<i>Enud</i> ¹¹⁵	- terra „...ad 5 aratra in villa <i>Enud...fenetum, nemoris</i> ...1 molendinum continente 3 molas..”	Kegyés adomány	<i>Baka (iobagio castrri Supruniensis) de genere Kurth cum...consanguineo suo nomine Buda</i>
- 1233 ¹¹⁶	<i>Sydan</i> (Zsidány)	- terra (fele részben) „...medietatem terre <i>Sydan</i> ...”	Kegyés adomány (Gertrudis királyné lelki üdvéért)	II. András
1264 ¹¹⁷	<i>Trumpach</i> ¹¹⁸	- 1 molendinum (½ talentum jövedelemmel/év)	Kegyés adomány	<i>Ul(rih?) dominus de Trumpach</i>
1265 ¹¹⁹	<i>Dag</i> (Ágfalva/Dagendorf)	- possessio „...sitam...prope castrum in commetaneitate civium <i>Supruniensium et terre Luer</i> ...” ¹²⁰	Eladás 33 márka	(Köszegi nb.) Péter soproni <i>castellanus</i> ¹²¹ részére
1265 ¹²²	<i>Baran</i> (Kis-Barom, Kleinwarasdorf)	- terra „...ad 3 ½ aratra...”	Vétel 20 márka	<i>Ivan filius Farkasii nobilis de Baran – tól</i>
1268 ¹²³	<i>Lazthey</i> (Alsó-László)	- terra „...totam terram suam...”	Csere unum mansum plenum et integrum in <i>Laszthey</i> + 4 márka	<i>Oth, filius Conradi de Laszthey</i>
1269 ¹²⁴	<i>Reych / Keych</i> (Götsch) ¹²⁵	- terra	Kegyés adomány	<i>Lampertus</i>

¹¹⁴ Az eredeti adománylevél nem maradt meg, az adományt említi: DL 204 (1235-00-00); regeszta: Szentpétery 1916 119–120; kiadva: Wenzel XI. no. 195: Buda lemond az apátság javára Baika / Baka földjéről, malmáról házairól, melyről azt állította, hogy Baka nem adta az apátságnak. 1237-ben Baka és Buda soproni várjobbgyok együtt kijelentik, hogy hat éve a kolostornak adták az itt részletezett birtokokat. Ennek eredetije a Heiligenkreuzi apátság llt-ban; regeszta: Szentpétery 1916 120; kiadva: Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichtsquellen. Zweite Abteilung. Diplomataria et Acta. Band XI. Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz Szerk.: Johann Nepomuk Weiss. Wien, 1856. 307-308, ill. CD IV/1. 57 (tévesen 1307).

¹¹⁵ *Enyed*, elpusztult középkori település, helye a peresznyei csárdalom környékén kereshető. ld. Kovács 1904. 958.

¹¹⁶ Regeszta: Szentpétery 1916. 118. Kiadva: Wenzel I. no. 188. Később megerősíti maga II. András (1236); kiadva: CD IV. 57–58. Megerősíti IV. Béla is (1254); kiadva: CD IV. 2/ 485–486. Végül megerősíti V. István DL 722 (1270-00-00); kiadva: CD V/1. 31. ill. 52.; Wenzel XII. no. 31. Kovács hivatkozása hibás, ld. Kovács 1910. 43: DL 625 (Ez IV. Béla oklevele) és CD IV/3. 398 (Ez V. István csöböradóval kapcsolatos mentességről szóló oklevele.). 1291-ben III. András az egész(!) zsidányi föld birtokában erősíti meg a kolostort, ezek szerint az apátság időközben tovább növelte itt birtokát. DL 1324 (1291-08-17) Kiadva: CD VI/1. 141.

¹¹⁷ DL 578 (1264-00-00); kiadva: Wenzel VIII. no. 121, ill. CD VII/1. 302 (1254-es dátummal); Kovács 1910.41 (1254-re teszi)

¹¹⁸ A helynév lokalizálásával a birtokkal foglalkozó korábbi irodalom adós maradt: a burgenlandi Schönau-folyó melletti Trumpach-ról van szó.

¹¹⁹ Sopronm. Oklt. I. 28–30; Kovács 1910. 41

¹²⁰ Lóver, mely a soproni vár és Ágfalva felé nyúló heglánc között található. Kovács 1910. 56.

¹²¹ Kovács szerint uő. a későbbi veszprémi püspök lenne(?). V.ö.: Kovács 1910. 47 és 52.

¹²² DL 599 (1265-00-00); regeszta: Szentpétery 1916. 122; kiadva: CD IV/3. 304. Kovács 1910. 41.: az oklevél szerint a birtok már korábban zálogban volt a kolostornál, és mivel Iván a kölcsönbe kapott összeget nem fizette vissza ezért most nem a teljes vételárat fizetik neki.

¹²³ DL 664 (1268-00-00); kiadva: CD IV/3. 482. Kovács 1910. 43. A birtokot az oklevél szerint korábban Oth (Ottó) kapta az apátságtól.

¹²⁴ III. András átírja és megerősíti a győri káptalan 1269-es oklevelét. DL 688 (1297-00-00); kiadva: CD VI/2. 83 és 119 (1297) ill. CD IV/3 541 (1269).

		<i>„...centum et quinquaginta iugera in fine terrae suae hereditariae...”</i>		<i>filius Chepani de Reich, iobbagio castris Soproniensis</i>
--	--	---	--	---

¹²⁵ Fejér a hivatkozott helyeken *Raich*-nak írja át, míg Kovács 1910. 67. szerint *Reych / Keych*, amit az ausztriai Götsch-csel azonosíthatunk. A Fertő melletti révvel, illetve halászó helyekkel is rendelkező település. Kovács 1910.44: A mai Bánfalva és Pomogy határába tehető.

Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1275 ¹²⁶	Lutschman (Locsmánd)	- mansus „...vnum mansum in villa...”	Kegyess adomány (Feltétel: 3 márká ellenében visszaveheti)	Stephanus de Lutschman filius Stephani
1276 ¹²⁷	Chlingenbach / Klimpa (Kelénpatak/Klingenbach)	- possessio „...possessionem suam vulgariter Chlingenbach vocatam, ecclesiam videlicet sancti Jacobi, villam, agros, vineas, fenetum partier et virgultum...” Illetve ugyanitt: „...pars sepedicte terrae...”	Kegyess adomány (Feltétel: „... abbas tribus quibusdam pueris orphanis novem talenta denariorum solveret ad eorum inopiam relevandam...” továbbá az apátság 6 márkával kárpótolja Pero fiát, Lukácsot. Kegyess adomány	Pero (másutt: Peer) concovis et iudex Stephanus soproni iudex
1279 ¹²⁸	Lembach (Kirchschlag ¹²⁹)	- terra „...quamdam terram nomine Lympach, in confinio Teutoniasitam...”	Kegyess adomány	(Aba nb. nyéki) Laurentius comes (Soproniensis) fil. Laurentii
1285 ¹³⁰	Laztay (Felső-László)	- villa „...cum agris, vineis et vniuersis iuribus atque utilitatibus ad eam pertinentibus...”	Kegyess adomány	(Közzei nb.) Nicolaus palatinus filius Henrici bari
1286 ¹³¹	Franchnau (Répcesarud/Frankenau)	- pratum „...pratam prope Franchnau...vulgo Comitiss pratum cognominatum...” ¹³²	Kegyess adomány	Franch comes, fil. quondam comitis Franchoviz
1299 ¹³³	Chou (Csó, Vas m.)	- predium	Kegyess adomány	Mochia comes filius Olbir Paulus filius Leonard, Gothardus filius Itemeri de Chou ¹³⁴

¹²⁶ DL 914 (1275-12-28) Wenzel IX. no. 94

¹²⁷ Kiadva: H.O. III. 24–27; Wenzel IX. no. 122. A soproni iudex eredeti, majd Közzei Miklós soproni főispán megerősítő oklevele a győri káptalan átírásában maradt fenn a konvent részére ugyanabból az évből. Kovács 1910. 77. szerint a birtoktól már 1276-ban megvált az apátság, ugyanakkor az általa is hivatkozott 1331-es oklevélben (H. O. III.112.), mely a későbbi birtokosok közötti vitás kérdést tárgyalja, erről nincs szó, az apát itt engedélyezi a másik birtokrész átruházását

¹²⁸ DL 1032 (1279-03-01); kiadva: Sopronm. Oklt. I. 47–48, CD V/2. 596–597, Kovács 1910. 242–244. (Fejér és Szentpétery datálja 1279-re, máshol 1280.)

¹²⁹ Lánzsér és Borostyánkő között a határon.

¹³⁰ Wenzel IX. no. 305; CD V/3. 308–309. 1288-ban maga is megerősíti CD V/3. 441–442, majd III. András 1297-ben szintén. CD VI/2. 67. Fránek i.m. 41 tévesen Alsó-László „második adományozásának” tekinti.

¹³¹ Sopronm. Oklt. I.52; CD III/1. 249–250 ill. 267–268. Tévesen 1218 ill. 1272 évszámokkal.

¹³² Az oklevél szerint a rét másik részének tulajdonosa Locsmándi István. ld. 1275-ben.

¹³³ DL 1556 (1299-00-00); kiadva: Wenzel XII. no. 511. Kovács 1910. 66. tévesen egy másik oklevélre hivatkozik (DL 1323; Wenzel X. 645, CD VI/2. 126.)

¹³⁴ Közzei András 1321-es oklevelének szövegében felbukkanó borsmonostori barátok egyike (*vir religiosi fratri Gerungi és Chou*) minden bizonnyal e családok rokona. Az ugyanitt említett *Gerongus* lehetséges rokonára ld. még 1330. Ezek szerint az adományozó családok tagjait találjuk meg a konventben.

1320 ¹³⁵	Zydan (Zsidány)	- <i>possessio</i>	Zálogba adás (az ellentételezés értéke nem szerepel)	<i>Petrus és Paulus comesek</i>
Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1321 ¹³⁶	Pamagh (Pamhagen)	- <i>tributum vineae (Bergrecht)</i>	Kegyves adomány	„ <i>quondam civis de Sopron</i> ”
1323 ¹³⁷	Pula (Alsó-Pulya ¹³⁸)	- <i>1 molendinum</i>	Kegyves adomány (pro homicidio)	(Köszegi nb.) <i>Magister Nicolaus, dictus Kokas, filius Magistri Nicolai Palatini</i> ¹³⁹
1325 ¹⁴⁰	Hydegsegh (Hidegség) Humuk (Fertőhomok)	- <i>possessiones</i>	Kegyves adomány	(Köszegi nb.) <i>Magister Andreas, filius magistri Gregorii</i> ¹⁴¹
1329 ¹⁴²	Ombus/Spurfurt ¹⁴³	- <i>possessio (fele része)</i> „... <i>dimidietatem cuiusdam possessionis suae, seu villae, quae in idiomate theutonicali Spurfurth dicitur...</i> ”	Kegyves adomány (Feltétel: a konvent nem idegenítheti el a birtokot, csak az ő fiaiknak, Péternek és Jánosnak)	<i>Comes Petrus dictus de Ikeroar, conciuis noster (ti. soproni polgár) ...e consensu ac favore dominae Clarae consortis suae...</i>
1330 ¹⁴⁴	Locsmánd	- <i>3 lanei</i> - <i>curia</i>	Kegyves adomány	<i>Dominicus, filius Gerengi</i> ¹⁴⁵
1332 ¹⁴⁶	Ketel (Kedhely)	- <i>possessio</i> „... <i>quamdam possessionem</i>	Kegyves adomány	(Köszegi nb.) <i>Magister Nicolaus,</i>

¹³⁵ DL 1993 (1320); CD VIII/2. 274–275. Kovács 1910. 72.

¹³⁶ DL 2048 (1321-07-23) Az 1325-ben maga is adományozó Köszegi nb. Gergely mester fia, András mester oklevele. CD VIII/2. 318. Kovács 1910. 73.

¹³⁷ DL 2198 (1323-12-27); Sopronm. Oklt. I. 97; CD VIII/2. 499. Kovács 1910. 73.

¹³⁸ Ezt később már egyáltalán nem említik birtokként. Később a falu két részre szakad (Alsó- és Felső Pulya). A *Pfarrtopographie* szerint Alsó-, Középső, és Felső-Pulya helységek közül Alsó-Pulyán állt egy malom. V.ö.: Magyarország történeti helységnévtára. Sopron megye (1773–1808) Szerk.: Borsodi Csaba. Budapest, 1990. no.139.

¹³⁹ Köszegi Miklós nádor fia, Miklós lovászmester. Vö. Engel i.m.

¹⁴⁰ Kovács 1910. 74; kiadva: CD VIII/3 128–129. Korábban az Oslí (Kanizsai) család birtokában, majd onnan kerül zálogjogon a Köszegiekhez. Kovács szerint valószínűleg csak a visszaperlés megakadályozása végett adományozzák az apátságnak, ugyanis az Oslí nb. Kanizsaiaknak 1326-ban, majd 1339-ben is perlik, sőt még 1550-ben is van ezekre jogigényük. ld. Kovács 1910. 74–77.

¹⁴¹ Köszegi János (nádor) fia Gergely (hercegi asztalnokmester) fia, András. V.ö.: Engel i.m. András maga már nem szerepel.

¹⁴² DL 2525 (1329-02-05); CD VIII/3 392–393, valamint átírásban is: DL 2526 (1329-02-05). Kovács az 1225-ös oklevél kapcsán írja először, hogy *Ombus* apátsági birtok, később is azt állítva, hogy „az apátságtól erőszakkal elragadott birtok. (V.ö. Kovács 1910. 11. ill. 77.). 1225-ben azonban mint Zaka, Ukas, Baran határa szerepel (*vbi termini sunt Sira et Ambus*), és az 1329-es (Kovács által 1330-ra keltezett) oklevél sem tesz ilyen cselekmények előtörténetéről említést. A birtokot csak később, az 1390-es években idegenítették el az apátságtól, mint ezt a locsmándi malomügylet kapcsán már írtuk. A birtok fele később is a sári Gös fia Mihályé és Jánosé. Sopronm. Oklt. I. 129 (1332-08-22). Hervay i.m. 74. tehát szintén tévesen jelzi, hogy a falut 1224/25 óta bírta az apátság.

¹⁴³ Elpusztult település Locsmánd határában.

¹⁴⁴ DL 2634 (1330-08-22); CD VIII/3. 503.

¹⁴⁵ Ld. 134. jegyzet.

¹⁴⁶ DL 2750 (1332-10-04); CD VIII/3. 663–664.

		<i>nostram Ketel vocatam...</i> "		<i>dictus Kokas, filius Nicolai quondam palatini</i>
1359 ¹⁴⁷	<i>Lebnuk</i> (Rendek, Liebing, Vas m.)	- <i>possessio</i> „... <i>cum omnibus utilitatibus suis, videlicet locis mansionum, terris arabilibus et incultis...</i> ”	Kegyess adomány	<i>Nobilis vir Magister Petrus, filius Fridlini de Kal</i>
1360 ¹⁴⁸	<i>Septe</i> (Söpte, Vas m.)	- <i>possessio</i> (tartozékokkal)	Kegyess adomány	<i>Martinus filius Nicolai de Septe</i>

¹⁴⁷ CD IX/3 89–90. györi káptalan oklevele

¹⁴⁸ DL (1360-12-14); CD VIII/4 476–477. (Fejérmél 1349 év alatt, 1340-es dátummal, Kovács az okirat keltét 1349–1355 közé helyezte: Kovács 1910. 81.)

Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1381 ¹⁴⁹	Luchman (Locsmánd)	- 1 molendinum „...molendinum nostrum Sypmalom vocatum, intra metas possessionis nostrae Luchman...”	Kegyess adomány (Szt Kereszt oltár alapítása számára)	Nobilis Frank, et Michaël de Franklo
1385 ¹⁵⁰	Lochman (Locsmánd)	- 1 molendinum	Vétel : 73 szerezsen dénár	
1388 ¹⁵¹	Szentivan (Szentivánfa) Ujfalú (Újfalú)	- totam possessionariam portionem suam in eadem Szentivan „...terra ad 3 aratra ...foeneta ad 70 (falcastra) sufficientia ...sylva ...duas rotas molendinorum in fluvio Rapche „...possessionariam portionem suam...cum univērsis utilitatibus”	Kegyess adomány (ob salutem animarum progenitorum suorum) Feltétel: felesége és anyja számára évjáradékot adjon az apátság, illetve 1000 tallér fejében a birtok visszaváltható	Franciscus filius Joannis de Szentivan de genere Chyak (Ják)
1391 ¹⁵²	Luchman (Locsmánd)	- 1 molendinum	Bérlembe adás	Ioannes Tutunclau /Futunklau et Anna eiusdem uxor csepregi(?) lakosok
1407 ¹⁵³	Odward (Nagy / Kis - Udvard Gross & Klein Mutschen)	- possessio (részek) „...totalem portionem ipsorum possessionariam...cum omnibus suis utilitatibus etc...exceptis 10 iugeribus terrarum et uno prato...”	Kegyess adomány (Feltétel: özvegyét Annát tartásák el, illetve ha leányaiknak gyermeké születik, lehetőségük legyen visszaváltani)	Mathias de dicta Odwat et Urbanus filius eiusdem
1414 ¹⁵⁴	Enyed	- possessio (részek) ...medietatem eiusdem possessionis...	Kegyess adomány (Feltétel: ápolás, ellátás, ill. ruházat)	Emericus, filius Nicolai de Enyed
1417 ¹⁵⁵	Enyed	- possessio (részek) ... totam portionem suam possessionariam in eadem possessione...	Kegyess adomány (Feltétel: 7 márkáért kiváltja az általa a locsmándiaknak elzálogosított birtokot, illetve Peresznyén juttatnak neki 1 jobbágytelket, 4 ökröt, és 1 lovat)	Matthias, filius Stephani de Enyed

¹⁴⁹ Rupp i.m. I.470.

¹⁵⁰ DL 7161 (1393-05-10) ill. (1385-07-26); regeszta: Zs. O. I. 2926; kiadva: CD X/2. 147–148. ill. CD X/1 265–266.

¹⁵¹ DL 7398 (1388-05-29); regeszta: Zs.O. I.4208; kiadva: CD X/2. 333–334. (1308-as keltezéssel.) Kovács 1910. 73. Fenntartja Fejér keltezését, azonban a mondott János valójában inkább a Ják nem ebedi – győri ágának tagja lehetett. (1352–1368) V.ö. Engel i.m.

¹⁵² DL 7672 (1393-05-10) ill. (1391-02-12); regeszta: Zs.O. I.2926 ill. Zs.O. I.1889; kiadva: CD X/2. 146–147, ill. CD X/1. 730–731.

¹⁵³ DL 20562 (1407-04-24); kiadva: Sopronm. Okt. I. 581–582. Kovács 1910. 101.

¹⁵⁴ DL 10256 (1414-09-20); regeszta: Zs.O. IV. 2493; kiadva: CD X/5. 553. Kovács 1910. 103.

¹⁵⁵ DL 10575 (1417-05-29); regeszta: Zs.O. VI.483; kiadva: CD X/5. 839. Kovács 1910. 103.

1433 ¹⁵⁶	<i>Kwzeg</i> (Köszeg)	- vinea	Kegyes adomány	<i>Nicolaus de Kwzeg,</i> rákosi castellanus, és győri polgár özvegye
---------------------	-----------------------	---------	----------------	--

¹⁵⁶ DL 17109 (1433-06-22).

Dátum	Helynév	Birtok típusa	Tranzakció típusa	Partner
1452 dec. 6. előtt (l. a köv.)	<i>Janusfalva</i> (Csáfordjánosfa)	- <i>curia</i> ... <i>integram sessionem seu curiam...cum 32 tugera terrarum...fenilibus seu pratis, per diem ad sex falcastra</i>	Zálogba vétel	<i>Gregorius et Stephanus de Welche (Velcse)</i>
1452 ¹⁵⁷	Uott.	Uaz.	Zálogba adás	Paulus csornai prépost
1453 ¹⁵⁸	Gálosháza (név nélkül) (Malomháza / Füles határában)	- <i>possessio</i> (részek) ... <i>porcione sua possessionaria...</i>	Zálogba vétel	Gálosházi Gallus Pétertől
1453 ¹⁵⁹	<i>Dorozlo</i> (Köszegdorozló)	- <i>1/3 vinea</i> ... <i>in promontorio possessionis Dorozlo in monte Pogan...</i>	Kegyés adomány <i>pro fabrica et et structura eiusdem (ecclesiae)</i>	<i>Stephanus et Ulricus filii condam Johannis dicti Zalay de Kyssyra castellani castris Pechvaradiensis</i> ¹⁶⁰
1469 ¹⁶¹	Locsmánd	- <i>1 molendinum</i> (ld. még 1385, 1391)	Bérletbe adás : (Feltétel: 100 évre 55 + 55 köből jár róla az apátságnak évente)	<i>Wolfgang de Looz</i>
1496 ¹⁶²	<i>Odward</i> (Nagy / Kis - Udvard Gross & Klein Mutschen)	- <i>possessio</i> (részek) ... <i>medietatem possessionis...</i>	Kegyés adomány	<i>Nicolaus Frys (Friss) de Odward</i>
1498 ¹⁶³	<i>Galushaza</i> (Gálosháza)	- <i>possessio</i>	Zálogjog érvényesítése ¹⁶⁴	L. 1453
1512 ¹⁶⁵	Locsmánd	- „ <i>a locsmándi határban</i> ” lévő „ <i>kisebbszerű ingatlanok</i> ”	Bérletbe adás : évi 4 mérő gabona	bizonyos Kálmán számára
1522 ¹⁶⁶	<i>Kedhely</i>	- fürdőház, és országtút melletti ház	Eladás : 20 rajnai Ft (Feltétel: nem örökíthető)	Gager ¹⁶⁷ Péter és hitvese részére

¹⁵⁷ DL 14589 (1452-12-06); kiadva: Sopronm. Oklt. II. 375–376 (Kovács 1910. 115. hibásan egy másik jelzetű oklevélre (DL 14647) hivatkozik).

¹⁵⁸ A zálogszerződést tartalmazó eredeti oklevelet nem ismerjük. A zálogba adást V. László oklevele erősíti meg: DL 14692 (1453-06-02). Egy korábbi oklevél szerint – DL 14946 (1453-03-05); kiadva: Sopronm. Oklt. II. 376–377. (ahol is lábjegyzetben hibásan DL 19646 jelzettel szerepel) – az apátság már birtokos itt. Valószínűleg a fülesei-malomházi határon belüli, de itt Gálosházához sorolt közeli földekről lehet szó.

¹⁵⁹ DL 14699 (1453-06-15) Sopronm. Oklt. II. 376 jegyzet.

¹⁶⁰ Az 1410–20as évekből hasonló nevű apátsági ügyvédet (*procurator*) ismer Kovács 1910. 105. ill. 109.

¹⁶¹ DL 16941 (1469-12-18); Kovács 1910. 117.

¹⁶² DL 20500 (1496-10-20); Sopronm. Oklt. II. 574–575.

¹⁶³ DL 20759 (1498-10-31); Sopronm. Oklt. II. 577; Kovács 1910. 129

¹⁶⁴ II. Ulászló oklevele az apát birtokba iktatásáról rendelkezik. A birtok valószínűleg a korábbi zálogszerződés révén (1453) háramlott az apátra a törlesztés hiányában.

¹⁶⁵ DL 22296 (1512-04-24); Kovács 1910. 132.

¹⁶⁶ DL 23698 (1522-11-19); Kovács 1910. 133.

¹⁶⁷ Napjainkig létező, helyi illetőségű családnév. Valószínűleg kedhelyi polgárokról van szó.

VAJK ÁDÁM | A csornai premontrei monostor a 13–14. században

Az Osl-nemzetség által 1210–20 körül alapított¹ csornai premontrei monostor szerzetesei a rendalapító Szt. Norbert által lefektetett elvek szellemében a közvetlen környéken a társadalom különböző rétegei körében fejtették ki pasztorációs tevékenységüket. Emellett a középkori magyar állam által rájuk rótt hiteleshelyi feladatok révén az egész Rábaköz és az azzal szomszédos területek nemeseinek, városainak és egyházi testületeinek életében hagytak, és a pasztoráció tekintetében jelenleg is hagynak maradandó nyomot. A rendház történetének feldolgozása ugyan más premontrei monostorokhoz képest több érdeklődőt vonzott, azonban mind az utóbbi időszakban elvégzett forrásfeltáró munka, mind a rendi hagyományból és egymástól öröklött tévedéseik okán megérett az idő az újrafeldolgozásra.²

A monostor forrásadottságai elsőrangúak, annak ellenére, hogy jellemző módon egyik-másik kutatója a tatárjárással, törökdúlással, vagy a történelem egyéb viharaival magyarázva szinte kesereg a forrásanyag hatalmas pusztulásán.³ Ehhez képest a konvent magánlevéltára gyakorlatilag épen vészelte át a századokat, pusztán a kegyúri családok (pl. Nádasdyak) anyagába keveredett valami belőle, illetve a monostor II. József-kori feloszlásakor Bécsbe, a Magyar Kamara Archívumába került levéltár jelen-tős része a kamaránál maradt (ide került a Nádasdy-anyag is), a rend visszaállításakor ugyanis nem szolgáltattak vissza minden oklevelet. A kamaránál másolták le azután a vissza nem szolgáltatott iratokat 1806 végén magánlevéltáruk számára. Utóbbi most eredeti helyén, Csornán, a Kamara Archívuma pedig az Országos Levéltárban található. A Magyar Országos Levéltárban elvégzett forrásfeltárás eredményeként megszületett adatbázis,⁴ valamint a 19. század végi Sopron Oklevéltár, a Burgen-

¹ Az alapítással e helyütt nem kívánunk foglalkozni, hiszen éppen jelen folyóirat hasábjain jelent meg ezt tárgyaló tanulmányunk: A csornai premontrei prépostság alapítása. *Soproni Szemle* 58 (2004/4.) 386–395.

² Csak a kimondottan érdeklődésünk tárgyára koncentrált tudományos igényű feldolgozások: *Matics Döme: A csornai premontrei prépostság története 1180–1526. A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1911–1912. tanévről.* Keszthely 1912. Klny. [a továbbiakban MATICS: Csornai prépostság], *Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetségi kegyuraság korában.* *REGNUM Egyháztörténeti Évkönyv I.* 1936. [a továbbiakban BELITZKY: Csornai prépostság], *Kovács Imre Endre O.Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből,* *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1.* 186–189. [a továbbiakban KOVÁCS: Fejezetek], *Kosztó László: Csorna. In: Korai Magyar Történeti Lexikon.* Főszerk.: *Kristó Gyula,* szerk.: *Engel Pál – Makk Ferenc.* Bp. 1994. [a továbbiakban KMTL] 154–155.

³ Mint teszi azt különösen Belitzky: Csornai prépostság 61–62.

⁴ *Collectio Diplomatica Hungarica. A Magyar Országos Levéltárban 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása.* Szerk.: Rác György. Bp, 2008, DVD-ROM (a továbbiakban: DL-DF 4.3.), illetve internetes változata: *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.* Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. <http://mol.arcanum.hu/dldf>.

landi Oklevéltár, valamint legújabbán a Dreska Gábor által közrebocsátott *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára* a források publikálása terén is hatalmas előrelépést jelent.⁵ Ennek ellenére természetesen továbbra sem kerülhető meg az eredeti iratanyag feltárása, nehézséget inkább csak az áttekintendő anyag mennyisége jelent.⁶

Érdekes módon forrásainkban előbb találkozunk különböző peres és birtokadásvételi ügyek kapcsán a monostorral és prépostjával, semmint magával az „alapítólevéllel”, amely időrendben csak a harmadik. Mint alább látni fogjuk, a kor számára nem volt ebben semmi különös.

Az építkezés és terjeszkedés időszaka

A monostort elsőként említő megbízható forrás 1226-ból maradt fenn.⁷ A győri káptalan előtt Genitus prépost a helyben kifizetett 100 *pensa*-ért megveszi bizonyos Soproni Konrád fia Andrástól az Ukcse falu melletti,⁸ a Rába egyik ága mentén fekvő birtokát. Mivel egy monostor alapításánál birtokadományok mellett esetleges pénzadománnyal aligha kell számolni korszakunkban, ezért az itt szereplő 100 *pensa*-ban ekkor már meglévő birtokállományuk jövedelmét kell látnunk. Ez nem jelentéktelen összeg, hiszen ekkor egy ökor ára körülbelül egy

⁵ Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban SO), Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete und Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Szerk.: Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza – Erich Reiter – Leonhard Prückler. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999. (a továbbiakban UB), Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára*. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. I. 1244–1398., II. 1399–1438., III. 1439–1499. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6., 8. és 10.) Győr, 2007–2010.

⁶ A különböző rendi monostorjegyzékek szöveggyűjteményei – I. Oszvald Ferenc: *Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez*. Művészettörténeti Értesítő 1957/2–3. 231–254. o. (a továbbiakban: Oszvald: Árpád-kori) és Körömdi Tamás: *A 13. századi premontrei monostorjegyzékek magyar vonatkozásairól*. Történelmi Szemle 43 (2001/1–2.) 61–72. (a továbbiakban Körömdi: Monostorjegyzékek) – nem szolgáltatnak a magyar forrásanyaghoz képest többletet a csomai monostor történetéhez.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 127., másolatai: Csomai Premontrei Prépostság Levéltára. A csomai konvent magánlevéltára (a továbbiakban: CsMLt) 14/2/1. (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény – a továbbiakban: DF – 264 814.), 18. századi egyszerű másolata: Egyetemi Könyvtár. Collectio Hevenessiana Tom. XLVII. 20–23.), kiadásai: Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban Fejér) III. 2. 95–6., UB I. 110. (145. sz.).

⁸ Ukcse később a Sopron megyei Pásztorihoz tartozott, erről explicite vall egy zálogügyletet írásba fogláló oklevél, amelynek értelmében 1417-ben Pásztori Bondor Miklós és fia György a csomai prépostságnak adják zálogba ukcsei birtokukat (DL 10 556., kiadásai: Fejér X/5. 828–830. és Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418). Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk.: Borsa Iván. Bp. 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 32. – a továbbiakban: ZsO) 301. Az ukcsei zálogbirtokot északról a monostor földje, keletről a Kanizsaiak birtoka, délről a Pásztoriak és Asszonyfalvi Ferenc mester birtoka, nyugatról a Csoma–Szilsárkány út határolta. Ez alapján az 1226. évi adásvételben szóban forgó föld Ukcsetől északra fekvő terület lehetett, amely valószínűleg később Csoma területébe olvadt, s nem Pásztoriéba, mivel ismereteink szerint ott nem volt a prépostságnak birtoka, csak 1417-ben vették zálogba az említett ukcsei területet. Ezzel összhangban áll SO I. 233–234., a később Rábapordányba olvadt Martonföldre határjárása. Rosszul lokalizálja: Csánki Dezső – Fekete Nagy Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V*. Bp. 1890–1941. (a továbbiakban: Csánki) III. 633.

márka volt, ami 240 friesachi dénárt tett ki, egy pensa pedig 30-40 dénár volt,⁹ így az ügylet értékét 12½-16¾ márkára tehetjük. Összehasonlításként a 13. században egy ekealja föld (110-120 hold) éves földbére – földesúri adója – vendégtelepesek esetén 6-24 pondus, vagyis ¼-½ márka volt.¹⁰ Mindenesetre elég stabil gazdasági hátteret és kiterjedt birtokállományt jelez az, hogy ilyen bővítésre nyílt lehetősége a nemrég született szerzetesközösségnek.¹¹

Két évvel később Béla ifjabb király a jelek szerint éppen Sopron megyében kezdte meg örökbirtok-adományokat felülvizsgáló tevékenységét.¹² Ekkor soproni várjobbágyok elvitták a csornai prépost András és *Scemes* nevű emberei által művelt és lakott *terra*-t, mivel állításuk szerint az a várföldekhez tartozott.¹³ Az ifjabb király előtt megjelent prépost a kegyurak, szerzetesei, András, *Scemes* és mások tanúságával igazolta monostora jogát a mai Csorna, esetleg Bogyoszló határában fekvő területhez, amelyet Osl ispán és fiai öröklött birtokaikból adtak a monostornak.

Az iménti bizonyítási eljárás során még nélkülözött, meglévő birtokaik jogait biztosító oklevél elkészítését aztán 1230-ban pótolták, a jelek szerint belefoglalva az alapítók eddigi adományait,¹⁴ amelyekről a forrásokban korábban nem hallunk. Már maga az oklevél közelkorú hátlapi feljegyzése – *A csornai Szt. Mihály arkangyal monostora bizonyos birtokainak megerősítése*¹⁵ – is erről árulkodik.¹⁶ Az

⁹ Gedai István: Friesachi denárok, továbbá Pénzverés szócikkek. In: KMTL 227. és 541–542., valamint Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002². 101. és 341. 1 márka 10 pensát ér, vagyis 48 dénár egyezik egy pensával a pilisi konvent Hambato ispán részére 1301-ben kiadott oklevelében: CsMLt 87/6/2A. (DF 264 839.), átírata: CsMLt 87/6/2B. (DF 264 842.) és DL 71 356., kiadta: Anjoukori Okmánytár I–VIII. Szerk.: Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920. (a továbbiakban: AO) IV. 42–44., Sedlák, Vincent: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. (1301–1314) Bratislava 1980. (a továbbiakban: Reg. Slov.) 37–38., kivonata: Anjou-kori Oklevéltár I–XV., XVII., XIX., XXIII–XXVII., XXIX. Főszerk.: Kristó Gyula – Almási Tibor. Budapest–Szeged, 1990–2010. (a továbbiakban: AOKl) I. 64.

¹⁰ Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. (a továbbiakban Solymosi: Földesúri járadékok) 23., Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002². 100. Szűcs szerint egy ekealját általában 2-3 család művelt meg, i. m. 254–255.

¹¹ Nem beszélve arról az „apróságról”, hogy az oklevél szerint a felek egyöntetűen elismerték, hogy az eladó az ismeretlen kiterjedésű föld vételárából adományként sokat elengedett.

¹² Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 47 (1974), 9–21., ill. már Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Budapest, 1899. 102–103.

¹³ DL 142., másolata: CsMLt 14/2/3. (DF 264 815.), Fejér III. 2. 144–146. és VII. 5. 237–238., Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Budapest, 1923–1987. Digitális változata: Szentpétery Imre–Borsa Iván–Rácz György–Kiss Borbála: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 2008. (a továbbiakban: RA) in: DL-DF 4.3. I. 444., UB I. 156.

¹⁴ De nem az összeset, mivel éppen az 1228-as perben érintett birtok hiányzik belőle!

¹⁵ Az eredetiben: Confirmacio super quasdam possessiones monasterii Beati Michaelis archangeli de Churma.

¹⁶ Ennek ellenére az oklevél a szakirodalomban „alapítólevélként” szokott szerepelni. DL 159. Átiratai: DL 25 111., CsMLt 41/3/3. (DF 265 030.), DL 12 835., újkori másolatai: DL 159., CsMLt 14/2/4. (egy jelzeten két irat), 14/2/21. (DF 264 816. és 265 033.) és Coll. Hev. XLVII. 79–81. Kiadta: Fejér III/2. 208–9. és 209–11. (két különböző másolatról, hibákkal), SO I. 17–18., UB I. 123–124. (168. sz.). Az alapítólevél hiánya magánalapítások esetében később sem számított rendkívülinek. Vö.: Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 78–79. és 150. és Fügedi Erik: Sepelieurunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti ségi

oklevéllel Osl ispán és fiai, valamint testvére Móric, továbbá korábban elhunyt szerviense és más, a nemzetséghez adatokkal nem köthető személyek több birtokot és birtokrészt adnak (illetve adtak) a monostornak, Sopron megyében *Barba-n*,¹⁷ Beleden, Bodonhelyen, Csorna faluban, Horpácson, az ismeretlen helyen fekvő *Hueche-n*, Márcon, Osliban, Pertelen,¹⁸ Péter falujában,¹⁹ *Potahc/Pothoc-on*,²⁰ Völcsejen, Moson megyében Tétényen, Somogy megyében Nágocson és Sokorón,²¹ a Dráván túl pedig Szentviden.²² Az adományok – nem számítva két meghatározatlan méretű földet Écsen és Völcsejen – összesen 13½ szőlőt, 7 ekealj szántót, két erdőt (az egyikük szintén egy ekealja), 10 malmot, Szentvid és Horpács falvak egészét, a csornai piac jövedelmét, egy csornai szigetet(!), két *mansio*-t és évi 5 márka sőt tesznek ki. Lényegében ez jelentheti a monostor kezdeti birtokállományát, amelynek jövedelméből 1226-ban ismeretlen kiterjedésű földet vásárolt, s amely meghatározta a gazdasági kereteket a pasztoráló munkához.

A nemzetség tagjai azonban nem álltak meg itt monostoruk gyarapításában, adományait egyéni életpályájuktól függően tovább bővítették, sőt a monostor tágabb környezete is kivette a részét az adományokból. Ezekon kívül az alapító nemzetség adományainak sorát megszakítja egy kisebb királyi kegynyilvánítás is. Az alábbiakban dióhéjban összefoglaljuk ezeket.

Az Osl nemhez tartozó Szatmár fia Miklós 1237-ben a győri káptalan előtt Kiscsornán fekvő birtokai felét, két ekealj földet, Márcon pedig egy telket,²³ majd ugyanezen évben a konvent előtt hozott, de a győri káptalan által írásba foglalt végrendeletében Zemenyén a maga és felesége halála után szülője harmadát adja

monostor. Századok 134 (1991), 35–67. Csomával kapcsolatban felvetette ezt már Belitzky: Csornai prépostság 68.

¹⁷ A Sziltól délnyugatra fekvő és annak határába beolvadt Borbaháza (Csánki III. 601., Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. PC-CD-ROM Bp., 2001. (a továbbiakban: Engel: Térkép) lehet.

¹⁸ A későbbi Magyarakeresztúr, vö. Csánki III. 614., ill. még Fejér III/2. 225–6. és 331–4., IV/2. 335–6., továbbá Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest, 1860–74. (a továbbiakban: Wenzel) VIII. 246–247., X. 19–20., RA II. 3018. és 3764.

¹⁹ Markotával lehet azonos, vö. DL 40 003., átirata DL 40 113., másolatai DL 86 144., CsKMLt 88 6 1 (DF 264 829.). Kiadásai: Fejér VII/5. 566–567., Magyar Történelmi Társulat Évkönyvvei 5. / MTA Évkönyvei VI. 2. (1838–1840) 197., Wenzel VI. 407–408., UB I. 86–87., kivonatai: Kubinyi Ferenc, ifj.: Magyar történelmi emlékek. I. Pest, 1867. 10. (11.), RA I. 377.

²⁰ Potóföldre, Magyarakeresztúr mellett, vö. DL 10 683., DF 264 923., kiadása SO II. 41., valamint ZsO VI. 1782.

²¹ Jóllehet kézenfekvő, és a szakirodalomban általános a Győr megyei Nagyécsre gondolni ezen szöveggel kapcsolatban, arra sem a névalakból (Nagach, Nagoch), sem a korabeli és későbbi birtokviszonyokból nem következtethetünk (Csánki III. 547–548., Győrffy II. 584–587.). Arrafelé ugyanis nem ismeretes Osl-birtok, illetve csak későbbi adományokról tudunk. Ráadásul 1264-ben a Csornai testvérek osztozkodása – DL 61 149., kiadta: Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I. Bp., 1886. (a továbbiakban: ZO) 46–48. – során is feltűnik Nagach Osl nb. Tamás fiai, Tamás és Imre birtokai között: Nagach de Symigio (nem mellékesen itt is *cum winitoribus ibidem constitutis* szerepel). A somogyi Nágoccsal együtt szereplő Sacorou ezek után ugyancsak lehet Zalában (Sokoród) vagy Somogyban is, bár itt nem kizárható valamely Győr megyei, Sokoró mellett fekvő helység sem – I. Csánki II. 640. és III. 102., Győrffy II. 623–624.

²² Varasd megyében, ma Horvátországban Vidovec néven Varasdától (Varaždin) nyugatra. Vö.: Engel: Térkép.

²³ DL 57 149., kiadta: Wenzel II. 75., UB I. 245.

a konventnek.²⁴ 1246-ban IV. Béla király adományoz a monostornak már meglévő birtoka mellett fekvő, a soproni várhoz tartozó *Potuk*²⁵ és Vica földekből egy-egy ekealjnyit.²⁶ A monostor újabb, vicai malmáról szerzünk tudomást 1247-ben, mikor a király megbízásából István nádor, Csák királyi lovászmester és soproni ispán egyebek mellett a Rábán és a Rábcán engedély nélkül felállított malmokat általános vizsgálat alá vetette. A csornai premontreiek vicai malmát réginek és jogszerűen működőnek²⁷ találta, ezért meghagyja azt a prépostság kezén.²⁸

1255-ben ismét egy nemzetségtag, a gyermektelen István fia István²⁹ hagyja a monostorra a győri káptalan előtt tett végrendeletében szántóban és kaszálóban fekvő egész – ám az oklevél által homályban hagyott méretű – csornai öröklött birtokrészét,³⁰ amelyhez 1257-ben megszerzi a király, valamint testvére, Iván beleegyezését.³¹ 1265-ben ugyancsak a győri káptalan előtt Márk páli pap edvei öröklött és vásárolt birtokrészét, amelynek nagyságát állítása szerint nem ismeri, rokonai beleegyezésével szintén pap atyja lelke üdvéért a csornai (*Chorna*) monostornak adományozza.³² „Szerencsénkre” Győr csehek általi 1273-as elfoglalása idején a káptalan pecsétjét elfogták, ezért András prépost kérésére a káptalan 1288-ban átírta saját korábbi oklevelét, ezúttal nem megfélemlítve a birtok méretéről és fekvéséről sem. A szóban forgó föld egyik része 70 hold jó fekvésű, megfelelő szélességű (*bona latitudine*) szántó, amellyel északról Osl

²⁴ Az oklevél elveszett, így csak kiadásból ismerjük: Katona István: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*. Tom. V. Posonii et Cassoviae, 1783. 808–809., Fejér IV/1. 77–78., fordítása uo. VII/3. 23–24. (a latin kiadással ellentétben a tulajdonnevek teljes félreolvasásával).

²⁵ Hogy ez azonos az 1230-ban látott, a későbbi Potótföldével megegyező területtel, az egyrészt a közeli Vicával együtt való szereplése miatt is valószínű, másrészt a királyi kegy ebben is kedvezhetett a megadományozottnak, ti. már meglévő birtoka szomszédságában adott újabb földet. Így nem valószínű, hogy éppen a hasonló nevű, Kapuvártól délre eső Patakpusztáról lenne szó (Belitzky János: *Sopron vármegye története*. Budapest 1938. 479.).

²⁶ DL 301., másolata: CsMLt 14/2/6. (DF 264 819.). Kiadta: Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879. (a továbbiakban: HOKl) 13., UB I. 305., kivonata: RA I. 833.

²⁷ A kettő a szokásjog értelmében egyet jelentett: Tringli István: *A magyar szokásjog a malomépítésről*. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. (Budapest–Piliscsaba) 2001. (a továbbiakban: *Analecta I.*) 253–254. és 259–260.

²⁸ DL 318., másolata: CsMLt 51/4/15. és 41/3/2. 11. (két példány azonos jelzeten – DF 264 821. és 264 909.), Coll. hev. XXII. 210–212. Tartalmi átiratai: DL 317., CsMLt 15/2/3. és 41/3/2. 11. (DF 264 908–909.). Kiadása: Fejér IV/1. 457–458., UB I. 312.

²⁹ Érdekes módon Csoma nemzetségbelinek írja ez és több más oklevél (Wenzel II. 292. és VII. 472–473.), azonban a szakirodalom egyetért abban, hogy az Osl nemzetséghez tartozott, l. Pór Antal.: *Az Osl nemzetség története a XIII. és a XIV. században*. Turul 8 (1890/4.) (a továbbiakban: Pór: *Az Osl-nemzetség*) 164–165. és Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III*. Bp. 1900–1904 (reprint Bp., 2004, a továbbiakban: Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*) 871–874. Úgy látszik, István fia István és testvére, János külön, fiágon kihalt ágának I. Osl ispán fiaitól független önmeghatározási kísérletének a tanúi ezen adatok.

³⁰ DL 420., másolata: CsMLt 14/2/11. (DF 264 824.), kiadása: HOKl 31–32.

³¹ DL 455., másolata: CsMLt 14/2/10. (DF 264 825.), kiadása: HOKl 35–36.

³² DL 602., másolata: Coll. hev. XXII. 257–258., kiadása: Fejér IV/3. 303–304., UB I. 317.

nembéli Herbord fia Herbord mester földje szomszédos, a többi 50 hold cserjés, ami a Rába mentén terül el.³³

1278-ban Miklós, a soproni Szt. Mihály templom plébánosa végrendeletében a monostorra hagyta saját kezüleg telepített és gondozott balfi szőlőjét, cserébe pedig a monostor temetőjében kívánt nyugodni. A plébános vélhetően nem tartozott a kegyurak nemzetségéhez, hiszen – amellet, hogy erről nem is tesz említést – a kegyúri nemzetség tagjai többnyire nem saját kezüleg művelték szülőiket, ráadásul ebbéli minőségüknél fogva eleve a monostorba temetkezettek.³⁴ 1280 újabb jelentős adomány időpontja. Ezúttal Osl nemzetségtag, I. Osl unokája, Herbord fia Herbord ispán bizonyítja, hogy a monostornak Csornán és Erlényben³⁵ egy-egy, Pertelen, Beleden, Újfaluban,³⁶ Horpácson, Ilmicen és Csáván két-két *mansio*-t, a Vica melletti *Lusa*-n pedig két malmot adományozott apjával együtt még annak életében.³⁷ A szintén nemzetségtag Móric fia Móric ispán halálos ágyán tett végakarátát hasonlóképpen utólag, 1281-ben foglaltatták írásba András csornai prépost kérésére a győri káptalannal. A végrendelkezés tanúai, az elhunyt gyóntatója, egyben a csornai monostor *custosa*, Demeter testvér, továbbá János pap, a csornai Szt. Ilona templom plébánosa, az özvegy, Locsmándi Frank ispán lánya, az elhunyt atyafiai és mások vallomása alapján kiállított oklevél értelmében a testvérei és rokonai birtokaitól elválasztott öröklött jószágaiból zemenyei két kerekű és két kövű malmát, ugyanott a malomtól északra két telket és a malom mellett egy házhelyet (*unam arcam*³⁸ *apud idem molendinum pro una curia competentem*), továbbá teljes részét a Márc melletti *Bichturianus* hegy csöbör-adójából (*in chybrionibus vini*) hagyta a csornai monostornak, amelynek patrónusa volt és ahol végső nyughelyét kiválasztotta.³⁹

Korszakunk – amely csak véletlenül záródik a hagyományos, az Árpádok kihalásához kötött korszakhatárral – utolsó birtokgyarapodása még 1301. október 18. előtt a kegyúri nemzetséghez nem köthető, fiú örökös nélkül elhunyt

³³ DL 602., másolatai: CsMLt 14/2/13., 14/2/18. (mindkettő DF 264 836.), Coll. hev. XXII. 256–259., kiadta: Fejér V/3. 444–445., UB II. 211–212. (299. sz.).

³⁴ DL 1028., másolata: CsMLt 14/2/15. (DF 264 832.). Kiadta: SO I. 44–45., UB II. 125. A végrendeletet a soproni keresztes konvent perjele, Rhodianus, valamint a város hatósága is megerősítette: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei. Vol. 45. 1636. május 28-i bejegyzés 148–149., CsMLt 14/2/15. (DF 264 832.), kiadásai: Fejér VII/4. 179–180., Póda Endre: A soproni kath. Parochia és a soproni kath. hitközség Története. Sopron 1892. 2–3., Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II/6. Sopron 1943. 1–2., UB II. 110–111.

³⁵ Pontosán lokalizálni a rendelkezésre álló adatok alapján lehetetlen, mindenesetre a fentebb már idézett, 1228-as oklevél alapján közel feködhetett Csornához, valószínűleg annak déli határába olvadt be. Karácsonyi: Magyar nemzetségek 875.

³⁶ Esetleg a Vámoscsalád melletti mai Uraiújfaluval azonosítható (Vas m.).

³⁷ 1279–1280-ban tehát: I. Pór: Az Osl-nemzetség 173.

³⁸ Area értelemben, vö. Lexicon latinitatis mediæ aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. Vol. I. A–B. Szerk. biz. elnöke: Harmatta János. Bp. 1987–1989. 224. és 233.

³⁹ DL 1110., másolatai: CsMLt 14/2/17. (DF 264 834.), Coll. hev. XLVII. 25–28., kiadásai: Fejér V/3. 100–102., UB II. 152–153.

Rábaközi János fia Pál halálával következett be. Végrendeletének értelmében Rábatamáson nyert a monostor egy fél birtokrészt.⁴⁰ Figyelmet érdemlő módon az interregnumot jellemző zavaros időkben a monostor zökkenőmentesen birtokon belülrre került, míg a birtok koronára háramlott másik felének jövedelmét az új birtokos csak némi huzavona után élvezhette. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint ugyanis Rábaközi Pál özvegye kifizetetlen hozománya és leánynegyede okán a birtok másik felébe királyi adomány jogcímén bevezetni kívánt, a jelek szerint a káldi nemesek közül való⁴¹ Bene fia, Vörös (*Rufus*) István esztergomi királyi várnagy és Benedek *comes*ek számára történő iktatásnak mondott ellent kétszer is,⁴² a monostorénak nem. Az özvegy és új férje, másrésről a testvérpár és a monostor között ekkor létrejött egyezség értelmében a testvérek az özvegy hozományának fejében 25, leánynegyedének fejében 3 márkát fizettek ki, mire a birtokba iktatást végre le lehetett bonyolítani. Márton prépost az újonnan nyert vagyont aztán már az iktató jelentés elkészítésével egy napon, 1302. január 9-én a győri káptalan előtt 6 márkáért el is adta a másik birtokfelet elnyert Benedeknek és Istvánnak, mivel a szerzetesek szükségét szenvedtek.⁴³ Nyilván nem függetlenül a részvételével létrejött egyezségtől, amely az oklevél tanúsága szerint a csornai monostort nem terhelte, a prépost nem csinált jó vásárt, mivel a testvérpár nem fizetett volna ki 28 márkát a monostorra szállt birtokrészszel egyező értékű birtok kedvéért, ha az mindössze 6 márkát ér.⁴⁴ Sajnos a rendelkezésre álló

⁴⁰ Végrendelete nem maradt fenn. Halála időpontjának *terminus ante quem* meghatározása Vencel király egyik keltezetlen, de elég egyértelműen 1301-re datálható oklevele (DL 5104.) alapján megoldott. L. Szabó Aladár, ifj.: Venczel és Ottó királyok oklevelei. Turul 34 (1916/1.) 42. (3. sz.). Kiadása: SO I. 53. (IV. László okleveleként), kivonata: UB III. 5., AOKl I. 91.

⁴¹ Vö. AOKl III. 705., valamint István fia Dezső későbbi szereplését: AOKl XIII. 666. (a korábbi kiadásokkal).

⁴² A győri káptalan első iktatásról szóló jelentése 1301. november 17-éről: DL 1621., kiadva: UB III. 6., kivonatai: AO I. 17. és AOKl I. 117. A következő iktatásról a jelentést 1302. január 9-én állították ki, ennek értelmében az özvegy ismét ellent mondott az iktatásnak. Ezután képviselőjében új férje, Potyondi Csépn fia Tamás, valamint Bene fiainak ügyvédje és Márton prépost a győri káptalan előtt megegyeztek az özvegy kielégítéséről, miután megtörténhetett az iktatás. DL 1629., AO I. 20–21., SO I. 62–63., kivonatai: UB III. 8. és AOKl I. 159.

⁴³ DL 86 891. Kiadása: HO V. 90–91., kivonata UB III. 8. és AOKl I. 161.

⁴⁴ A fél birtokra számolt 28 márkás érték meglepő összhangban van a birtokot érintő további események során felmerülő összegekkel. A testvérpár közül Benedek fiú utód nélkül távozván az élők sorából (hacsak nem osztottak meg birtokaikon), Vörös István ispán fiai, Dezső és Emych 1322. jan. 3-án – testvérük, Balázs 1/3 része kivételével – elzalogosítják Imre fia Lőrinc zalai ispánnak négy évre 10 márkáért (DL 2085., SO I. 87–88., UB III. 139., AOKl VI. 397.). Ugyancsak 1322. jún. 2-án Sopron megye döntése értelmében – amint arról beszámol a megyei hatóság oklevele – a birtokot a három testvér által (István ekkor már néhai) a baboti nemeseknek okozott kár fejében, 39 marka értékben becsülve a babotiaknak iktatják, mivel alperesek az idézésre hétszer nem jelentek meg. Míután az iktatásnak a szomszédosok jelenlétében (Csornai) Imre fia Imre ellene mondott, mivel a szomszédság jogán magához váltaná testvéreivel, Lőrincsel és Gergellyel a birtokot. Az ítélet kedvezményezettjei, a babotiak 90 márkáért mondták le a birtokról, amely a 39 marka kárt és a bírságokat is magában foglalja – DL 86 944., UB III. 143–144., AOKl VI. 603. A győri káptalan jún. 4-i jelentése ugyanerről: DL 86 945., SO I. 89–91, UB III. 144., AOKl VI. 609. Némileg elbizonytalanító egy 1324. febr. 25-i, győri káptalan előtt kötött egyezség, amelyben 60 márkáért a három testvér eladja ugyanezt a birtokot Csornai Lőrincnek, akit egyébként Pál csornai prépost képvisel, azonban az oklevél szövege alapján itt inkább a Kanizsaiak által rovásukra elkövetett hatalmaskodások jóvátételéről van szó: DL 86 958., UB III. 171–172., AOKl VIII. 82.

forrásanyagból nem tudunk meg egyebet az ügylet háttéréről, főleg azt nem, mi készítette Márton prépostot az áron aluli elkótyavetyélésre.⁴⁵ Ez az első fennmaradt birtokeladás azonban ettől függetlenül is már új szelek beköszöntét jelzi.

A 13. század birtokgyarapodása tehát az 1230-as, a korábbi birtokszerzéseket hiányokkal ugyan, de összefoglaló „alapítólevél” után további 4 ekealj föld, 17 telek, 1 és ½ szőlő, a márci csöböradó egy része, 4 malom, egy házhely, 70 hold szántó, 50 hold cserjés és egy ismeretlen kiterjedésű föld – nem számítva a szinte azonnal eladott 1301. évi hagyatékot, illetve az 1228-ban per alatt állott András és Scemes által művelt, ugyancsak ismeretlen kiterjedésű *terra*-t. Olyannyira egyoldalú a fennmaradt forrásanyag, amelyben az Oslok számára tett királyi adományok, illetve számukra történő birtokba iktatások mellett leginkább az általuk monostoruk javára tett adományok dominálnak, hogy a szakirodalomban egyenesen a nemzetség Sopron megyei birtokainak a monostor általi fokozatos „elfoglalásáról” írnak,⁴⁶ amely mindezek ismeretében azért túlzás.

Jóllehet az adományok 13. század folyamán egyre áradó bősége biztosan nem segítette elő a szerzetesi szegénység gyakorlását a rendtársak számára, egyéb téren hasznosnak bizonyult. Lehetővé tette, hogy szerzetesek feles számban éljenek a monostor falai között. A rendi statútumok szerint ugyanis 12 fős a teljes konvent,⁴⁷ vagyis elvben ennyinek kell élni a monostor falai között, és ennyi szükséges új közösség alapításához. Tehát a kirajzás, a filiáció, új leánymonostorok Csornáról történő alapításának folyamata a konvent létszámának dinamikus növekedését kívánta meg, amelyet az általunk tárgyalt birtokadományok és az ezek révén létrejött jövedelmi-gazdasági körülmények tettek lehetővé.

A fiatal közösség összesen négy monostor alapításához bocsátott ki szerzeteseket magából. Ezek: a Túrje nembeli Dénes bán türjei (még 1234 előtt), a Hahót nembeli Buzád fia Csák tárnokmester rajki (1239), valamikor 1235–1250 között az Oslok egyik ágának – talán a Váti (Németi) ágának⁴⁸ – horpácsi,⁴⁹ végül

⁴⁵ A Vencel királyhoz hű Vörös Benedek és István háttéréről semmi egyéb nem derül ki az oklevelekből, csak hogy a fenti ügyben a nem túl gazdag nemzetségből származó, Sopron megye nyugati részén birtokos Veszkenyi (másként Peresznyei) Konrád volt ügyvédjük: DL 1629., AO I. 20–21., SO I. 62–63., kivonatai: UB III. 8. és AOkl I. 159. Ettől függetlenül – Vencel melletti elköteleződésükből ítélve – nyilván a Kőszegiek emberei voltak ők is, legalább egy ideig. Különösebb politikai háttére épp ezért nem lehet az ügyletnek, mivel a területet a 13. század végétől egészen 1317-ig uralmuk alatt tartó Kőszegiek Vencel király támogatóinak számítottak, ahogyan a környéken birtokos kegyúri nemzetség Oslok tagjai is (minderről l. Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. Vasi Szemle 29 (1975), 251–268. (különösen: 258.sk) és Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) (a továbbiakban: Engel: Az ország újraegyesítése). In. uő: Honor, vár, ispánság. Budapest 2003. 337., 347., illetve uő: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (a továbbiakban: Engel: Archontológia) II. 123. (Kanizsai Lőrinc).

⁴⁶ Karácsonyi: Magyar nemzetségek 875. és az ő nyomán Matics 21.

⁴⁷ Matics: Csornai prépostság 39.

⁴⁸ Az alapítóval történő azonosításra legesélyesebb az Oslok agyagosi, másként Szöre ága lenne, mivel ennek tagjai nem bukkannak fel egyszer sem Csornával kapcsolatos ügyekben, legyen szó akár adományról, akár

1251 előtt a Pok nembeliek – Móric királynéi udvarbíró és nyitrai ispán, valamint unokatestvére, Márk ispán⁵⁰ – móríchidai alapítása. A század vége felé a rajki monostor kegyurai, Csák bán fiai elhanyagolták egyházukat, akik előbb 1275-ben egy unokatestvérükre, Terestyén fia Mihályra,⁵¹ 1289-ben pedig másik unokatestvérükre, Atyusz ispánra⁵² testálták a kegyuraságot.⁵³ A monostorban uralkodó állapotok teljes újraszervezést igényeltek, segítségért pedig Atyusz a csornai atyamonostor prépostjához, Benedekhez fordult. Ő legkorábban 1291-ben megegyezett a kegyúrral, és Valter papot küldte a csornai rendházból Rajkra, ahová ígérete szerint további szerzeteseket küld még, ha Atyusz tartja szavát, vagyis kinevezi Benedek választottját prépostnak.⁵⁴ Mivel a rajki monostor egészen a 16. századig fennállt,⁵⁵ jó okunk van azt gondolni, hogy mindketten betartották az egyezséget.

Két közkeletű tévedés tárgyalása kívánczik még a monostor 13. századi történetéhez. Matics révén megjelent a szakirodalomban,⁵⁶ hogy a csornai monostort 1241-ben a tatárok feldúlták. Okfejtése az 1251. július 15-i turóci alapítólevélből indul ki, amelynek megfogalmazása szerint a premontrei rend magyarországi monostorai komoly anyagi kárt szenvedtek a tatár támadás miatt,

eltiltásról. Azonban ennek oka inkább az lehet, hogy 1222–23-ban – tehát nem sokkal a csornai monostor fundálása után – ágostonos prépostságot alapítottak Márcon. F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. (Budapest) 2000. (a továbbiakban: Romhányi: Kolostorok) 43. Így hipotetikus maradnak alapítónak a szintén a megye nyugati részén birtokos Vátiak (Németi-ág), akik csak 1332-től jelentkeznek a csornai monostorra vonatkozó adatainkban (l. alább), miután már a horpácsi monostor az ágostonosok kezébe ment át és talán el is pusztult. Vö. a Váti-ág birtokairól: Karácsonyi: Magyar nemzetségek 869–871. Igaz, hogy az egyetlen fennmaradt, a horpácsi monostor javára tett adomány Agyagosi András fia, András fia, Péter mestertől származik 1358-ból: Körmenyi Tamás: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései. SSz. 57 (2003) (a továbbiakban: Körmenyi: Horpács) 280. Idézi: Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sankt Pölten. Bearb. v. Joseph Lampel. I–II. Wien, 1891–1896. (Niederösterreichisches Urkundenbuch, I.) 183–184.-t, az oklevél azonban nem közli, hogy Péter mester a horpácsi monostor kegyura lenne.

⁴⁹ Belitzky: Sopron 488. o., Kovács Imre Endre O.Praem: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg 1991. 8., Oszvald: Árpád-kori 247–248. és 251., Romhányi: Kolostorok 45., 54., 70. Horpácsra: Körmenyi: Horpács 276–288. – különösen 287–288. Móríchidára: az alapítás királyi megerősítésének átiratai DL 355–358., DF 236 735., másolatai: CsPPLt MLt 14/2/12. (DF 264826.), tartalmi átirata: DL 9480.; kiadva: Gyurikovits György: Győr vármegyében fekvő Móríczhida helységnek ismertetése. Tudományos Gyűjtemény 1829. II. 12–17., Fejér IV/2. 85–90. és Fuxhoffer D. – Maurus Czinár: Monasteriologie ... Hungariae libri duo. II. Pest 1860. 46–47. (csak részlet), kivonata: UB I. 331.

⁵⁰ Rokonsági fokukra l. Wenzel VII. 250–251., valamint Karácsonyi: Magyar nemzetségek 898., Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM adatbázis. Budapest 2001. Pok nem 1. tábla: Meggyesi (Móríchidai, Izdenci).

⁵¹ Fejér V/2. 299–301.

⁵² Mindegyikük rokonságára l. Engel: Genealógia. Hahót nem 2. tábla. Buzád ága.

⁵³ Fejér V/3. 481–482., VII/5. 484.

⁵⁴ Matics: Csornai prépostság 22., Fejér VII/5. 484. Az oklevél, amely tulajdonképpen a korábbi szóbeli egyezséget ismétli meg és Valter testvér vihette magával, keltezetlen, viszont 1291-ben még A. a prépost (SO I. 57.), Benedekről pedig csak 1293-tól vannak adataink (l. a 63. lábjegyzetben). Vö.: Kovács: Fejezetek 190.

⁵⁵ Romhányi: Kolostorok 54.

⁵⁶ Matics: Csornai prépostság 21., Belitzky: Csornai prépostság 61.

s a király ezért alapít számukra új monostort a Turul-hegy alatt.⁵⁷ Mivel – szól Matics érvelése – IV. Béla néhány évvel korábban a csornai monostort is megadományozta, feltehető, hogy ott is a tatárok által okozott károk miatti kedvezésről lenne szó. A formállogikailag is hibás okfejtés ellenére elképzelhetetlen, hogy ez így történt Csorna esetében. Egyrészt, IV. Béla korábban tárgyalt, 1246. július 14-i oklevele egyetlen szóval nem említi a tatár támadást, holott a király valószínűleg nem mulasztotta volna el megemlíteni az esetleges pusztulást. Még nagyobb súllyal esik latba, hogy a konvent fennmaradt magánlevéltárának egyetlen oklevele említi meg a tatárokat. Egy, a veszprémi püspökség részére kiállított 1269. október 3-i királyi adománylevél hozza csak szóba őket, az is csak egy időhatározós szerkezet részeként, tehát nem egy adott pusztítással kapcsolatban.⁵⁸ Végül nem mellesleg az eddig általunk felhozott, a történelem viharait nagyobb részt éppen a konvent magánlevéltárában túlélte oklevelek pusztulása is a teória ellen szól, csakúgy, mint a kirajzás szakadatlan folyamata.

A renden belül nagy tekintélynek örvendő történetírók munkái, Lauriels *Optica*-ja és Hugó *Annales*-e⁵⁹ alapján széles körben elterjedt,⁶⁰ hogy a 13. század végén, pontosabban 1294-ben morvaországi premontrei monostorok alá vetették az egész magyar cirkáriát. A teória szerint ekkor a csornai monostornak is morva atyaapátság, az 1294. és 1320. évi rendi katalógusok alapján Gradics alá kellett kerülnie, egészen 1517-ig.⁶¹ Ennek azonban egyáltalán nincs nyoma a teljes Csornára vonatkozó okleveles anyagban. Mivel Oszvald Arisztid Ferenc – igaz, nehezen elérhető és kevésbé ismert munkájában⁶² – az egész magyar rendtartományra vonatkozóan cáfolta a morva függésbe kerülés történeti fikcióját, ezért ezzel a továbbiakban nem kívánunk foglalkozni.⁶³

A 14. század – terjeszkedés helyett védekezés

A csornai premontreiek számára a 13–14. század fordulóját Rajk sikeres újratelepítése mellett elapadó birtokadományok, valamint zavaros politikai és közbiztonsági viszonyok jellemezték. Legkevésbé sem voltak tehát ideálisak a

⁵⁷ „...quod cum sanctus ordo Premonstratensis in substancia rerum temporalium per impetum profane gentis tartarorum in regno nostro nimium fuerit destitutus...” DL 346. Kiadása: HOkI 19., Richard Marsina (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae – Slovenský diplomatár. Tom. II. Pozsony, 1987. 256–258., kivonata: RA I. 948.

⁵⁸ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. A veszprémi káptalan magánlevéltára. Lad. 85. Epp. Decimae Budenses 3. (DF 200 023.). Középkori átiratai: DL 40 571., 50 256., DF 201 440. Újkori másolatai: DL 36 430., DF 264 828., Coll. hev. X. 241–4. Kivonata: RA I. 1617., amely hozza temérdek régebbi kiadását és kivonatát.

⁵⁹ Servacius de Laurielz: *Optica regularium. Coloniae Agrippinae 1614.*, Carolus Louis Hugo: *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales I–II. Nanceii, 1734–1736.*

⁶⁰ Még Romhányi: Kolostorok is, igaz finomítva csak az 1294 és 1320 közötti időre fogadja el a morva függés tényét.

⁶¹ Ennek szellemében ír Belitzky: Csornai prépostság 69–70.

⁶² Oszvald Arisztid (Ferenc): *A magyarországi középkori premontrei prépostságok.* Budapest 1939.

⁶³ Körmendi: *Monostorjegyzékek 70.* kitart a morva függés mellett, de nem ismeri Oszvald idézett elemzését.

körülmények a nyugodt gazdálkodáshoz vagy a lelkipásztorkodáshoz. Ennek első jele volt, hogy Benedek prépost 1293. szeptember 15-én Lodomér esztergomi érsekkel átíratta III. Ince és IV. Márton pápáknak a premontrei rend kiváltságait és tizedjövedelmeit biztosító privilégialisait, ezzel is eszközt nyerve monostora jogainak védelmére.⁶⁴ Mint fentebb láthattuk, utóda, Márton 1302-ben birtokot idegenített el, ami az előző század forrásanyagában példátlan esemény, még ha nem is meghökkentő. Az interregnum idején fennálló viszonyok vagyoni bizonytalanságát jelzi, hogy 1307-ben Osl nembeli Belid fiai János, Imre, Belid ispánok és testvérük László, valamint Miklós ispán fia János visszaállítják a csornai egyház prelátusát és szerzeteseit bizonyos két kerekű malom, egy házhely (*fundus curie*) és azok jövedelmei birtokába, amelyeket azok őseiktől kezdve élveztek.⁶⁵ Hogy ez megegyezik az 1247-ben már királyi kiküldöttek által megvizsgált malommal, azt egy 1415-ös oklevél bizonyítja, amelyben végül is Garai Miklós nádor – átírva egyébként mind az 1247., mind az 1307. évi oklevelet – engedélyezi harmadik kerék építését.⁶⁶

Mindennek a tetejébe a birtokadományok igen látványosan elkerülik a csornai szerzeteseket, Zsigmond király kora előtt mindösszesen hármat ismerünk, a fentebb ismertetett 1301. évi hagyatékot, 1332-ből Osl nb. Németi Domonkos fia Miklós mesternek a sarródi vám öt illető részét a csornai monostorra hagyományozó végrendeletét,⁶⁷ valamint egy későbbi, alább tárgyalandó esetet.

Forrásaink az egyébként viszonylag jól feltárt Anjou-korra szinte elapadnak. Az 1323-ban felbukkanó Pál prépost idején a jelek szerint nagy átalakulások kezdődnek az eddig nagyjából harmonikusan fejlődő és gyarapodó monostor életében. Tevékenységével összefüggésben megélnékülni látszik a hiteleshelyi tevékenység is,⁶⁸ ez azonban egész biztosan nem lehetett oka annak, hogy a kegyurak károsnak ítélik a prépost működését. Annyit tudunk, hogy egynémely dolgokban nézeteltérés támadt a vélhetően nem sokkal korábban kinevezett prépost és a kegyurak között, akik úgy vélték, a monostornak károkat okoz Pál testvér kormányzása. Bizonyos Tamás, pozsonyi örkanonok a győri káptalan előtt 1323. március 16-án kezességet vállal a kegyúr nemzetség ekkor talán

⁶⁴ DL 2395., CsMLt 6/1/4. (két példány – DF 264 837.), kiadása Fejér VI/1. 257., Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ed. Knauz Ferdinandus, DEDEK CRESCENS Lajos, DRESKA Gábor, ÉRSZEGI Géza, HEGEDŰS András, NEUMANN Tibor, SZOVÁK Kornél, TRINGLI István. Strigoni–Budapestini, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 346–7.

⁶⁵ DL 1714., átírata: DL 317., másolatai: DL 159., CsMLt 14/2/19., 15/2/3. és 41/3/2. 11. (DF 264 840, 264 908 és 264 909.) és Coll. hev. XXII. 217–218. Kiadta: Fejér VIII/1. 242–243. és uő. VIII/7. 46–47., kivonata: UB III. 61. és AOKI II. 297.

⁶⁶ DL 317., másolata: CsMLt 41/3/2. 11. (DF 264 909.). Kiadta: Fejér X/5. 635–638., kivonata: ZsO V. 271.

⁶⁷ DI 2715., másolatai: CsPMLt 14/2/20. (DF 264 845.), Coll. Hev. XXII. 221–223., kiadta: Fejér VIII/3. 649–650., UB III. 198.

⁶⁸ A DL 65 549. és 86 939. (UB III. 293. és 310–312., AOKI 284., 675–676., 716.) összesen négy konventi kiadvány szövegét őrizte meg nekünk, amelyeket két különböző család számára adtak ki. Ez az 1393-ig – amikor Zsigmond király új autentikus pecsétet adományozott a monostornak – fennmaradt mintegy 20 oklevélhez képest meglehetősen nagy szám, még akkor is, ha ekkora számok statisztikai elemzésre alkalmatlanok.

legtekintélyesebb tagja, Csornai Imre fia Lőrinc⁶⁹ számára a monostor élére az ő gondoskodásából állított prépost ténykedéséért (*pro ... preposito, per suum curacionem (!) ad monasterium ... destinato*), és biztosítékként leköti saját anyagi eszközeit a monostort és a kegyurakat érő esetleges károk fejében (*satisfaciet de dampnis illatis prefate ecclesie et patronis (!) eiusdem*).⁷⁰ Ki lehetett Tamás örkanonok, hogy meghatározta az Oslok kegyurasága alatt álló csornai monostor prépostutódlását? Nyilván nemzetségtagnak kellett lennie, különben a népes – és a Csornaiai révén a kanizsai uradalmat épp ekkor megszerző⁷¹ – nemzetség nem engedte volna át neki a jogkörébe tartozó döntést, lett légyen akármilyen tekintélyes személy.⁷²

Forrásainkban Tamás pozsonyi örkanonok – aki valószínűleg 1313-ban még mint „egyszerű” pozsonyi mesterkanonok végrendelkezik⁷³ – 1316. február 8-án tűnik fel, mint prépostja és az egész káptalan képviselője két kanonoktársával Tamás esztergomi érsek előtt egy ügylet megerősítése céljából.⁷⁴ 1317 novembere elején a káptalan nevében több oklevél megerősítését kéri Károly királytól.⁷⁵ De – a káptalan privilégialis kiadványainak méltóságsorai, kiszállásokhoz és az örkanonoki hivatalhoz köthető, a káptalan vagyonát érintő ügyek mellett – találkozunk vele fogott bíróként, vagy Visegrádon, ha az udvarnál kellett a káptalan érdekeit képviselni, mint például okleveleket átíratni az új királyi felségpecsét vésetése után, 1323-ban.⁷⁶ Egyházon belüli tekintélyét jól illusztrálja az a levél is, amelyben az ő, valamint Péter korábbi pozsonyi prépost esztergomi érseknél történő közbenjárásáért folyamodik István nyitrai kanonok egy esztergomi stallum elnyerése érdekében.⁷⁷ Utoljára 1328 januárjában⁷⁸ találkozunk vele a Pozsony megyei Torony birtok perének tárgyalásán, majd február 3-án ugyanennek a káptalan számára történő iktatásakor.⁷⁹

⁶⁹ A Kanizsaiak őse, ekkor zalai ispán (Engel: Archontológia II. 123.).

⁷⁰ DL 2154., kiadásai: SO I. 94., UB III. 150. (278. sz.), AOKl VII. 72.

⁷¹ AOKl VII. 118. (1323. április 12.).

⁷² Kollányi Ferenc: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp., 1906. (a továbbiakban: Kollányi: Magán kegyúri jog) 206. sk.

⁷³ A jelenleg lappangó, 1313. július 4-i keltű oklevél jelzete: Primási Levéltár. Capsa C. nr. 19. Csak szűkszavú kivonata ismert Fejér nyomán: Fejér VIII/7. 105., MES II. 684., Reg. Slov. I. 1125., AOKl III. 569. Még korábban talán vasvári, esetleg pécsi stallumot töltött be az AOKl I–VII. kötetei egész országra vonatkozó kanonok-adatai alapján, ami tökéletesen beleillene a kor uralmi rendszerébe, lévén ezek a káptalanok a Csornaiai urai, a Kőszeigek hatalmi szférájába tartoztak.

⁷⁴ AOKl IV. 237.

⁷⁵ AOKl IV. 618–621.

⁷⁶ Fogott bírá: AOKl V. 895. (1320. szept. 27.), IX. 4. (1325. jan. 6.), VII. 133., 293., 310–311. és 319. (1323. ápr. 22. Visegrádon, jún. 22. és 26. Budán?, jún. 28. Budán; a helyszínek I. Károly Engel-féle itineráriumból: Engel: Az ország újraegyesítése 366–367.).

⁷⁷ MES III. 133–134., AOKl XII. 503. (1328).

⁷⁸ Hadoszlás nyolcadán, ami valószínűleg január 8. vagy 22. volt a környező évek adatai alapján: Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Bp. 1985. 130–131. A róla szóló oklevél január 25-i keltű, l. a következő jegyzetben.

⁷⁹ MES III. 119–123., 126–127., AOKl XII. 32. és 54. Más kanonoki stallumban sem tűnik fel ezután, így vélhetően elhunyt.

Különféle ügyekben, különösen Csornai Lőrinc számára történő jótállása kapcsán játszott szerepe alapján kézenfekvő – jöllehet ettől függetlenül még bizonytalan – azonosítására Csornai Tamás fia Tamás személye kínálkozik. Osl nb. Osl fia Tamás fiai, Imre és Tamás már 1262-ben kimutathatóak a forrásanyagban, mikor rokonaik az ő nevükben is eljárva visszaszerzik (Fertő-)Széplak vásárjogát.⁸⁰ 1264-ben, immáron mindketten elérve a törvényes kort (14 év) megosztóznak birtokaik egy részén. Megállapodásuk értelmében Imre a közösből – a családi fészek Csornát és széplaki lakótornyukat is beleértve – összesen hat egész és részbirtokot kap Sopronban és Somogyban, míg Tamás egyetlen egyet, a rábaközi Sobort, igaz azt malmokkal.⁸¹ Ráadásul a felosztás alá eső, de korábban zálogba adott birtokok visszaváltására Imrének átadta a rá eső összeget, míg a szintén közösen zálogba bocsátott Sobort a maga költségén kell visszaváltania.⁸² A meglehetősen egyenlőtlen elosztás magyarázata könnyen lehet az, hogy Tamás papi pályára készült, ám az iratok erről *explicite* nem nyilatkoznak. 1281-ben Móric fia Móric ispán már tárgyalt végrendeletekor kettejük közül csak Imre volt jelen. Ugyanakkor fennmaradt még egy adat a testvérekről. A győri káptalan 1308. augusztus 15-i oklevele tartalmazza Imre fiai, valamint ifj. Herbord és fia István egyezségét, amelyben elosztják Osl fia János (Imre és Tamás nagybátyja) magva szakadt ágának birtokait.⁸³ Az irat elbeszéléséből megtudjuk, hogy még az 1280 előtt elhunyt Osl fia Herbord ispán megvette Imrétől (!) fivérével közös beledi birtokát. Ugyanakkor az is kiviláglik, hogy Tamásnak nem voltak (fiú)utódai,⁸⁴ hiszen a nemzetség két ágának egyezségek nehezen lenne elképzelhető, hogy ne lettek volna jelen, vagy ne vették be volna őket a szerződésbe. Fentiek alapján ezt jó eséllyel tudatosan, a papi hivatást felvéve vállalta, amellyel egyébként messze nem volna egyedül a Csornai-ág és a Kanizsaiak történetében, akiknek majd minden nemzedéke adott egy-egy kanonokot vagy főpapot az országnak a 14. században.

A Pál prépost körüli feszültség hamarosan megszűnt: 1325. március 21-én már nem ő áll a monostor élén, hanem Vencel.⁸⁵ Az 1323-ban még oly gondosnak mutatkozó kegyurak monostoruk iránti elkötelezettsége komoly változáson megy át ekkoriban. Ettől az időtől kezdve ugyanis elsősorban éppen az alapító és kegyúri nemzetség – amely szükségszerűen a legtöbb helyen volt szomszédja a monostor birtokainak – különböző tagjaitól szenvedett károkat a monostor, 1337-től ugyanis rendszeresek a nemzetségtagokat az egyház birtokainak használatától

⁸⁰ SO I. 25–26., RA I. 1294.

⁸¹ DL 61 149., kiadása: ZO I. 46–48. 1248. okt. 6. előtt elhunyt anyjukról, aki Ekch fia Ekch bán rokona volt: Wenzel VII. 266. és 275., előbbi kivonata: RA I. 888.

⁸² Az oklevél ugyan Ysobor-t ír, amelyről a Zala megyei Isaborra ismerhetünk, azonban egy 1314-es oklevélből kiderül, valójában Soborról van szó. Ekkor ugyanis Csornai Imre fiai visszaszerzik a zavaros időkben elvesztett birtokot, lényegében a Kőszegiek kegyéből: DL 1840., AO I. 335., kivonatai UB III. 74., AOkl III. 706.

⁸³ DL 1724., 86 903. AO I. 154–5., kivonatai: UB III. 34. (66. sz.), AOkl II. 423.

⁸⁴ Amint azt már Pór Antal is észrevette: Pór: Az Osl-nemzetség 197.

⁸⁵ Tiszántúli Ref. Egyházker. Könyvtára. Sztojka cs. lt. 61. (DF 275 927.), AOkl IX. 111.

vagy elfoglalásától tiltó oklevelek. Ekkor a vasvári káptalan előtt István csornai prépost tiltja a monostor kegyurait és szomszédait, nevezetesen Ostf fia Jánost, az előbb még monostora (vagy inkább saját?) érdekében Tamás örkanonokkal egyezkedő Csornai Imre fia Lőrincet, Beled ispánt, testvérét Beled fia Lászlót, Vicai Pétert, Domonkos bán fiait, Miklóst és Jánost, a nemzetség összes többi tagját és másokat annak minden birtokától és jogától.⁸⁶ Nem meglepő módon törekvése hatástalan maradt, ezért nemcsak tiltó oklevelek erejével biztosították a kor prépostjai monostoruk birtokjogait. 1350. június 11-én Simon prépost a győri káptalannal átiratta Osl ispán 1230. évi magánoklevelét,⁸⁷ valamint Herbord fia Herbord ispán 1280. évi szintén magánoklevélbe foglalt adományát.⁸⁸ Mint a már idézett oklevelekben fennmaradt határjárásokból kiviláglik, főként a kegyurak voltak a monostor birtokainak közvetlen szomszédai, így egyértelműen elsősorban az Osl-nemzetségtagokkal szemben irányult ezen jogi aktus is.

1367-ben ismét az eltiltás eszközához nyúl György prépost, mikor a győri káptalan előtt a Potótföldéhez (utóbb pedig Magyarkeresztúrhoz) tartozó Felerdő⁸⁹ vonatkozó-sában, tiltva tőle annak szomszédait, továbbá Vicai Péter fiait, Jakabot és Mihályt monostora vicai malmától, valamint ottani birtokának használatától.⁹⁰ 1370 folyamán ismét a győri káptalan előtt tiltja el a prépost monostora minden kegyurát, nevezetesen István zágrábi püspököt és unokaöccseit, a néhai Domonkos bán fiát Miklóst, továbbá Csornai Lászlót, Mihályt és Kónya zágrábi prépostot (István püspök unokatestvéreit), különösen pedig Osl fia János fia János mestert, Vicai Péter fiait, Jakabot és Mihályt, a szintén Csorna-ági Imre fia Kun Jánost, továbbá Herbord fia István fia János fiait, Herbordot és Oslt és a zemenyei (Sopron vm.) nemeseket a monostor minden birtokának használatától és elfoglalásától.⁹¹

Mi motiválta a kegyurakat, hogy monostoruk kárára is növeljék terjedelmes jószágait? A kegyurak elszegényedését aligha kell okként meghatározunk, hiszen az oligarcha-uralom letűntével a nemzetségnek a tiltó oklevelekben rendszerint elősorolt Csornai (Kanizsai) és Ostfi ágának több tagja is királyi várnagyi, ispáni, sőt báni tisztséget viselt, míg egyesek udvari ifjúként tűnnek fel.⁹² Sokkal inkább a szakirodalomban már ismert jogi változások állhatnak a háttérben, a római jog elterjedésével párhuzamosan ugyanis a kegyurak jogai fokozatosan

⁸⁶ 1337. január 13-án: DL 3038., másolata: CsPMLt 32/3/1. (DF 264 846.), kiadta: UB IV. 220–221., AOKI XXI. 18. A szintén nemzetségtag, de az oklevélben nem nevesített – tehát valószínűleg a monostor érdekeit tetteleg nem sértő – György fia Miklós és Márk fia János 1343-ban, mindössze hat évvel később nem mulasztják el csornai birtokuk eladása kapcsán hangoztatni, hogy ott az őseik által épített monostor áll: SO I. 172–173., UB V. 24., AOKI XXVII. 334.

⁸⁷ DL 25 111., átiratai: DL 12 835., CsPMLt 41/3/3. és 14/2/21. (DF 265 033. és 265 030.).

⁸⁸ DL 1078., későbbi átiratai: DL 12 835., CsPMLt 41/3/3. és 14/2/21. (DF 265 030. és 265 033.), másolata: CsPMLt 14/2/16. 1. (DF 264 848.). Ez utóbbi alapján keltezhető az oklevél, amivel SO I. 47. is egyetért.

⁸⁹ CsPMLt 41/3/5. 2., másolata: uo. 47/7/4. (mindkettő DF 264 907.), kiadta: Dreska II. 86–87., ZsO V. 201.

⁹⁰ 1367. november 29.: CsPMLt 41/3/5. 5. (DF 264 850., két másolati példánnyal együtt).

⁹¹ 1370. május 3.: DL 5840., másolata: CsPMLt 32/3/2. (DF 264 851.), kiadta: SO I. 389–390.

⁹² Engel: Archontológia II. 122–123. és 179–180.

csökkentek, megszüntetve ezzel lényegében számukra a monostor jövedelmezőségét.⁹³ Az egyházi jövedelmeket csak egyházi célokra tartották fenn, így a kegyuraság anyagilag egyre inkább csak terhet jelentett. A folyamat éppen a 14. században zajlott le Magyarországon, Zsigmond király korára pedig lényegében lezárult.⁹⁴ Tehát éppen ezen átmeneti állapot, a jogértelmezés különbségei miatti konfliktusok tanúi a prépostok sorozatos tiltó oklevelei. A kegyurak ugyanis – köztük Kanizsai István zágrábi püspök, vagy Kónya prépost – ragaszkodtak korábbi, őket még a saját egyház intézményéből öröklött jogértelmezés⁹⁵ által kegyuraságuk révén megillető jövedelmeikhez és jogaikhoz, amelyet a csornai prépostok saját jól felfogott érdekükben igyekeztek minden lehető eszközzel visszaszorítani.

Ez a jogi jellegű nézeteltérés egészen a század végéig elhúzódott, végső soron azonban nem rontotta meg a kegyurak monostoruk iránti jóindulatát. Kanizsai István zágrábi püspök ugyanis már 1373-ban a Zala-folyó mentén fekvő Karácsföldre, más néven Kiskolos birtokot⁹⁶ adja a csornai monostornak.⁹⁷ Miként fogalmaz: *szándékozván és szíve legmélyéből vágyakozván a csornai monostort ... a legújabb napokban újra felépíteni*, amit az alig három évvel korábbi győri káptalannál kiállított tiltó oklevél fényében akár önkritikaként is értékelhetünk.⁹⁸ Ennek ellenére 1398-ban a győri káptalan előtt András prépost Tamás testvér által még tiltani kényszerül a monostor patrónusait, Kanizsai János érseket és testvéreit, továbbá Asszonyfalvi Ostfi Ferenc, Gergely és László mestereket, a Herbortyai-ágból Osl fia Jánost, Vicai Beled fia Jakabot, Csornai Kun Pétert és Benedeket, Csornai Mihály fia Lászlót és János fia Lászlót, valamint Höflányi Beled fia Gergelyt és a többi nemzetségtagot monostora minden birtokától.⁹⁹ Sőt 1399-ben IX. Bonifác pápától kieszközli, hogy Kanizsai János esztergomi érsek egyházi előjáróként is lépjen fel a rendház jövedelmeit, birtokait és más javait, köztük egyházi felszerelési tárgyaikat is elfoglalók ellen.¹⁰⁰ A jelek szerint ez már megtette hatását, mivel még ugyanebben az évben a Kanizsai

⁹³ Kollányi: Magán kegyúri jog 199. Azt, hogy 1302-ben nem találkoztunk egyetlen, a birtokeladáshoz hozzájáruló kegyúrral sem, nem feltétlenül írható a polgárháborús időszak vagy korai jogfejlődés számlájára, inkább annak köszönhető, hogy iktatás és birtokbavezetés híján a monostor még nem tartotta magánál a birtokot és nem élvezte annak jövedelmeit.

⁹⁴ Rác György: A jáki apátság kegyurai a XIV–XV. században. In: *Analecta I.* (a továbbiakban Rác: Ják) 180–182., ill. 187.

⁹⁵ Solymosi: Földesúri járadékok 59.

⁹⁶ Ma Kehidakustány része. Csánki III. 67–68.

⁹⁷ 1373. november 27.: DL 6158. (két eredeti példány), másolatai: Coll. Hev. XXII. 66–74. és 75–82., CsPMLt 14/2/23. (DF 264 853.). Kiadta: Fejér IX/4. 515–519. és IX/7. 340–344. Az oklevélben foglalt alapítvány értelmében még a 19. sz. végén is mondták a miséket: Pór Antal: Kanizsai István zágrábi püspök 1330–1376. *Katolikus Szemle* 5 (1891) 201. 1. láb.

⁹⁸ „*ipse volens et ex intimi cordis sui desiderio anhelans monasterium de Chorna ... in die novissimo resuscitandi.*”

⁹⁹ CsPMLt 41/3/8., másolata: uo. 14/2/24. (mindkettő: DF 264 866.).

¹⁰⁰ DL 8458., másolata: CsPMLt 71/5/2. (DF 264 869.), kivonatai: ZoS I. 5949., Érszegi Géza: Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417). Budapest 1989. MTA Kézirattár, D 14 240. 284.

testvérek baráti birtokukat adományozzák monostoruknak, melyet régi jogai szerint a király továbbra is mentesít a tized és a kamarahaszna fizetésétől.¹⁰¹

Kanizsai István püspök kívánsága ekkortájt válik valóra: unokaöccsei, János érsek, Miklós tárnok- és István ajtónállómester ismét felvirágoztatják a monostort. Még 1393-ban kieszközik a királytól a hiteleshelyi tevékenység újraindítását,¹⁰² pereiben személyesen lépnek fel az érdekében, adományokat tesznek javára, és nyomukban megélnéül a rendház többi kegyurának, többek között az Osl-nemzetségből született Vicaiak,¹⁰³ de a nemzetséghez nem tartozó Fraknóiak gondoskodása is.¹⁰⁴ A továbbra is szerzeteseikhez temetkez¹⁰⁵ kegyurak ragaszkodása, valamint hiteleshelyi és lelkipásztori tevékenysége révén a csornai monostor elkerüli az egész középkoron át a kihalás, ellehetetlenülés veszélyét.¹⁰⁶ Egészen Mátyás koráig nem is kezd elnéptelenedni,¹⁰⁷ szemben az ekkorra már kihalt vagy más rendnek átadott Csúttal, Garábbal, Váradhegyfokkal vagy Zsámbékkal, nem is szólva a jóval korábban – de a tatárjárástól függetlenül – kipusztult premontrei monostorokról, mint éppen Ábrány, Géder-monostora, Horpács, Ivanics, Kökényes, Nagyolaszi, Pályi vagy Szalánkemén.¹⁰⁸

¹⁰¹ Zsigmond király ezt megerősítő oklevele: DL 8463., átirata: DL 8465., másolatai: DL 8463., CsPMLt 14/2/25. és 15/2/2. (DF 264 895. és 264 872.), ZsO I. 5983. A sors iróniája, hogy éppen ez az adomány a győri káptalannal folytatott évszázados pereskedésbe torkollott.

¹⁰² DL 7849., átiratai: DL 9725., DL 7849., másolatok: CsPMLt 71/5/1 és 71/5/5. (DF 264 864. és 264 894.). Kiadta: Fejér X/2. 100–102. (téves dátummal) és Székely oklt. I. 85. (részlet), ZsO I. 2874.

¹⁰³ DL 14 330., 14 660, másolataik DF 265 070. és DL 88 271. Kiadta: SO II. 346–347. és 377–379.

¹⁰⁴ DL 13 873., illetve a végrendelet körüli bonyodalmak: DL 13 875., 13 879., 14 139–140. és 14 229. – az adományt kiadta: SO II. 317–319.

¹⁰⁵ Amint az oklevél szövegéből is kiderül, mind István zágrábi püspök, mind később János érsek is ide temetkezett, l. Vajk Ádám: Kanizsai III. János. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest, 2003. 200.

¹⁰⁶ Mályusz: Egyházi társadalom 215–216. és Rác: Ják 198.

¹⁰⁷ Vajk Ádám: A csornai premontrei prépostság hiteleshelyi tevékenysége és szerzetesei a középkorban. Szakdolgozat. PPKÉ BTK 2002. 13.

¹⁰⁸ Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 216., Romhányi: Kolostorok 7., 20., 26–27., 32., 38., 46., 49., 60., 71., 75., valamint Körmenyi: Horpács 280.

A pálos rendház a 15. században a történeti adatok tükrében

Az írott forrásokban Sopronbánfalva (a 13. századtól Zoan, majd 1438-tól a 19. századig Wondorf vagy Wandorf néven) első említése egy 1277. november 20-án kiállított oklevélben található. A település az uralkodók (IV. László, III. András és Károly Róbert) jóvoltából a soproni polgárok, illetve Sopron városának birtokába került.¹

A Sopron városának birtokába került Wondorfban 1441-ben már állt egy kápolna, amelyet egy pálos remete gondozott, illetve kezdett építeni.² Állítólag a kápolna közelében volt egy barlang, tulajdonképpen egy *eremitorium*, azaz remeteség, amelyben a 15. század hatvanas éveiben egy pálos remete élt.³ Miután egy 1454-es forrás szerint a még el nem készült oratórium alapítóinak, a soproniaknak a felszentelés iránti kérelme a győri püspöknél nem talált meghallgatásra, III. Frigyes császár, Sopron akkori zálogbirtokosa közbenjárására V. Miklós pápa engedélyezte, hogy míg el nem készül az épület, és fel nem szentelik, hordozható oltárt állítsanak fel benne.⁴ Így tehát Nagylucei Orbán győri püspök még abban az évben felszentelte Szent Wolfgang (Szent Farkas) tiszteletére az oratóriumot.⁵ 1457-ben Sopron városa már oltárigazgatói tiszteinek betöltését szorgalmazta a győri püspöknél, s e beneficiumot engedélye nélkül a soproni plébánosnak adományozták. 1458-ban a kápolna sekrestyéjét is említik. 1468-ban a templomatyját (az anyagi ügyek intézője) és – név nélkül – az építőmestert említik.⁶

A pálosok megtelepedését a kápolna mellett 1481-re teszik. Egy ekkor kiállított oklevél, illetve az adományozás 1483-as megerősítése szerint Sopron városa a pálos remetéknek adta a kápolnát, hogy ott kolostort építsenek, és két-három szerzetes mielőbbi küldését sürgették, továbbá ennek előmozdításaként többek között egy kúriát adományoztak nekik.⁷ Egyúttal erdőt is kaptak, mégpedig, hogy fát tudjanak kitermelni az építkezéshez.⁸ Ugyancsak 1481-ben IV. Sixtus pápa mindazokat, akik többek között Szent Wolfgang ünnepén ide elzarándokolnak és az épületek helyre-állítására, valamint a kápolna felszerelésére adakoznak,

¹ Csatkai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. 70., 1296: Villa Zoan, 1298: Terra Zwan, 1317: Terra Zoan; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 636., Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 41.

² Házi Jenő szerint 1439 után. MMT. 439., Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939., 225. (A továbbiakban: Házi: Egyháztörténet)

³ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 129.

⁴ Documenta Artis Paulinorum (a továbbiakban DAP) Szerk.: Gyéressy Béla. III. 1978. 229., 266., 274.

⁵ A hagyomány szerint a regensburgi Szent Wolfgang püspök Boldog Gizellának, Szent István feleségének volt a lelkiajtja, aki itt remetéskedett: Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest, 1990. 141–142.

⁶ Házi: Egyháztörténet, 261.

⁷ DAP 226., 266.

⁸ DAP 230., 266.

negyven napos búcsúban részesítette.⁹ A búcsújáráhely népszerűségét az is fokozta, hogy a rendi feljegyzés szerint a szerzetesek 1483-ban a csestochowai kegykép mintájára festett Mária-ikont hoztak.¹⁰ A templom szentélyében látható kegykép a csestochowai kép egyik legkorábbi másolata lehet.¹¹ Házi szerint a kápolna élén kezdetben világi oltárigazgatók és plébánosok álltak, mígnem ez a tisztség 1520 körül a pálosok kezébe került.¹² A kolostor krónikája szerint az 1483-at követő években felépült (*rudi arte*) a kolostor és az elég nagy templom.¹³

1. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. A szentély gótikus boltozata. Fotó: Balázsik Tamás

Az első adatot, amely szerint már állt Wondorfban valamiféle kolostor, 1483-ból ismerjük. Ekkor ugyanis a győri püspök, a soproni szenátus és a polgárok kívánságára megerősítette szerzeteseknek a kolostorban lévő kápolna (*capella in monasterio*) feletti joghatóságát.¹⁴ A kolostoron 1495-ben folyó építkezésre utal, hogy ekkor 600 falitéglát és 400 darab padlótéglát vásároltak a várostól.¹⁵ A ma is meglévő sopronbánfalvi kolostortemplom létrejöttének korára vonatkozó

⁹ DAP 229., 274.

¹⁰ DAP 279.

¹¹ Szilárdfy Zoltán: A pálos rend két kegyképe: a Csestochowai és a Sasvári Boldogasszony. In: Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – kultusztörténet. Budapest, 2003. 119.

¹² Házi: Egyháztörténet, 265., 266.

¹³ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 3.

¹⁴ DAP 230., 266. A kápolnát 1493-ban is említik, amikor Vince doktort, győri kanonokot a Szent Farkas-kápolna papjává rendelték. Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 45.

¹⁵ MMT 440. Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. A szöveget gondozta: V. Kovács Sándor. Budapest, 1983. 198. o.

feltételezést illetően a kolostortemplom gótikus építészeti részletformái, szentélyének hálóboltozata lehet irányadó (1. kép).¹⁶ Szakál Ernő feltételezte – bizonyára a provinciális ízű halhólyagos szentélyablakok és a rekonstruált, szintén halhólyagos, a dekorativitást a konstruktív formaképzés ellenében érvényre juttató hajóablakok stílári különbsége alapján –, hogy a hajó későbbi eredetű, mint a szentély.¹⁷ A hajó ablakainak különleges sajátossága, hogy bennük az üvegfalc belső szöglete nem derékszögű, hanem hegyesszögű.

A kolostoron a 16. század elején folyamatban lévő építőtevékenység dokumentuma lehet, hogy 1506-ban 20 ezer db. tetőcserepet, 60 db. hőbelt (gerincserép) és 10 köböl meszet vásároltak. 1508-ban a boltozat költségeire hagyományoztak pénzt. 1508-ban lebontották a régi harangtornyot és 1509-ben újat építettek, fedélszékét 620 bádoglemezzel burkolták. Üveglablakain festők dolgoztak. Schöttel Mihály (†1510) templomatyja 1502–1509 közötti számadáskönyvéből ismert, hogy 8 év alatt anyagra, építési költségre és munkadíjakra 349 fontot, 1 solidust és 21 dénárt fordítottak.¹⁸

A templom, illetve a kolostor – melyben ekkor állítólag 30 szerzetes élt¹⁹ – késő középkori kedveltségét nemcsak az mutatja, hogy a 16. század elején Szent Ulriknak oltárt állítottak benne, hanem az adományok sora is. A végrendeleti hagyatékok számának tekintetében²⁰ a soproni Szent Mihály-plébániatemplom mögött messze lemaradt, a város többi egyházát tekintve – beleértve a soproni ferenceseket is – viszont nem. Miután a baumgarteni (Sopronkertes) pálos kolostor a csatározások miatt 1493-ban leégett, kegyurai, a Grafenecek, annak javaiból (a lerombolt sopronkertes castellum csaknem összes jövedelme, földek, legelők, 3 halastó, 1 malom, 1-1 szőlő Ruszton és Meggyesen, 3 ház Sopronban) 1525-ben, ill. 1526-ban a wondorfit támogatták.²¹ Oly jelentős volt ez az adomány a kolostor történetében, hogy van olyan szerző, aki hajlamos a Grafeneck családot a második alapítónak tekinteni.²² Mindazonáltal úgy tűnik, a török előretörése miatt ez az adomány már nem módosította a kolostor késő középkorra kialakult képét.

¹⁶ Guszik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 173. szerint a boltozat szerkesztése egyrészt a nyugat-magyarországi pálos építkezésekhez (Monyorókerék, Szalónak, Baumgarten), másrészt a Sopron környéki és az alsó-ausztriai késő gótikához kötődik.

¹⁷ Szakál Ernő: A sopronbánfalvi gótikus templom helyreállításáról. Műemlékvédelem, III. 1959. 75. A felújítás során az egyik hajóablakból előkerült kőracs-töredékek azonban nem erősítették meg rekonstrukciói hitelességét.

¹⁸ Házi: Egyháztörténet, 263.

¹⁹ Tomek Ödön: Történeti helyek és épületek Sopron vármegyében. Sopron, é. n. 50. (a továbbiakban: Tomek: Történeti helyek).

²⁰ Az adatokat publikálta: Szende Katalin: Otthon a városban. Budapest, 2004. 200.

²¹ Házi: Egyháztörténet, 263., 266., 267., DAP 230., 266. és F. Romhányi Beatrix: Pálos kolostorok Sopron környékén. SSz. 61 (2007), 249.

²² Romhányi: Pálos kolostorok i.m. 253.

A középkori pálos kolostor épülete a helyszíni megfigyelések tükrében

A középkori kolostor megjelenésére vonatkozóan olyan személyektől maradtak fenn beszámolók, akik az után látták, hogy Sopron városa 1555 körül bontani kezdte az épületet. Az általuk használt kifejezések (*rudi arte, két-három romos ház, humili structura*) nem utalnak jelentős épületre. A helyszíni vizsgálatok szerint a fennálló együttes legkorábbi része a megszokottól eltérően északnak tájolt templom épülete. A szentély keleti oldalához sekrestye kapcsolódik, a keleti oldalán feltárt lábazati párkány magasabban fut, és félpálcás-hornyos profilja eltér a templomon körülfutó általános, hornyolt típustól. A sekrestyét kezdetben földszintes épületrésznek szánták a megmaradt oromfal-becsatlakozás alapján, később azonban emeletessé alakították. Keleti homlokzatán legalább két ablak nyílt. A mai sekrestye belsejéből látható, 59 cm széles fülkébe ültetett földszinti ablak csúcsíves záródású, és az újkori kolostor fala kívülről eltakarja. Az utóbb előkerült, bélétszélességét tekintve 71 cm széles, nyílásszélességét tekintve 30 cm széles gótikus emeleti ablak záródását a későbbi átépítés elpusztította, de a megmaradt rész magasságából tudható, hogy 1 méternél hosszabb volt. A déli oldalon végigfutó lábazati párkány és e két gótikus ablak alapján a sekrestye legalább részben szabadon állt. Előkerült a sekrestye déli alapozásaként értelmezhető falazatmaradvány, amely kilóg a sekrestye mai, lábazati párkány nélküli déli fala alól. A sekrestye épülettömbjétől délre és keletre elterülő, minden bizonnyal középpudvaros középkori kolostorépület alapfalait erősen kitermelték, ezért a kolostorudvar méretére, illetve a folyosóját vagy folyosóit körülvevő helyiségek kiterjedésére vonatkozóan kevés információnk van. A déli szárny helyzetét illetően meghatározó jelentőségű, hogy a hajó keleti falának jelentős részén végigfutó lábazati párkány a mai kolostor középfőfalnak csatlakozásánál véget ér. A törtköből rakott, viszonylag széles alapfalakat, a platót alkotó igen kemény altalajnak köszönhetően, mindössze 30–40 cm mélyre ásták. A mai épület északi szárnyától északra feltárt törtkő falazatú épületmaradvány, egy négyszögű épület(rész) északnyugati sarka, azonban, minthogy már a feltöltődött részre esett, nagyobb mélységben került elő. A templomhajó keleti oldalán előkerült az igen kemény altalajba vágott, szélesen kiülő alapfalhoz csatlakozó, téglány alakú, 150 × 166 cm-es szélesebb és egy keskenyebb alapozás, de mint a megszakítatlanul futó középkori kő lábazati párkány jelzi, ezek nem lettek részei a struktúrának. Menet közbeni tervmódosulásra utal az a tény is, hogy a hajó keleti szakaszán a lábazati párkány feletti falsíkot a lábazat függőleges síkjában emelték tovább. Minthogy a lábazati párkány hornyában meszelést nem találtunk, e változtatásra is minden bizonnyal még a középkorban került sor. A keleti oldal megtámasztását a kolostorépület nyugati szárnya biztosította, amely a három nagy, csúcsíves ablak alapján minden bizonnyal földszintes volt. A templomhajó utóbb lépcsős karzatajtóvá alakított déli ablaka kisebb és egyszerűbb kialakítást kapott.

A templomhajó kolostor felüli oldalán két középkori ajtó került elő. Feltehetően a folyosó északi szakaszának tengelyében nyílt egy 208 cm széles kváderezett szélű kapu, amelynek pálcátagos díszítésű fő oldala a templomter felé esik. Az említett kapu előterében azt is rögzíteni lehetett, hogy a kolostor felmenő fala mintegy 102 cm szélességű volt, s hogy a középkori járószint ezen a szakaszon alig volt mélyebben a mai belső járószintnél. A kaputól keletre lévő, a lábazati párkányra épített ráfalazás által létrehozott falsíkhöz igazodó, nyílását tekintve 87 cm széles és 188 cm magas szemöldökgyámos, pálcátagos ajtó nyílt a templomhajó északi részébe (2. kép). Minthogy főoldala a kolostor felé néz, felvetődött annak a lehetősége, hogy a templomhajót a szentélytől elválasztó tervezett lettner²³ megközelítésére szánhatták. A hajó keleti és nyugati hosszfalának északi végébe tükröként egy-egy árkádív mélyed, melyek közül a nyugati tervmódosítás nyomát is magán viseli: a szárkő kétszer hornyolt profilját egyszerű élszedéssel folytatták, ezzel a profillal alakítva ki a szegmensívet is.

A sopronbánfalvi kolostorépületből ismert csekély maradványok szerint alaprajza bizonyára eltért a legalább részben megmaradt kertesi (Baumgarten, Ausztria) és az ezzel némileg rokon szalónaki (Stadtschlaining) elrendezéstől. A templom alaprajza a hosszú hajó következtében pedig határozottan különbözik az e kettő által is képviselt, meglehetősen gyakori alaprajzi formától.

²³A szerzetesi zsolozsma tereként szolgáló kórust és a világiasabb rendeltetésű hosszházat elválasztó lettner létét különösen indokolná a kolostor város közeli helyzete és búcsújáráhelyként szerzett népszerűségéből adódó forgalma. A lettnernek használatának aspektusaira: Schmeltzer, Monika: Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und Funktion. Petersberg, 2004, 150–151.

2. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. Gótikus ajtó a templomhajó keleti falában.
Fotó: Balázsik Tamás

A pálos rendház a 16–17. században a történeti források tükrében

A kolostor virágzása csak a török előrenyomulásával szakadt meg, akik elől a szerzetesek Bécsújhelyre menekültek. A törökök 1529-ben vagy 1532-ben fel is gyújtották az épületet. A szentély azonban nem károsodott számottevő mértékben. A kolostor klenódiumaira azonban a soproniak hatalmaskodva

rátették kezüket²⁴ és a pálosok visszatérését nem törekedtek előmozdítani. Sőt, egy 1555-ös forrás szerint maga a város is hordatott le téglákat a kolostorból.²⁵ Amikor azonban a pálosok el akarták adni birtokukat az ide telepedett szakácsi és vidi nemes szakácsoknak, a soproniak tiltakoztak ez ellen. Végül maguk vették bérbe a kolostort és birtokait.²⁶ A kolostor krónikája szerint a király is kész volt támogatni a templom építését 3000 forinttal.²⁷ Az épületek pusztulása ellenére a zárandoklás nem szakadt meg,²⁸ a plébánia pedig körmeneteket is szervezett a Szent Farkas-kápolnához.²⁹

A 16. századi előkészületek³⁰ ellenére a kolostor helyreállítása a 17. század elejéig váratott magára. A zágrábi püspök egy 1610-ben kelt oklevele szerint a kolostor még elhagyatott, pusztta, de ugyanebben az évben építőanyagot, téglát, meszet és fát kértek a pálosok Soprontól, pénzért.³¹ 1614. március 1-jén a generális Elefántról (Lefantovce) értesítette a várost, hogy hozzáfognak a kolostor restaurálásához.³² Ugyanebben az évben a perjel azzal a kéréssel fordult Naprágyi Demeter győri püspökhöz, kalocsai érsekhez, hogy mivel kevés a rend jövedelme, támogassa a kolostor megkezdett helyreállítását, amire az érsek ígéretet is tett.³³ A prior ugyanakkor Sopronnak is jelezte a rend szándékát, hogy be kívánják népesíteni a kolostort. Kapott is a rend 1618-ban a várostól 7 öl követ, amiből először a malmot hozták rendbe, hogy legyen miből megélniük az ide költöző szerzeteseknek. A pálosok által építtetett kocsmá, amely ellen az 1619-es országgyűlésen Sopron tiltakozott³⁴, szintén a rend megtelepedésének anyagi alapját képező jövedelemforrás volt. 1630-ban Krajácsics Lukács prior 9 évre bérbe adta a városnak a kolostor 46 hold szántóföldjét és 5 szőlőjét olyan feltétellel, hogy a bért 3 évig téglában és mészből fizessék, a 4. évtől kezdve pedig 20 akó bort és 30 akó rozst adjanak az ideköltöző szerzetesek ellátására.³⁵ Egy 1637-es adat szerint már ismét éltek szerzetesek a kolostorban, bár még 1649-ben is helyreállítandóként említik az épületet.³⁶

²⁴ Tirmitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. I. Sopron, 1996, 56. és DAP 231.

²⁵ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 11., 37. (a továbbiakban: Bán: Egyháztörténet).

²⁶ DAP 226, 227., Bán: Egyháztörténet, 37., 38.

²⁷ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 3. Tomek: Történeti helyek, 50. szerint hajója Ferdinánd jóváhagyása mellett fel is épül.

²⁸ DAP 230., 274.

²⁹ Bán: Egyháztörténet, 145.

³⁰ A pálosok a kolostor lakhatóvá tételére törekedve Miksa császárhoz folyamodtak, aki 1572 augusztus 12-én a pálosokat bánfalvi birtokukba visszahelyeztette. Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron, 1892. 89. (a továbbiakban: Póda: A soproni kath. „parochia”). 1580-ban a pálos vikárius pedig arról értesítette Bécsújhegyről a soproni polgármestert, hogy a Szent Farkasról nevezett beneficiumot ne adják bérbe, mert ők akarnak ott építkezni. Rozsondai Károly–Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 46.

³¹ OL. E 153. 93. cs., Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³² Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³³ DAP 232., 273., MMT 440., Csatai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. 74.

³⁴ Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 47.

³⁵ Bán: Egyháztörténet, 159., 160.

³⁶ DAP 233.

A kolostort pártfogolták az uralkodók. 1622-ben II. Ferdinánd és kísérete átjatoskodott itt.³⁷ III. Ferdinánd 1637-ben pedig meghagyta az ország főméltóságainak, hogy a wondorfi kolostort vegyék oltalmukba. 1653-ban elrendelte a soproniaknak, hogy adják vissza a bérelt kolostori vagyont, és fizessék meg azt a 100 tallért és ennek elmulasztása miatt a 100 dukát büntetést, amelyre a város az 1482-es alapítólevélben kötelezettséget vállalt. Mivel azonban a kötelezettségvállalás betelődésével az 1640-es években a kolostorgondnok által meghamisított oklevél hitelessége megkérdőjelező-dött, hosszú pereskedés kezdődött, ami 1666-ban végül is megegyezéssel zárult. A rend letett a meghamisított oklevélre épített követeléseiről, a város pedig kötelezte magát, 50 öl tűzifát és 10 akó bort ad a kolostornak, megjelöli a birtokhatárokat és a kolostortemplom javítása céljából a rendháznak adományozza 50 évre a legközelebb megüresedő beneficiumát.³⁸

A kolostor felépülését azonban elsősorban azok az adományok mozdíthatták elő, amelyeket a 17. század elejétől fogva kapott a rend, illetve a wondorfi kolostor.³⁹ Egy 1655-ből származó, Stassevszky Miklós rendfőnök működését méltató feljegyzés szerint a lepoglavai (Horvátország) valamint Szent Wolfgang kolostoránál a templomon kívül pusztán 2–3 romos házat lehetett látni, s ő volt az, aki alapjaitól felépíttette ezeket a rendházakat.⁴⁰ Andreas Eggerer is az ő iparkodásának tulajdonítja, hogy a szegényes építmény (*humilis structura*) helyén athénum jött létre.⁴¹ Az ő érdeme a sopronbánfalvi noviciátus felállítása, amelyre 1641-ben került sor.⁴² Pázmány Péter és a definitórium 1636-os döntése nyomán⁴³ ő rendelte el a szükséges építkezések megkezdését. A rend vagyoni helyzete, majd a politikai események miatt azonban csak lassan haladt előre az építkezés.⁴⁴ A kolostor homlokzatán lévő felirat szerint 1643-ban épült fel a rendház, sőt 1644-ben már falai között tarthatták a nagykáptalant.⁴⁵ Az *ALbuM noVIlatVs WonDorffensIs VnIVs saeCVLI* 1647-tel kezdve regisztrálja a novíciusok, azaz újonnan felvett rendtagok névsorát.⁴⁶ Az építkezés munkájában a Széchényi, az Esterházy és a Csáky család mellett a rekatolizált Nádasdy Ferencnek volt döntő szerepe, aki a templomban oltárok felállításáról is gondoskodott.⁴⁷ Felszentelésére 1669. szeptember 8-án került sor. A mecénatúra emléke a héttengelyes déli, külső

³⁷ Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 22.

³⁸ DAP 233, 266., Bán: Egyháztörténet, 210., Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³⁹ Draskovith György győri püspök, pl. 1650-ben 700 magyar forintot hagyott a kolostorra, Esterházy Pál pedig 8000 forintot adományozott 1667-ben a rendháznak. DAP 234., Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 281.

⁴⁰ DAP 235.

⁴¹ Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiaie Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremiteae*. Viennae, 1663. 250.

⁴² Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 188.

⁴³ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története II. 1711–1786. Budapest, 1940. 287.

⁴⁴ Galla Ferenc: A pálosrend reformálása a XVII. században. Regnum, 1940–41, Budapest, 1941. 202–203.

⁴⁵ Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiaie Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremiteae*. Viennae, 1663. 349. és 353., Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 221.

⁴⁶ OL E 153.

⁴⁷ DAP 274., 275. Ugyancsak az ő költségén készült el a Szent Sír a Kálvária-hegyen, a kápolnát pedig 1670-ben Eszterházy Pál építtette.

homlokzat első tengelyében lévő, 1892-ben befalazott ajtó párkánya feletti szegmensíves tükörben vassal rögzített Nádasdy–Esterházy-címer.

A történeti adatokból tudjuk, hogy a templom 1668-ra megfelelően díszített csinos belsőt és homlokzatot kapott, szabályosan elrendezett kórossal, jeles orgonával, a tiroli származású Albanus fráter által faragott, aranyozott szószékkel. Az 1643-ra nagyobb részt felépült és 1647-től noviciátusként, az 50-es évek végétől a rend filozófiai iskolájaként⁴⁸ működő rendházat 1668-ra a szerzetesek számára számos cellával, elegáns refektóriummal, felette igen megfelelően kialakított noviciátussal („*numerosis patrum cellulis, eleganti refectorio, et desuper aptissime constructo novitiatu praeclare provisum*”)⁴⁹ látták el. Egy rendtörténeti feljegyzésnek köszönhetően feltételezhetjük, hogy a rendház már a 17. században emeletes lehetett, mert a bejegyzés szerint Kéry János rendfőnök⁵⁰ 1674-ben beboltoztatta a kolostor négy, emeleti folyosóját, s a régi lépcsők helyére új kölépcsőket építtetett.⁵¹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a kerengő alsó szintje ekkor már boltozott volt.

A kolostor gazdagsága, miután a környék hadszíntérré vált, a kurucok érdeklődését is felkeltette és 1674 júliusának végén a már említett tiroli származású fráter által készített, messze földön híres szószékét összetörve, kifosztották.⁵² Sőt állítólag 1663-ban a török támadók elől elmenekültek a szerzetesek és a lakosság, 1683-ban pedig a török fel is dúlta a rendházat.⁵³ Az egyre tekintélyesebb kolostornak azonban – melyet a soproni országgyűlésen részt vevő I. Lipót király 1681-ben kétszer is meglátogatott⁵⁴ –, ezek a támadások csak időleges veszteséget jelenthettek. A rendház fenntartásának anyagi alapjaira nézve igen jelentős szerepe volt a katolikus főurak pártfogásának és az általuk létrehozott misealapítványoknak.⁵⁵ A kolostor anyagi megerősödését jól szemlélteti, hogy kölcsönöket tudott folyósítani kamatra.⁵⁶ A kolostorba lépők is rendszeresen hagyták világi javaikat, örökségüket a rendházra.⁵⁷ Számos

⁴⁸ Bán: Egyháztörténet, 274.

⁴⁹ Nicolaus Benger: *Annalium Eremiticorum ordinis fratrum Eremitanum S. Pauli primi Eremitae. Volumen secundum, 1663–1727. Posenium, 1743. 76.*, Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 239.*

⁵⁰ Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 259.*

⁵¹ DAP 287.

⁵² Bán: Egyháztörténet, 250.

⁵³ Csatkai Endre: *A sopronbánfalvi hegyi templom egykori főoltárképe. SSz. 24 (1970), 362. és Tomek: Történeti helyek, 50.*

⁵⁴ Tomek: *Történeti helyek, 51.* és Csukovits János: *Töredékek, főleg a wendorfi (sopronbánfalvi) zárdában élt pálos szerzetesek történetéből. Sopron, 1917. 15.*

⁵⁵ Egy 1669-es forrás szerint Sopronkeresztúr urának, Draskovits Miklósnak az ősei évi 300 mérő gabonával támogatták a rendházat. (Amikor Draskovits ezt nem akarta folyósítani, I. Lipót elrendelte, hogy ennek megfelelő pénzüsszeget fizessen a rendháznak.) Tomek: *Történeti helyek, 51.* Esterházy Pál pl. 1667-ben 8000, Nádasdy Ferenc 1669-ben 3000, Benyovszky Mátyás az igen inséges 1695 évben 5000 forintot adományozott misék mondatása fejében. DAP 241., OL. C 103. 9. cs. és Tomek: *Történeti helyek, 51.*

⁵⁶ Tomek: *Történeti helyek, 51.* 1699-ben pl. Wondorf községnek kölcsönöztek 300 forintot. O. L. C 99. V. A. 19. 470.

⁵⁷ Amikor pl. Széchényi Pál 1662-ben belépett a rendbe, minden vagyonát a pálosokra hagyta. Ugyanó, halálának évében, 1710-ben, már mint kalocsai érsek és a veszprémi püspökség adminisztrátora, betegágán végrendelkezve, hatalmas összeget, 15 ezer forintot hagyott a wendorfi kolostor „építésére és ékesítésére”. DAP

adomány is gazdagította a kolostort.⁵⁸ Noha az ezekre vonatkozó adatok nem feltétlenül bizonyítják, hogy az adott időpontban a megjelölt tevékenység, vagy a beszerzés folyamatban is volt, sorozatuk fényt vet az együttes újkori képének kialakulására. Az egyik novícius 1670-es hagyatéki iratából azt is megtudjuk, hogy egy adomány célja a wondorfi kolostor celláinak, lakószobáinak javítása volt.⁵⁹ Ugyanezen novícius másik hagyatékában a cellák javítására és boltozataik építésére rendelt 400 forintot,⁶⁰ vagyis a cellák ekkor még nem voltak boltozva. Egy novícius 1675-ben különálló noviciátus építésére, egy másik a noviciátus kiépítésére (*pro extruendo et aedificando*) hagyatkozott 1679-ben.⁶¹ Egy novícius hagyaték 1719-ben 20 forintot rendelt a noviciátus helyreállítására és kimeszelésére, a refektórium festményekkel és képekkel (*pro... picturis et imaginibus*) történő díszítésére pedig 100 forintot rendelt a hagyatékozó.⁶² Ebből az adatból is kitűnik, hogy a kolostor legdíszesebb, legreprezentatívabb kialakítású helyisége a refektórium volt. A rendházakat időről időre felkereső uralkodók, támogatók a refektóriumban, amely a középkor óta egyfajta reprezentatív fogadóhelyiségnek is számított, rendszeresen étkezni is szoktak.

A kolostor „sekrestyéjére” is gyakorta hagyatkoztak – nem kifejezetten épületrészként, hanem egyfajta pénztárként értelmezve –, különösen a 17. század vége óta. Ennek költségén készültek 1724-ben diófából az új stallumok a szentélyben,⁶³ és szintén ennek költségén készült 1725-ben három diófa ajtó a kolostor számára, mégpedig a templom ajtajához a kerengő felé, valamint a nagy és a kis sekrestye ajtajába.⁶⁴ Egy 1727-es bejegyzés szerint szintén a sekrestye költségén készült a templom új ablaka a szentélyben és a szentély új, pirosra

254. Esterházy Imre, a későbbi esztergomi érsek (1725–1745), belépésekor, 1681-ben pedig 1000 forintot hagyott a kolostorra. DAP 236., 247. A római teológia, a Germanico-Hungaricum elvégzése után mindketten tanárkodtak is Bánfálván. Bán: Egyháztörténet, 274.

⁵⁸ Az adományok célja sokrétű volt (orgona felállítására: 1664, a Kálvária-kápolna építésére: 1664, 1722, ezüst gyertyatartók, feszület és lámpa készítésére: 1666, 1720, 1737, kriptá és sírhely kialakítására: 1666, mindenféle mobiliákra: 1667, egyházi felszerelések készítésére: 1667, 1696, oltárok építésére: 1651, 1667, 1669, 1720, 1722, 1729, miseruhákra: 1667, 1668, 1669, 1670, kehelyre: 1671, 1675, novíciusok ruházattal való ellátására: 1674, tornyocskára: 1675, a Szent Szűz oltára előtti lépcsőre szőnyegre: 1697, harang átöntésére: 1698, 1729, 1730, breviáriumra: 1714, a templomhoz vezető lépcső építésére: 1717, 1719, tankönyvekre: 1720, orgonasípkokra: 1722, a főoltár előtti stallum díszítésére: 1722, a torony építésére: 1722, 1725, ruhákra: 1725, 1733, 1736, körmeneti baldachinra: 1729, szoborra: 1737). A kolostor által biztosított életminőség, mind szellemi, mind materiális értelemben arra ösztönöztet egyeseket, így pl. Rosanicz István (†1703) kópházi plébánost 1698-ban, hogy javainak átadása fejében a kolostorba költözzön, és ott ellátást biztosíttasson magának élete hátralévő részében. DAP 250., 253.

⁵⁹ DAP 242.

⁶⁰ MOL, E 153. Egy 1722-es novícius hagyaték szintén rendelkezett pénzüsszeagról a szobákba boltozat építésére: DAP 260.

⁶¹ DAP 244., 247. A wondorfi noviciátuson azonban az egész kolostort is értették (*monasterio noviciatus Wondorffensi, 1698*): DAP 250.

⁶² DAP 259.

⁶³ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4., Csatai Endre: Művész szerzetesek és iparművészek a soproni kolostorokban a XVII–XVIII. században. Ssz. 2 (1938), 338., Gyéressy Béla Ágoston: Pálos faragások mesterei. Művészettörténeti Értesítő, 1973. 202. (a továbbiakban: Gyéressy, Pálos faragások).

⁶⁴ DAP 275., A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4.

festett zsindefedése. 1764-ben a sekrestye költségén készültek új stallumok a kórusba.⁶⁵

Az említett helyiségeken kívül egy 1696-os novíciusi hagyatékból hallunk először a kolostor könyvtáráról⁶⁶ és egy 1727-es összeírásban az oratóriumról, amelyben festmények voltak, és amelyben egy nagy armarium kapott helyet.⁶⁷ 1701-ben a soproni tanács megtiltotta, hogy a pálosok a kolostor pincéjében idegen borokat tartsanak, és indítványozta, hogy a város bérelje ki inkább a pincét.⁶⁸ Ez arra utal, hogy a pálosok kereskedelmi céllal nagy mennyiségű bort vásároltak össze. A közvetítő borkereskedelem gyakorlata sértette a bortermelők érdekeit, ezért a bort összevásárlók ellen a soproni tanács rendszeresen fellépett.

A rendház tekintélyét nagyban erősítette a búcsúk évszázados hagyománya. Ennek következtében népszerűsége vetekedett Loretommal. Elsősorban a soproniak látogatták, de a környék német, magyar és horvát lakossága is rendszeresen felkereste.⁶⁹ A rendház tekintélyének jele továbbá, hogy más szerzetesrendek is kapcsolatot tartottak fenn vele.⁷⁰ Pasztorációs (lelkipásztori) tevékenységet is folytattak a lutheránus többségű Bánfalván.⁷¹

⁶⁵ A zsindefedéshez Esterházy Imre is hozzájárult 18 forinttal. DAP 276., 280.

⁶⁶ DAP 249.

⁶⁷ DAP 276.

⁶⁸ Póda Ede: Sopron Sz. Kir. Város Monographiája. Sopron, 1890. 246.

⁶⁹ A városi közgyűlési egy 1626-os megjegyzése már régi szokásként említi a húsvét hétfői búcsút. S mivel sokan mennek ki ekkor Bánfalvára, kérték az evangélikus prédikációk időpontjának megváltoztatását. E gyakorlatot nem nézte mindenki jó szemmel. 1649-ben például azért panaszkodtak a katolikusok, hogy a legutóbbi húsvét hétfőn azzal az ürüggyel próbálták megakadályozni a körmenetet, hogy nem nyithatják ki az alsóvárosi kaput. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 189. és 91. o. 1713-ban, a soproni pestis idején is felkeresték processzióval a templomot. Tomek: Történeti helyek, 51.

⁷⁰ Egy 1658-as forrás szerint Húsvét hétfőn a hat órai szentmise után a ferencesek és a jezsuiták, valamint ezek növendékei és a hívek Bánfalvára mentek és ott tartották az ünnepi istentiszteletet. A jezsuiták 1668 és 1752 között kétévénként, de időnként máskor is, rendszeresen zenezővel zárandokoltak tanítványaikkal és híveikkel Bánfalvára. Az ifjúsági Mária-kongregáció tagjai az év befejezése előtt, augusztusban, Nagyboldogasszony nyolcadán vonultak ki hálaadás végett Bánfalvára. A Krisztus Teste társulat váltakozva, egyik évben Bánfalvára, a másikban Loretomba vezetett körmenetet, legtöbbször a Húsvét utáni 4. vasárnap. 1686-ban Buda felszabadításáért imádkoztak körmenetben. 1690-ben, a Húsvét utáni 4. vasárnapon a templom körül gyertyás körmenetet is tartottak. 1682-ben a perjel útmutatót készített a zárandokok részére, melyben megemlíti, hogy a Szent kereszt megtalálásának ünnepén (máj. 3.) flagelláns körmenetet tartanak a kálváriára és vissza a templomba, Pünkösd kedden a ferencesek rózsafüzér-társulata, Szentháromság vasárnapján pedig a plébánia vezet hozzájuk ünnepélyes körmenetet. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 91., 189. és 219.

⁷¹ Bár a rendház szerzeteseinek nyelve legalább részben magyar – a 17. század második felében Bécsújhelyről magyarul írtak hozzájuk levelet (Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 47.) –, a német nyelvű Bánfalva lakosságával való törődés (*cura animarum*) kötelességük volt. 1656-ban a rend újra megkezdte a plébánia vezetését (amit 1532-ben kénytelen volt feladni). Az 1674-es, 1680-as és az 1713-as Canonica Visitationok szerint a plébániát a pálosok adminisztrálták: Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. III. Burgenländische Forschungen, Heft 54. Eisenstadt, 1968. 121., Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. IV. Burgenländische Forschungen, Heft 55. Eisenstadt, 1969. 7. és Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Burgenländische Forschungen, Heft 69. Eisenstadt, 1981. 213. A soproni tanáccsal szerződést kötött, milyen díjakat szedhet a város birtokához tartozó negyedes jobbágyoktól. Ez idő tájt, a 17. század hatvanas éveiben a városnak 32 (evangélikus) jobbágyportája volt a faluban. A pálosok 18 katolikus jobbágyportája a Meierhof mellett települt a főtér irányában. Andreas Eggerer: Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiae

A rendház a 18. században

A kuruc háborúk idején mindkét háborúzó fél részéről sok jogtalanság és kár érte a kolostort.⁷² 1704-ben például soproni és bánfalvi evangélikusok egy csapata támadta meg a rendházat. Rájuk fogták, hogy kurucokat rejtegetnek, és hogy harangjukkal jelezték a kurucoknak a városukban tartózkodó katonaság helyzetét és hadállásait. Pedig a gyanú elkerülése végett a kis harangot, amelynek hangja csak a kerengőben hallatszott, használták a szerzetesek összehívására és az istentiszteletek kezdetének jelzésére. A támadók a kurucok elűzésének ürügyén rálöttek a templomra, betörték a kolostorba, kifosztották a prior szobáját.⁷³

E zaklatások ellenére a bánfalvi kolostor a századforduló táján élte fénykorát, amikor a soproni jezsuiták gimnáziumába járó jelöltek, kisebb növendékek, a pálos noviciátus és a Bécsújhelyről ide helyezett filozófiai kurzus a tanárokkal és növendékekkel magasra emelték a rendház tagjainak számát. Mivel a sopronbánfalvi noviciátus szűknek is bizonyult, 1714-ben áthelyezték ezt a sátoraljaújhelyi kolostorba.⁷⁴ A pálos művészet két jelentős személyiségének kötődik pályakezdése Sopron-bánfalvához. 1722-ben, 28 éves korában lépett be az itteni noviciátusba a Dinkelsbühlben született, frank származású laikus fráter, Johannes Hosenmiller (Hasenmiller, Hansenmüller) (†1731) pálos fadaragó, aki 1724-ben új stallumokat készített a szentélybe,⁷⁵ és aki 1724 és 1728 között főoltárt, valamint hat mellékoltárt készített a márianosztrai pálos templomba.⁷⁶ 1728-ban lépett be a noviciátusba a 18 éves Vépi Máté és tett fogadalmat 1729-ben. Rövid, mindössze 38 évre szabott élete során (†1748) elkészítette a sasvári, a pécsi és a nagyvárad pálos templom terveit, pappá szentelése után tanított Márianosztrán és a nagyszombati rendi egyetemen.⁷⁷

A kolostor történetének döntő jelentőségű epizódja volt az 1728. július 31-én éjjel támadt tűzvész, amely nemcsak a templomot, hanem a rendházat is elpusztította. A helyreállításhoz a provincia pénztárából, magánszemélyektől, így az Esterházyaktól, különösen Esterházy Imrétől kaptak támogatást.⁷⁸ A nyár folyamán a sekrestye felőli traktuson folytak a helyreállító munkálatok, kialakították egyneműségét, és összefüggő zsindelezést készítettek. A helyreállítás során a cellák mindegyikét beboltolták a noviciátusig. 1729 folyamán elkészült a harmadik traktus is, és bíztak benne, hogy az év végére az egész kolostor tető alá kerül. Augusztusban két órát ka-

Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremitae. Viennae, 1663. 249. és Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 23.

⁷² Nicolaus Benger: Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae. Volumen secundum, 1663–1727. Posonium, 1743., 406.

⁷³ Bán: Egyháztörténet, 388. Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 318. és Tomek: Történeti helyek, 51.

⁷⁴ Gyéressy: Pálos faragások, 211.

⁷⁵ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4., Csatkai Endre: Művész szerzetesek és iparművészek a soproni kolostorokban a XVII–XVIII. században. SSz. 2 (1938), 338., Gyéressy: Pálos faragások, 202.

⁷⁶ Gyéressy: Pálos faragások, 202.

⁷⁷ Gyéressy: Pálos faragások, 203.

⁷⁸ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 6., DAP 284.

pott a rendház, az egyik az ambitusba, a másik a noviciátusba került.⁷⁹ 1730. április 27-én elkészült az új harangtorony. Az év folyamán a templom cserepezésének habarccsal történő rögzítését be is fejezték.⁸⁰ A cellákat, amelyeket a tűzvész előtt csak deszkázat fedett, beboltozták. 1731-ben a cellák mindegyikében és a padlásra vezető lépcső felett is elkészült a boltozat. 1732-ben kívül és belül is bevakolták és kimeszelték a kolostort,⁸¹ a kerengőben pedig lámpákat helyeztek el.⁸² Úgy tűnik, az építkezés vezető közműmestere a rendház jobbágya, Thomas Grassl volt, a prior nemcsak azzal jutalmazott 1732-ben, hogy engedélyezte, a rendház allódiúmanak kapuja melletti telken kis házat és konyhát építsen, hanem azzal is, hogy egy időre mentesítette az adó és a robot alól.⁸³

A 18. században tovább folyt az épület gazdagítása. 1739 szeptemberében Cajetan Rosa itáliai császári festő részben a konvent, részben más jötevők költségén renoválta a refektórium képeit. („*Pictura Refectorij per pictorem caesareum Italum Cajetanum Rosa partim sumptibus Conventus, partim munificentia aliorum benefactorum renovatae sunt*”).⁸⁴ 1740 áprilisában oltárt emeltek a noviciátusban a novíciusok adományából, amely egy Jézus-szoborral együtt 41 forintba került.⁸⁵ 1747-ben a torony építésére hagynak 1000 forintot.⁸⁶ 1748-ban az ebédlő képekkel való díszítésére (*pro imaginibus novis honestis refectorii, cum suis deaurandis listulis*) hagyott egy novícius 100 rajnai forintot.⁸⁷ Az elegáns képmások egy év múlva el is készültek.⁸⁸ 1751-ben sor került a torony ünnepélyes alapköletételére.⁸⁹ (A diadalív fölé került 1728-as évszámú kronosztikonos, Szent Pált és Szent Antalt megörökítő ábrázolás szerint eddig a templom jobb oldalán emelkedett egy kis torony.) A déli homlokzat első tengelyben lévő, 1892-ben befalazott egykori bejárat párkányán lévő „*Renov. A. 1751*”, azaz „helyreállították az 1751. évben” felirat alapján ekkor a rendház kisebb átalakítására, homlokzatának javítására is sor kerülhetett. Egy 1754-es novícius hagyaték arra rendelt 1100 forintot, hogy az újonnan elkészült toronyba finom művű órát helyezzenek.⁹⁰ 1754-ben a kerengő egy részét (*ambitum... poenitentiarum*) félmárvány kőlapokkal burkolták. 1755-ben két oltárt építettek a torony alatt. Az egyik Szűz Máriáé volt, akinek képmását a provinciális vagy a prior szobájában őrizték. Mivel e szoba a tűzvész idején nem

⁷⁹ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 7., DAP 262.

⁸⁰ Köszönhetően annak, hogy 1730. június 20-án a külső renoválására és a cserepezés habarccsozására Esterházy Imre 200 forintot adott. A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 7., DAP 284.

⁸¹ DAP 284., 285.

⁸² DAP 277.

⁸³ OL. E 153. 93.

⁸⁴ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 12. Ez egyúttal egy eddig ismeretlen adat a fertőrákosi püspöki kastélyt 1745-ben, a simasági kastélyt pedig 1749-ben kifestő Caetano di Rosa (1686/90–1770) magyarországi tevékenységére vonatkozóan.

⁸⁵ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 12.

⁸⁶ DAP 285.

⁸⁷ DAP 265.

⁸⁸ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 15.

⁸⁹ DAP 286. Az alapköre a következő kronosztikont vették: Lapls pRMVs ConsVeta soLennItate pro tVrrI WonDorffensI honorlbVs VlrGInI natae ImposItVs est. A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 16.

⁹⁰ DAP 268.

volt boltozva, ezért famennyezete leégett, a képmás azonban sértetlen maradt, ahogy ezt a kolostorhegyi lépcső aljánál lakó cipész és a már említett Thomas Grassl kőműves tanúsította, aki e szoba boltozatát építette.⁹¹ 1764-ben új stallum készült a szentélybe a sekrestye költségén.⁹² 1768-ban újracsindelyezték a kolostor épületét, 1769-ben pedig a sekrestyét.⁹³

A 18. században változatlanul népszerű zarándok- és búcsújáróhely volt a templom.⁹⁴ Az egyes rendházaknak az 1735. évi tartományi káptalan által megállapított rangsorában a 17 magyar rendház között a sopronbánfalvi a 6. helyen állt. A kolostor vagyoni állapotát jól jellemzi, hogy a 18. században is nagy összegeket adott kamatra főuraknak.⁹⁵ 1757 és 1764 között a wondorfi rendházban pálos főiskola működött, 1770–71-ben pedig itt oktatták a szerényebb képességű növendékek képzését szolgáló *theologia moralis*-t.⁹⁶ Az azonban már a hanyatlás jele, hogy az újoncház 1782-ben elköltözött a kolostorból.⁹⁷

A pálos rendház történetének zárófejezete II. József feloszlató rendeletéhez kapcsolódik, amit Bánfalván 1786. március 20-án a refektóriumba összehívott 13 rendtag és a prior előtt olvasott fel a két kiküldött.⁹⁸ E rendelettel az uralkodó a feloszlatott kolostorok vagyonát a vallásalap (*fundus religionarius*, *Religionsfond*) kezelésében a katolikus vallás céljára adományozta és a lelkészpénztárhoz csatolta. Wondorf, a 25, illetve a pozsonyival együtt a 26 feloszlatott magyarországi pálos kolostor egyikeként a Sopron és Veszprém megyét felölelő győri, illetve a szentmártoni kerületbe tartozott.⁹⁹ Az ingatlanok és az ingóságok

⁹¹ DAP 285.

⁹² DAP 280. 1944-ben stallumokat helyezték át a kórusra. Aggházy Mária: Barokk szobrászat Magyarországon II. Budapest, 1959. 252. és Gyéressy: Pálos faragások, 202. Gyéressy egy további kétszemélyes és egy egyszemélyes kóruspadot is említ a szentélyben.

⁹³ DAP 287., 281.

⁹⁴ A Mária-kongregáció és a Krisztus Teste társulat kömenetéről 1730-ból és az 1730-as évekből vannak adatok. Egy 1738-as adat szerint a Szent kereszt megtalálása ünnepén (máj. 3) a zord idő ellenére a környékről sokan jöttek össze, magyarok, németek, horvátok, akiknek külön-külön prédikáltak. Mivel a havas eső miatt a soproni toronyzenészek nem tudtak kijönni Bánfalvára, távollétük miatt a bánfalvi szerzetesi kórus énekelt gregoriánt az ünnepi misén. A soproni Szent Mihály-templom énekesei és a soproni toronyzenészek egy 1756-os szerződésmegújítás tanúsága szerint évi öt alkalommal, Remete Szent Pál napján (jan. 15-én), továbbá a hagyományos búcsújáró napokon, Húsvét hétfőn, Szentháromság vasárnapján, a Szent kereszt megtalálása ünnepén és Kisasszony napján muzsikáltak Bánfalván. Hangszereik oda és visszaszállítását a konvent vállalta magára. A húsvét hétfői búcsú alkalmával táncos mulatságra is sor került. Ez gyakorta, így 1761-ben is, megzavarta a zarándokokat. A győri konzisztórium illetve a Zichy püspök 1771-ben és 1772-ben ezért a perjelt tette felelőssé. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 219., 190. és 288.

⁹⁵ Adósaik közé tartozott Széchényi Zsigmond (1763), Esterházy család több tagja (1749, 1776), Batthyány József bíboros érsek és Károlyi Antal. Chartabiancájuk volt az Esterházyaktól (1773) és Széchényi Ferentől (1777, 1779). Ugyanakkor herceg Esterházy (Fényes) Miklós, aki 1754-ben óriási összeget, 43 ezer forintot vett kölcsön, 26 ezer forint alapítványt jegyeztetett be a kolostor javára. OL. C 103. 9. cs.. OL. C 99. V. A. 19. 470., 472.

⁹⁶ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története II. 1711–1786. Budapest, 1940. 86., 288–289.

⁹⁷ Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 24. Változatlanul megmaradt viszont korábbi feladatok: a szerzetesek az 1772-es egyházmegyei névtár tanúsága szerint a 18. század második felében is lelképásztorkodtak. Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. 53.

⁹⁸ OL. C 103. 9. cs.

⁹⁹ Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 331–333., Császár Elemér: A pálos rend feloszlatása. Századok, 1901. 412, 413.

értékét Bánfalván 102 871 és $\frac{3}{4}$ forintra becsülték. Az egyes kolostorok vagyoni állapotának összesítése alapján a bánfalvi a 17. helyen állt. Bánfalván soproni iparosmesterek végezték a felmérést: Lorenz Neumayr és Josef Ringer kőművesek, Lorenz Mathis (máskor Mathias) ács, Josef Georg Molitor és Georg Pohl asztalosok, Paul Peÿer és Michael Zäkel lakatosok, Josef Hödelmoser (máskor Edelmöser) és Leopold Horvath üvegesek, Johann Peter Richter és Johann Georg Mohr kályhások, Franz Müller szobrász, valamint Gottlieb Kuhe és a zsidó Korriary aranyművesek. A konyhai eszközök becsujét Johann Gottlieb Ritter és Wolfgang Gesell soproni vendéglösök készítették. Rajtuk kívül még Michael Adler ács, Josef Turba és Reichart Figner kőfaragók, valamint Josef Stinger kőműves vettek részt a munkában. A festmények értékbecslését Stephan Dorffmeister végezte, aki közel egy évtizeddel korábban maga is dolgozott itt.

A sopronbánfalvi kolostor épületében a templomon, a sekrestyén és az oratóriumon kívül a refektóriumban, a novíciusok szobájában a felső folyosón, a vendégszobában, az éléstárban, a konzervatóriumban, a padláson, valamint a kolostorkertben és a könyvtárban vettek fel leltárt. Az épülettömbben lehetett a pince melletti szoba és talán a fáskamra is, mert bár a kolostorkert és a majorház után szerepelnek az összeírásban, akárcsak a könyvtár, ez utóbbiról aligha feltételezhető, hogy az épületen kívül volt. Minthogy a felosztáskor gyógyszereket adtak át az Arany Oroszlán patikának,¹⁰⁰ a rendház egyik helyiségét gyógyszerárnak használhatták, bár ez nem szerepel az 1786-os leltárban. A kőművesmunka értékét – beleértve a kertfalat, a pincét és a 2009. évi munkálatok során a kolostortól északra előkerült kutat is – anyaggal együtt 4735 forintra (összehasonlításként a templomét 2184 forintra), az ácsmunkát (zsindely fedésű, puhafa fedélszék) 902 forintra (a templomét 1998 forintra), a kőfaragómunkáét 511 forintra, 11 és fél krajcárra, az asztalosmunkát 193 forintra, a lakatosmunkát 347 forintra és 51 krajcárra, az üvegesmunkát 59 forintra, a kályhásmunkát 20 forintra becsülték. Az üvegesek által készített összeírás a felső folyosón 18 ablakot (ez megegyezik a mai számmal), a földszinten pedig 14 nagy és 4 félkör ablakot említ. Az alsó és a felső szinten 40 szobaablakkal számoltak, ezen kívül a konyhának és az éléstárnak 6 ablaka és 3 felüvilágítója volt. Az alsó folyosón az asztalosok többek között 14 db. 5 láb 9 coll magas és 3 láb széles puhafa, míg a felső szinten 17 db. 5 és fél láb magas és 2 és fél láb széles ajtó ajtót írtak össze. A 9 db. fűtőnyílás-ajtó (*Kaminthür*) 3 láb magas és 2 láb széles volt. A bútortat kisebb része diófából készült, így az a viszonylag nagy értékűre, 8 forintra becsült, 7 beillesztett képpel díszített takarófal (*Spallier*) is, amely a refektóriumban állt. A refektóriumban, amelynek már akkor is kettős, 6 és fél láb magas és 4 és fél láb széles ajtaja volt, többek között egy elnyűtt „Clavier”-t és porcelánokat is feljegyeztek a becüsök. Még a könyvkötésekre is kiterjedt az összeírók figyelme.

A cukor mellett az összeírt csokoládé és kávé, illetve a kávécsészék arról tanúskodnak, hogy a rend már messze távolodott az alapítók aszketizmusától. Számos kép – festmény és papírkép – díszítette a falakat a felső folyosón is. Itt 56

¹⁰⁰ Minden bizonnyal azonos az 1623-ban alapított soproni Arany Sas Patikával, amely 1635-ben már Oroszlán Patika néven szerepel. Kulturális örökségünk. A patikák. É.n. H. n. 10.

festett és 26 papírképet, valamint egy Istenanya-képet írtak össze. A rendházban 20 és 30 krajcár, 1 forint, 1 forint 15 krajcár, 1 forint 20 krajcár és 2 forint értékben vettek számba különféle típusú, zöld színű kályhákat. A félig zöld kályhák becsértéke 20, 30 krajcár és 1 forint volt, az egészen zöldeké 1 és 1 forint 15 krajcár. A legdrágább egy 4 forint 45 krajcárra becsült (*Stuck*) kályha volt, a refektóriumban álló régimódi kályhát pedig 2 forint 30 krajcárra becsülték. A konyhában sütökemencét említenek. Különös módon a szobákban nem írtak össze semmilyen berendezést, azt valószínűleg a szerzetesek személyes vagyonának tekintették. A padlásra is felmentek, itt (*auf dem Boden*) többek között két gyalupadot, 36 ládát és 2300 db. zsindelet találtak.¹⁰¹ Kérdés, e gyalupadok összefüggésbe hozhatók-e a Sopronbánfalván, 1756-ban, 33 éves korában fogadalmat tett Husemann Brunó asztalos testvérrel,¹⁰² vagy Hingeller János pálos szerzetes, fafaragó (*Tislerus*) művésszel. Utóbbi a sajlóádi pálos kolostor ebédlőjébe katedrát és új asztalokat (1737), a diósgyőri kolostorba refektóriumajtót (1737–1739), a pesti pálos templomba szentélystallumokat, padokat (1740–1750), a túskevári pálos templomba sekrestyeszekrényeket és tölgyfa stallumokat (1754), a pápai bencés templomba padokat készített. Sopronbánfalván halt meg 1767-ben, 55 éves korában.¹⁰³

1787. november 25-én a plébános átvette a perjeltől a kolostortemplomot és megtartotta első miséjét az Ágfalvához csatolt plébánia templomában. Berendezését ugyan 1788-ban eladatta az összeíró biztos – az elárverezett oltárt például a kaboldi evangélikus gyülekezet vásárolta meg¹⁰⁴ –, a rendházzal azonban nem tudott mit kezdeni a vallásalap. Végül Sopron városa vette meg, Csatkai szerint 1788-ban 24 300 forintért.

Az épületről és javairól 1790-ben készített összeírás még a kolostor 18. századi beosztásáról tanúskodik. Eszerint a felső szinten az első (vagyis a déli) szárnyban négy szobát és egy kamrát írtak össze. A második (vagyis a keleti) szárnyban öt szoba volt és egy további, amelyet iskolának használtak. A harmadik (vagyis az északi) szárnyat is öt szoba foglalta el, majd a templomba két ablakkal nyíló oratórium következett. A földszinten az első (vagyis a déli) szárnyban négy szobát és a pincelejárót írták össze. A második (vagyis a keleti) szárnyat egy szoba, két éléskamra, egy gyümölcskamra és a refektórium foglalta el, egy kis mellékkamrával. A harmadik (vagyis az északi) szárnyban a nagy konyha, az udvari bejárat, a konyhához tartozó kis éléstár, a lépcsőfeljáró és a sekrestye következett.¹⁰⁵

A leírásból arra lehet következtetni, hogy a refektórium feletti teret használták iskolának, a konyha pedig már a 18. század végén is ez utóbbi helyén volt. Az ekkor

¹⁰¹ OL C 103. 9. cs.

¹⁰² Gyéressy: Pálos faragások, 211. Gyéressy felveti, hogy talán ő faragta a czestochovai Boldogasszony és egy másik Mária-kegykép keretét és az orgona töredékekből ismert díszítését.

¹⁰³ Gyéressy: Pálos faragások, 204–210. A sajlóádi katedra az Iparművészeti Múzeumba, a túskevári padok egyik része Karakóra, a másik Külsővatra, a sekrestyeszekrény somlóvásárhelyi r.k. templomba, a főoltár, két mellékoltár és egy kisebb stallum a túskevári templomban került.

¹⁰⁴ Zsámbéky Monika: A templomépítő Dorffmaister István. II. 1781–1797. Dorffmaister István emlékkiállításának katalógusa. H. n., É. n. 51.

¹⁰⁵ OL. A 41. 9. cs. 143.

készült becslés¹⁰⁶ – minthogy ugyanazok végezték, mint négy éve –, nagyjából ugyanazokat az értékeket állapította meg, mint az 1786-os. A kőművesmunka értéke 1786-ban 4735, most 4378 forint volt. A pincét mindkét esetben 280 forintra becsülték, a kertfal becsértéke azonban 159-ről 150 forintra, a kúté pedig 60-ról 40 forintra csökkent. A refektórium hét ablakát 1786-ban 8, 1790-ben 7 forintra becsülte a lakatos, az asztalosok becslése szerint a refektórium ajtaja 8 forintot és 30 krajcárt, illetve 8 forintot, a kilenc fűtőnyílás-ajtó mindkét alkalommal 2 forintot és 15 krajcárt ért. Az ekkor összeírt kályhák becsértéke viszont jóval magasabb, 44 forint volt, mint 1786-ban, amikor 20 forintra értékelték ezeket. Ennek oka talán az volt, hogy a becslést most nem Peter Richter és Georg Mohr végezte, mint 4 éve, hanem a szintén soproni Jacob Wallner. A refektóriumban álló kályhát például 1786-ban 2 forintra és 30 krajcárra becsülték, ő 7 forintra tartotta.

Az újkori kolostor megjelenésére vonatkozó helyszíni megfigyelések

Az újkori kolostor építése a források szerint 1610 és 1614 között kezdődött. Az építkezésnek a kolostorépületen látható első, írásos dokumentuma a jelenleg a refektórium északi homlokzatán, másodlagos helyzetben látható, Krisztust a kereszten ábrázoló dombormű, rajta az 1642-es évszámmal és az *A. M. D. G. V. M. H./ Positum* („Isten nagyobb dicsőségére, Szűz Mária tiszteletére helyezték el”) felirattal. A déli, külső homlokzat első tengelyben lévő, 1892-ben befalazott ajtó kőből faragott, egyenes szemöldökű, feliratos párkányán lévő felirat: „*A. M. D. G. V. M. Honorem Eremus Paulina Anno Domini 1643 erecta*” azaz „Isten nagyobb dicsőségére, Szűz Mária tiszteletére a pálos remetesség épült az Úr 1643. évében” az 1643-as évszámot adja meg az építés évének. S minthogy 1644-ben itt tartották a rendi káptalant, a munkálatok ekkorra nagyjából befejeződtek. Az új épület csak részben használta fel a régi maradványait. A sekrestye déli fala alól is előbukkan a középkori sekrestye (alap)fala. A mai épület több építési periódus eredménye. Az északi homlokzaton előkerült, a földszinten csorbázott, az emeleten kváderes falsarok határolja le a korai épülettömeget. A felépítmény újkori eredetére utal, hogy kelet-nyugati irányú északi zárófala ráfed a sekrestye keleti falában lévő gótikus ablakra. Ez az eredetileg boltozatlan épületrész volt az, amely az újkorban először elkészült. Ezt bizonyítja, hogy a kerengő felőli kelet-nyugati irányú falában előkerült egy széles, félköríves záródású – később beszűkített, majd befalazott – ajtónyílás, amelynek befalazásába ültették bele az újkori kvadrum kiépítésekor, vagyis az 1640-es években a kerengőboltozat vállát. E korai részt később tagolt párkányú kő ajtótokokkal látták el.

Az újkori kolostor kiépítésének következő szakaszát a kvadrum máig meghatározó formájának, egy nagyjából 15×19 méteres udvar köré szervezett, a templom keleti oldalához csatlakozó emeletes épületnek a kialakítása jelentette. Ennek egyik legérdekesebb vonása, hogy pilléreiben építőanyagként szalagkeretes kötokok darabjait is felhasználták. A kolostor északkeleti sarkát az a fal jelöli ki, amely a létrejöttét tekintve a kvadrumhoz képest utólagos, az 1668-as évhez rendelt refektórium járószintje alatt került elő. Dávid Ferenc vetette fel,

¹⁰⁶ OL. A 41. 9. cs. 143.

hogy az épülettömbből kinyúló, ezen újabb refektóriumhoz nyugatról kapcsolódó helyiség lehetett a korábbi refektórium. Boltozatán ugyanis az újabb refektóriumban lévőknél régebbi stukkódíszítés részlete maradt meg. A kolostor folyosójának boltozata a hajó falához képest másodlagos, ugyanakkor a földszinti folyosó felmenő falai együtt készültek a boltozatokéval.

Mintthogy a templom déli homlokzata melletti földszinti helyiség nyugati falán korábban ajtó volt, és előkerült a fülkéjében az egykori kelheimi lapburkolat lenyomata, úgy tűnik, a kolostor eredeti bejárata a tornyos homlokzati szakasz 1751-es kiépítéséig a templom előtti területről nyílt, akárcsak a pesti pálos kolostor esetében. Lehetséges, hogy itt volt az a templom kapujánál, a kerengő felé nyíló ajtó, amelybe 1725-ben diófa ajtólap készült. Az írott forrásokkal összhangban utólagosnak találtuk az emeleti folyosó boltozását a felmenő falak építéséhez képest. A kerengőt a földszinten hevederes, az emeleten heveder nélküli dongaboltozat fedi, amely az egymást a boltozat középvonalában csúcsukkal érintő, széles fiókok miatt élkeresztboltozatra emlékeztet. A földszinti, északi szárny folyosója a falpilléereket díszítő szürkére színezett, bekarcolt pilasztereknek köszönhetően díszesebb volt, mint a másik három szárny. Ugyanebben a szakaszban stukkókkal is díszítették a folyosó déli falát. A kolostor szerkezetének fontos sajátossága a vasalással kombinált kötőgerendák rendszere, amelyet az emeleti folyosón, a keleti szárny egyik emeleti szobájában, és a padláson is megtaláltunk. Ezek közül némelyik korábbi ácsszerkezet másodlagosan felhasznált eleme.

A kolostor északkeleti sarkához épült hozzá 1668-ra az új refektórium, eredetileg boltozat nélkül. Falazatában másodlagosan felhasznált kőtok-darabok láthatók. Bejárata felett, a folyosó felől domborművet, a pálosok „címerét” helyezték el: egy-egy oroszlán és egy-egy fa által közrefogott, domborulat tetejére helyezett medalionban szerzetes látható, a medalion felett cipót hozó repülő hollóval. A refektórium fiókos teknőboltozatú tér. Az 1860-as földszinti kórházalaprajz szerint az északkeleti sarokban állt a kályha, melyet a szomszédos konyhából fűtöttek. A refektórium felett 13,3 m hosszú, 8,3 m széles tér található. Első említését – noviciátusként – 1668-ból ismerjük: „*refectorio, et desuper aptissime constructo Novitiatu...*” Az 1790-es összeírásban iskolaként („*Schul*”) szerepel. Deszkafödémének 22 darab, profilos, véset rozettával díszített födémgerendáját egy kb. 14 m hosszú, 40×59 cm vastag, szintén profilos, véset rozettákkal díszített, utóbb felkötött mestergerenda tartja. A mestergerendának a szomszédos padlásfeljárón átnyúló szakasza égett, ami utalás lehet arra, hogy az 1728-as tűzvész túlélte, vagyis hogy eredeti, 17. századi darab. A deszkamennyezet színe eredetileg fekete volt.

A homlokzati vakolás kialakítására vonatkozóan a templom homlokzatához utólag hozzáépített torony által részben takart északi homlokzati szakaszon láthatók részletek. A homlokzatot hóbörcsös vakolat takarta, melyet besimitott keskenyebb, szürkés sávval kísért szélesebb meszelt sávok tagoltak. A helyiségek boltvállai mögött előkerült vakolt, meszelt felületek tanúsága szerint és a forrásokkal összhangban a szobáknak a széles fiókpárok miatt élkeresztboltozatra emlékeztető dongaboltozata is ebben az időszakban készült. Az ajtónyílások

rendszere a 17. századhoz képest részben változott, a befalazott korai ajtókra több helyen ráfednek a boltozatok vállai. A sekrestye keleti oldalán nyitott újkori ajtót a lépcsőtől északra lévő átjáró kötötte össze egykor a lépcsőtől keletre lévő helyiséggel. Az eredeti helyiségelrendezéshez képest utólagos az északi szárny földszintjén az átjáró-folyosó, és ezzel együtt felülvilágító ablaka az északi homlokzaton. A küszöbkő alapján viszont ajtó volt az átjárótól nyugatra eső ablak helyén. A kerengő északi szakaszán, az emeleten, a mai járószint alatt, a templomfalon talált meszelt vakolat, illetve az ezen előkerült ferdén lefelé futó, fekete lábazati festés egy lépcső léte utalnak, amely a földszinti folyosóról vezetett a sekrestye feletti helyiség előtti folyosószakaszra.

A helyiségek jelentős része kötökös ajtóval nyílik a kerengőről. A kötökök egy része 18. századi. A sekrestyeajtó 20 cm széles kötökjának szélét 6,5 cm széles, összetett profilú szalagkeret kíséri, amely a felső sarkokon és a szárkövek alján lévő szélesebb mezőket is körülfogja. A szárkő és a felső mezők szögletét egy-egy bojt díszíti. Ugyanilyen kötökja van a szentélyből a sekrestyébe nyíló ajtónak, és ilyen bojtok díszítik a templom 1751 utáni évekre datálható nyugati homlokzatának ablakait is. A kötökök nagyobb része Lángi József vizsgálata szerint eredetileg zöld, kisebb része sötét színű volt. A folyosóról táplált kályhák fűtőnyílásai szintén kötökösök. Az ajtólapok közül egy-kettő 18. századi, egy részük 19. századi, 1892-es átalakítással, de a zárda kialakításakor új ajtókat is készítettek. A legkorábbi ajtólapok Juhász Györgyi vizsgálata alapján barnára voltak festve. Az ajtóvasalások némelyike igen dekoratív kialakítású. Ezek közül az egyik leggazdagabb a szentélyből a sekrestyébe és a kolostor északi szárnyának emeletéről a lépcsőházba nyíló ajtóé, melynek zsanérjait ívesen visszahajtott ornamens díszíti.

A helyiségek egy részének boltozatát vakolatból húzott ornamensekkel gazdagították. A legszebben díszített helyiség a refektórium. A boltozatot díszítő stukkó (3. kép) és ezzel együtt a falképek nem közvetlenül az épületrész létrejöttékor, hanem annál később készülhettek, az alattuk lévő meszelésrétegek alapján. A restaurátori munkálatok során, a nyugati oldalon, a boltváll felett előkerült 1719-es évszám alapján az egyházatyákat és minden bizonnyal Remete Szent Pált (4. kép), a rend pápa általi megerősítését (5. kép), valamint az oldalfalokon jelenetekben pálos szerzeteseket, köztük Szent Özsébet (6. kép) ábrázoló, később levakolt, átfestett falképek abból a 100 forintos hagyatékból készült, amelyet Dominicus Kolleis novícius tett „*pro hoc Bondorffensi refectorio, nempe pro jam designatis picturis et imaginibus*” 1719. augusztus 16-án.¹⁰⁷ Az előtűnő névtöredékek alapján legalább az egyházatyákat hordó réteg alatt ugyanilyen témájú kifestés van. A falképek alsó széléhez faburkolatot utánzó festés kapcsolódik.

¹⁰⁷ DAP 259.

3. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. A refektórium stukkójának részlete. Fotó: Balázsik Tamás

4. kép. Remete Szent Pál. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumának boltozatán.
Fotó: Balázsik Tamás

5. kép. A pálos rend pápa általi megerősítése. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumában.
Fotó: Balázsik Tamás

6. kép. Szent Özséb. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumának oldalfalán.
Fotó: Balázsik Tamás

Igényes kialakítású a kolostor északkeleti sarkánál lévő lépcső fordulójának boltozatán a díszítés, ahol a szalagkeretes mező közepén húzott keret látható, a négy sarokban pedig egy-egy szívmotívum van. A rövidebb, alsó lépcsőszakasz feletti boltozaton egy, a hosszabb, felső dongaboltozatos lépcsőszakasz felett pedig két sarkos négykaréj látható.

Az északi szárny földszinti folyosója gazdagabb kialakítású volt, mint a másik három: az ajtónyílásokat profilos szemöldökkel látták el, a vakolatpilaszterek tagolt párkányfejezetet kaptak, törzsükön lizéna fut. A záradékban kiszélesített árkádok vállmagasságában stukkódíszítmény lenyomatai maradtak meg, amelyek a nyílás széle mentén futottak le. Stukkók díszítették az északi szárnyból az udvarra nyíló ajtó körüli falfelületet is. A déli szárny folyosójának földszintjén 29,5 × 16,5 cm-es téglából téglá-, máshol kőburkolat maradványai illetve nyomai kerültek elő.

A kolostor a mai arculatát az 1728-as tűzvészt követő újjáépítés során kapta. A külső homlokzaton, az emeleti ablaksor felett, az ablakok tengelyében, a refektóriumot és a felette lévő, egykor iskolaként szolgáló teret befogadó épülettömeg déli és keleti homlokzatának kivételével a padlástérbe nyíló, fekvő ovális ablakok sorakoznak, melyek szalagkerete a pálcattaggal kísért, szintén

sárgára festett holkerpárkányba kapcsolódik. A padlástér térdfalába falazóanyagként a hajó gótikus ablakainak kibontott körácsait is befalazták.

Az ablakszerkezetek mindegyikét kicserélték a legutóbbi helyreállításokor. Mindössze két, a 19. század végén részben átalakított, félköríves pácájú barokk ablak maradt meg a WC-bővítmény emeletének északi és déli falában, az utóbbin támaszos pipapántokkal. Az udvarra az északi szárny keletről második árkádjában lévő és a nyugati szárny déli árkádjában lévő ajtónyíláson át lehetett kijutni, a többi árkádot mellvédfal zárta. Ez a közlekedési rendszer részben annak a következménye, hogy a szintén teljesen körülépített udvaros pécsi és a túskevári kolostor tervén az udvari homlokzat tengelyeinek száma többnyire páratlan, illetve középtengelyes. Ez egyfajta szimmetriát adott a parterekkel tagolt udvar kialakításának és a kijáratok elhelyezésének, Sopronbáfalván a tengelyek száma 4 az északi és a déli, és 5 a keleti és a nyugati oldalon. Az udvart többé-kevésbé szabályos kötömbökből rakott burkolat fedte.

A kolostorhoz pince is tartozik, amelyet a Bél Mátyás¹⁰⁸ által már említett, a falu feletti hegyen lévő kavicsteraszba vágtak, mégpedig úgy, hogy dongaboltozatos folyosószakaszt követő fiókos dongaboltozatú térben a fiókok alá eső szakaszokon nem raktak falazatot, itt a kavicsréteg jól látható. A fiókos dongaboltozatú térnek a déli végéből nyugat felé induló szakasza a 17. századi eredetű vendéglő földszintjébe torkollva ér ki a hegy lába alá.¹⁰⁹

A rendház a 19. században

Sopron eleinte cukorgyárat akart a rendházban berendezni, majd a brennbergi szénbánya tisztviselőinek és betelepített munkásainak lakása lett.¹¹⁰ Az ország területére nyomuló és Sopront 1809. május 29-től november 18-ig megszállva tartó francia csapatok kórházként használták a rendházat,¹¹¹ a sírboltot pedig kincsek után kutatva megnyitották, s az nyitva volt 1811-ig. Ekkor a kőszénbányát birtokló társaság gazdaságilag hasznosítani akarta a sírboltot és újra átforgatták.¹¹² Mivel a Mária Magdolna-templom kicsinek bizonyult, a plébános kérésére a helytartótanács 1825. augusztus 23-án átengedte a templomot

¹⁰⁸ Sopron vármegye leírása. I. Sopron, 2001. 117.

¹⁰⁹ A pince további szakasza 1939 és 1944 között légópincének készült. A dongaboltozatos és a fiókos dongaboltozatú szakasztól keletre, ezekkel párhuzamosan egy további, boltozott pince húzódik, amely a kelet-nyugati irányú pinceszakaszba csatlakozik.

¹¹⁰ MMT 442., Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 26. és Faller Jenő: Brennbergbánya régi térképei. Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. VIII./3–4. 536., 542.

¹¹¹ 1809. november 13-i dátummal fennmaradt a bánfalvi kórházból Wöllersdorfbá átvitt ágyneműkről és ingekről készült kimutatás. Sopron Város Újonnan Lajstromozott Iratainak Levéltári Gyűjteménye. „Neoregistrata Acta”, 1543–1896. IV. A. 1026.

¹¹² Az ott lévő 66 koporsó között Széchényi Pálét is felnyitották, akinek – a szóbeszéd szerint a Kolonics bíboros által beadott arzéntól – mumifikálódott földi maradványait a győri püspök fellépésének eredményeként október 25-én kiemelték és ünnepi menetben a Szent Mihály-templomba, majd Kiscenkre, a Széchényi-család sírboltjába vitték. Ettől fogva a templom kriptáját pincének használták. F.: Ország- s népismertetés. Vándorf. Regélő, 1839. 821, 822. és Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. 185–186.

istentiszteleti célra, de a tulajdonjogot fenntartotta a vallásalap részére.¹¹³ 1827. augusztus 19-én a soproni plébános megáldotta a templomot.¹¹⁴ A templom ez időben is kedvelt búcsújáráhely volt.¹¹⁵

A selyemhernyó-tenyésztés mind szélesebb körű elterjedésének¹¹⁶ fejleményeként, 1839-ben a kolostorban lakó uradalmi tisztartó „a’ novitiusok muzeuma és czellákba selyem bogarak ezreit szállítá be.”¹¹⁷ 1840-es adatok szerint alkalmi bérlők is laktak az épületben.¹¹⁸ Szintén a kolostorban – mégpedig a keleti szárny emeletén – lakott Anton Siegel (Sigel) (1763–1846) festő, aki a kolostor udvarát, és egyik képének felirata szerint kolostorbéli ablakából a látványt is megfestette.¹¹⁹ A Vasárnapi Újság szerint az épület 1863-ban is az ottani kőszénbányánál alkalmazott bányatiszteknek szolgált lakásként.¹²⁰ Feltehetően ennek az időszaknak az emlékei a szobák némelyikében fennmaradt patronált falfestések.

A kolostor végül helyőrségi kórház lett, a templom pedig „Magazin”, a kórház anyagraktára és éléskamrája. Az August Hasenauer (1830–1883)¹²¹ által készített két fennmaradt kimutatás tanúsága szerint az átalakítási munkák 1857 és 1859 között folytak.¹²² Ennek során munkálatokat végeztek a konyhán, csatornáztak, mellék-helyiséget, terményraktárt, fürdőszobát alakítottak ki, a folyosón és a konyhában padlóburkolatot készítettek, asztalos- és lakatosmunkákat végeztek, a kutat kijavították, fölé tetőzetet építettek, ácsmunkákat végeztek, kéményt emeltek, a tetőt zindelyezték, kályhát raktak, üvegeztek, padlóburkolatot javítottak, új ajtókat vettek, emésztőgödört építettek. A munkálatokhoz szükséges téglák legalább részben Hasenauer 20 főt foglalkoztató, háromkemencés téglágyetőjéből¹²³ kerültek ki. Ezeket „H A” betűk olvashatók, s ilyenek kerültek elő az udvaron átvezetett csatorna aljából is. A munkálatokhoz kapcsolódva

¹¹³ A rendelet kikötötte, a hívek kötelesek a templomot az átvételkor restaurálni. Ekkor három barokk oltárt és szószéket helyeztek el benne, ez utóbbinak oldalát az egyháztanítók szobrai, hangvetőjét kelyhet és ostyát tartó angyallal díszítették. Az 1788-ban a helyi kis templomba átvitt Mennysorság királynéja kegyképet visszahozták, és a főoltárra helyezték, a mellékoltárokról Jó pásztor és Szent Tamás képe került.

¹¹⁴ Ettől fogva B. M. V. Coeli Regina a pártfogója.

¹¹⁵ Egy 1803-as forrás szerint a búcsút Kisasszony napját követő vasárnap tartották. Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 102. Nagyboldogasszony ünnepén németül, magyarul és horvátul prédikáltak. Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 28. A búcsújáráhely használatára 1830-ban Berger János énekeskönyvet adott ki, amelyben többek között Bánfalva szertartásrendjét is leírta. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 219.

¹¹⁶ A Magyar Gazdasági Egyesület, majd Sopron vármegye 1840 nyarán Széchenyi Istvánt kérte fel a Selyemtenyésztő és Eperfatermesztő Bizottság elnökének, akinek kezdeményezésére 1841 nyarán megalakult a Sopron-Vasi Szeder Egylet, 1843-ban pedig a Selyemtenyésztő RT.

¹¹⁷ F.: Ország- s népismertetés. Vándorf. Regélő, 1839. 823.

¹¹⁸ Itt volt lakása Polzer Lajosné, született Hauer Jozefa bárónőnek, s minden bizonnyal ezt a lakást fogadta fel június 5-én Hauer Mihály báró. A pécsi pálos kolostort a kamara szintén lakóházként hasznosította. Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások leírása. A szöveget gondozta: Éder Zoltán. Budapest, 1993. 99.

¹¹⁹ Schlachta Etelka naplója. Közli: Csatkai Endre. SSz. (Különszám) 1943. 11., 70., 71. Az adatért Askercz Évának tartozom köszönettel.

¹²⁰ Vasárnapi Újság, 1863. 249.

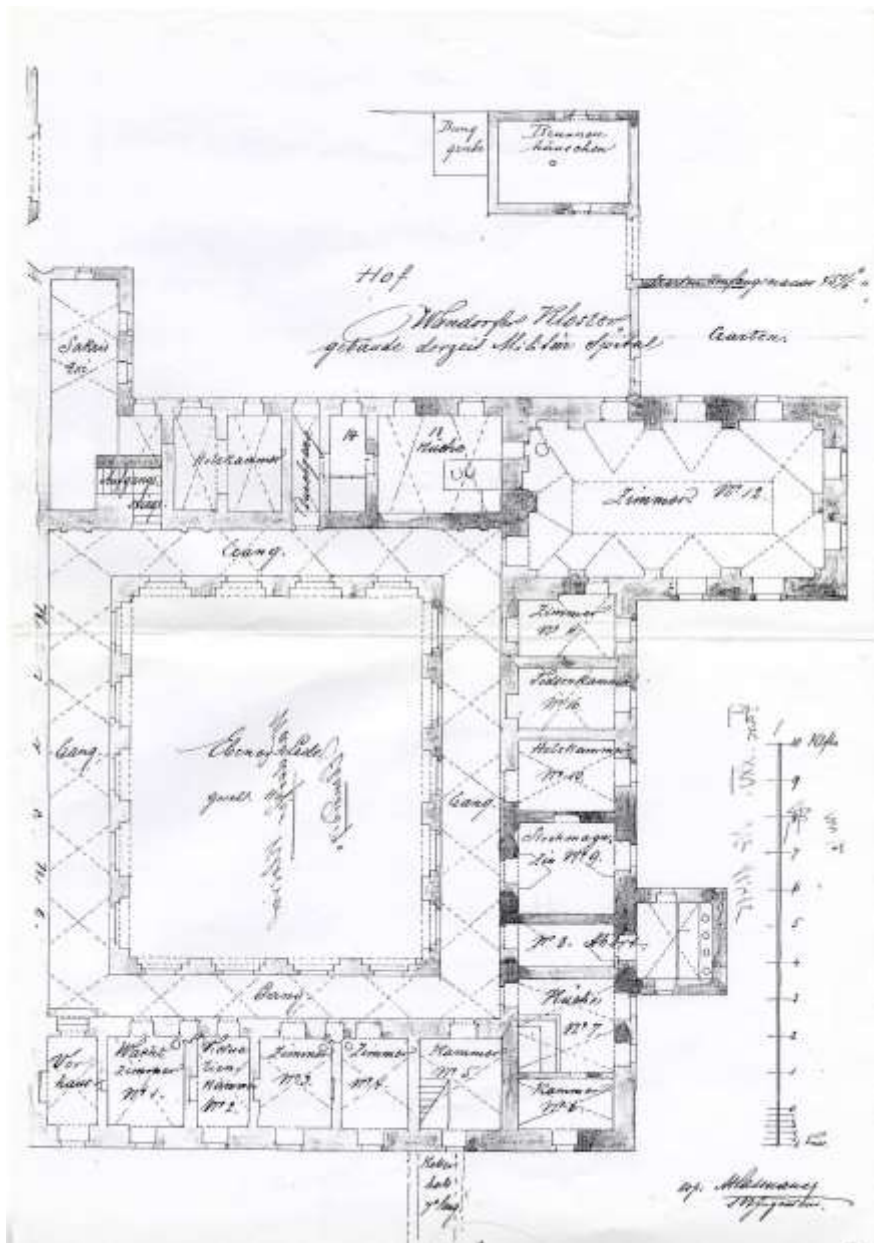
¹²¹ Hasenauer Sopron külvárosának szabályozásában játszott vezető szerepet. Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 150.

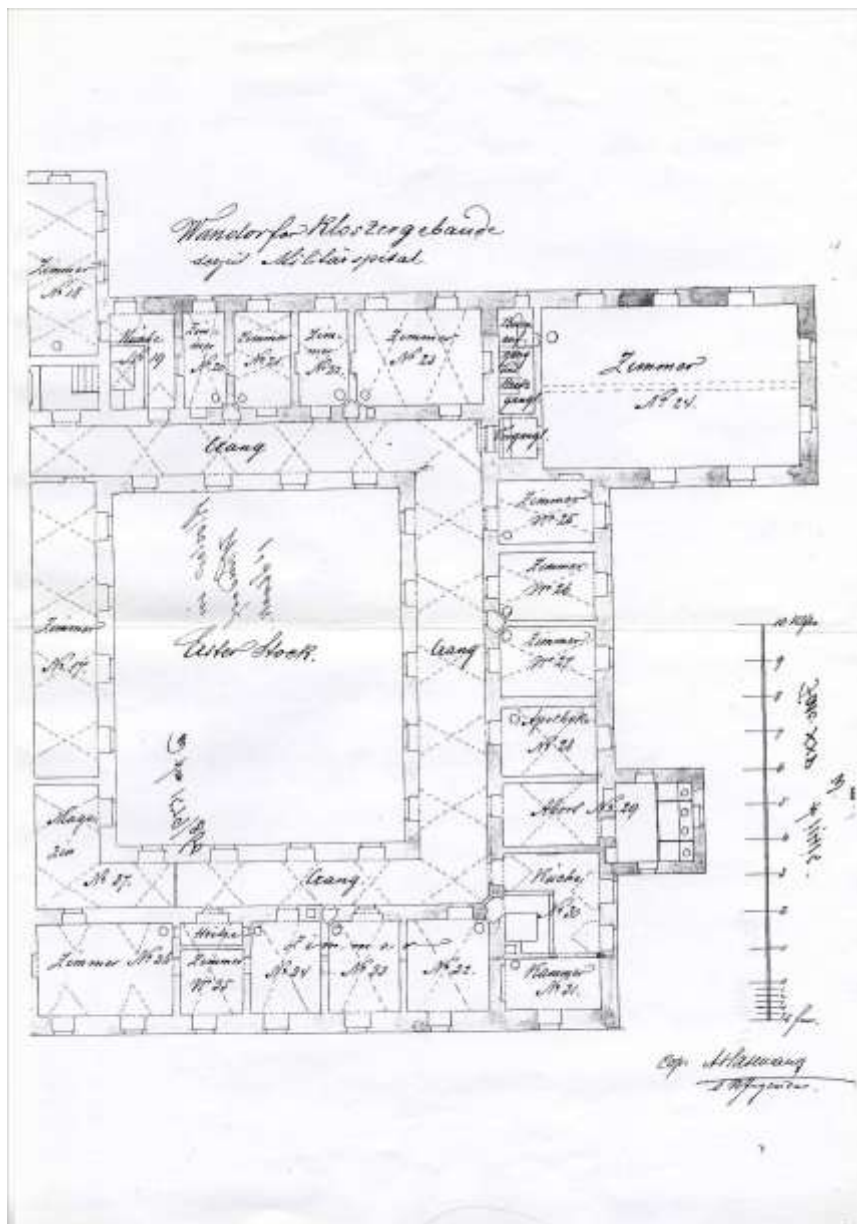
¹²² Soproni Levéltár, jelzet: Fasc. XXV. 11415.

¹²³ Horváth Zoltán: Sopron szabad királyi város téglágyetője (1830–1893). Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. 293.

Hasenauer 1860-ban felmérést is készített a kolostorról (7. és 8. kép). Ennek köszönhetően azt is ismerjük, milyen helyiségbeosztása volt a katonai kórházzá átalakított épületnek. Az alaprajzokhoz átvételi jegyzőkönyv és inventárium is tartozik, amely feltünteti az egyes helyiségekben az ajtók, az ablakok, a padlóburkolat és a fűtőberendezés állapotát. Ebből kitűnik, hogy az elvégzett munkák ellenére számos fogyatékoságot lehetett tapasztalni az épületben. A burkolat nélküli udvaron zsindefedésű kútház állt, vízpumpával.

7. kép. Az August Hasenauer által szignált 1860-es alaprajz, földszint.
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye Soproni Levéltára

8. kép. Az August Hasenauer által szignált 1860-es alaprajz, emelet. Győr-Ménfőcsanak megye Soproni Levéltára

A kolostor 1886-ban is kórházként működött.¹²⁴ 1887. január 31-én Zalka János győri püspök arról ér¹²⁵tesítette az ágfalvi plébánost, hogy a templomot, a zárdát és egyéb, összesen 16 kat. holdnyi ingatlant a Győregyházmegyei Alap megvette a Vallásalaptól. Miután 1892. május 16-án a mayerlingi főapátnő, M. Euphrasia és M. Ignacia (Esterházy grófnő, született Lobkovitz hercegnő) pápai engedéllyel megtekintették a kolostort, az Egyházmegyei Hatóság értesítette a plébánost, hogy a mayerlingi karmelita apácák megvásárolják a templomot és a zárdát. A templom jogilag az ágfalvi plébániához tartozó fiókegyház maradt, a plébánia működésének csorbítása nélkül. Az apácák a templom tulajdonjogát is meg akarták szerezni, de ehhez a püspök nem járult hozzá, a szentélynek az apácák által kért átalakítását azonban megengedte.¹²⁶

A püspök Ullein Antal soproni építésszel alakíttatta át a templomot. Ullein hatszögbe írt „U” betűs, valamint Zalka püspök „Z” betűs téglái, továbbá az „F” betűs téglák jól dokumentálják az átalakításokat. Az apácák: 3 nővér, egy laikus, 3 novícia és 2 jelölt, valamint a főnöknő 1892. októberében költöztek be a kolostorba.¹²⁷ A zárdának külön lelkésze volt, aki a plébánosnak is segített a lelkipásztori munkában. A zarándoklat az I. világháború idején megszűnt, 1931-ben azonban XI. Pius pápa megújította a búcsúját. A Tanácsköztársaság idején kincskereső katonák érkeztek a kolostorba, de a szegénység láttán úgy vélekedtek, ide csak hozni lehet, innen elvinni nem.

A 19. századi építkezések nyomai

Az északi szárnyban, a refektóriumtól nyugatra lévő helyiségben előkerült téglamaradványok azonosíthatók a Haseanauer-féle alaprajzon is látható főzöpadkával, míg a helyiség nyugati falában előkerült kemencemaradvány nem szerepel a rajzon. A Hasenauer-féle építkezéskor készült csatornák egy-egy szakasza az udvaron és a keleti homlokzat előtt került elő.

A Zalka püspök által kezdeményezett 19. század végi építkezés során elfalazták a templom szentélyét és porosz süveg fődémmel két szintre osztva új nyílásrendszert alakítottak ki.¹²⁸ Ugyanekkor kisebb átalakítások érték a rendház épületét is. A régi bejáratot befalazták, csak egy vízszintes rést hagytak nyitva rajta. Az új bejáratnak íves oromzatú előépítmény készült. Miként az ekkor készült képeslapokon látható, a refektórium feletti helyiség falán újabb ablakokat nyitottak, kapcsolódva a helyiség 8 cellára osztásához. A zárdalelkész lakását a

¹²⁴ Gustav Diem: *Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen*. Oedenburg, 1886. 95.

¹²⁵

¹²⁶ Varga József: *A sopronbánfalvai hegyi templom*. Sopron, 1938. 29. Rozsondai Károly–Sümeghy József: *Sopronbánfalva*. Sopron, 1937. 53. Miután tárgyaltak az átalakításokról, július második felében naponta csaknem 100 munkás dolgozott az épületen.

¹²⁷ A kolostort 11000 arany értékben biztosították a rend számára. Az összeget Esterházy Miklós Móric gróf adományozta, akit a püspök gondnokká (Klostervater) nevezett ki.

¹²⁸ A szentély megosztásából keletkezett emeleti helyiség munkateremként, varróteremként, az alsó oratóriumként szolgált. A visszakerült Fekete Madonna-kegyképet a szentélyt a diadalív vonalában lezáró fal előtti oltárra helyezték. Varga József: *A sopronbánfalvai hegyi templom*. Sopron, 1938. 31., Ullein Antal (1821–1907) ácsmesterről és fiáról, József (1859–1915) műépítésről: Winkler Gábor: *Sopron építésze a 19. században*. Budapest, 1988. 53., 119., 120., 139., 141., 142., 177.

déli szárnyban alakították ki, az elkülönítés érdekében külön lépcsőházzal. A lépcsőház falát patronált technikával festett tájképpel díszítették. A lakás mindössze egy gyóntatóablakkal kapcsolódott az apácák által használt épületrészhez. Ugyanekkor a templom melletti folyosószakaszban sekrestyét alakították ki, a miseruhák és egyéb szekrények átadására kialakított szekrénnel. A téglák alapján a refektórium ajtaját a 19. század végi építkezéskor alakították át. Addig a bal oldali bétlet – rajta a tokborítás rögzítésére szolgáló, befalazott farönkökkel – befelé szélesedett, a felújításkor azonban a bétletet egyenesre falazták. A hajó terét és a kolostort, akárcsak a korábbi időben újabb nyílásokkal (az emeleten ablak, oratóriumnyílás, szószékajtó, karzatra vezető ajtó, a földszinten gyóntatófülke ablaka) kapcsolták össze. A folyosóról a 20. helyiségbe nyíló egykori ajtó elfalazásában a 19. század végén elbontott sopronbánfalvi lépcső¹²⁹ számos darabját találtuk másodla-gosan beépítve.

A renház a II. világháború után

Az apácák, akiknek a száma 1947-ben 20 volt, 1950. június 18-ig élhettek a renházban. Július 18–19-én éjjel a soproni szerzetesekkel együtt a sopronbánfalviakat is internálták.¹³⁰ Ez után a renházat öregek otthona, majd szociális otthon számára vették igénybe, 60 ápolt gondozására. Az 1952-es átalakítások során többek között kibontották a noviciátust felosztó válaszfalakat¹³¹ és minden bizonnyal ekkor falazták el a refektórium feletti, egykor iskolaként használt tér utólag nyitott négy ablakát, és helyeztek ablakot a régi bejárat elfalazásába, a munkálatoknak alapvetően azonban a víz- és az elektromos hálózat korszerűsítése volt a célja.¹³² A szentély 1956 legvégén megkezdett műemléki helyreállításához kapcsolódva – melynek során többek között elbontották a sekrestye 18. századi bővítményét, felette a palafedésű fa huszártonnyal, melynek 18. századi előzményei voltak. A szociális otthon épületén is végeztek kisebb munkálatokat: ekkor készült az északi szárny felmagasítása az udvari részén. Ekkor kerültek a tetősík alá a hajó déli falán lévő ablakrészletek, továbbá ekkor bontották el a déli homlokzat 5. tengelyében az 1892-ben nyitott új bejárat meglehetősen kifejezéstelen, íves oromzatú előépítményét, és építették meg a 2009-ig meglévő simított vakolatú, fehérre meszelt, holkerpárkányos, félsátortetős elő-építményt. Csatkai Endre leírása alapján, mely szerint a Krisztust a keresztben ábrázoló 1642-es kőtábla a földszintről a kertbe nyíló ajtó felett volt,¹³³ e domborművet is legkorábban ekkor kellett, hogy áthelyezzék a refektórium keleti homlokzatára. A kolostort érintő újabb munkálatokra jó másfél évtized múlva került sor. Ennek során az Országos Műemléki Felügyelőséget Dávid Ferenc művészettörténész képviselte.

¹²⁹A lépcsőről részletesen: Dávid Ferenc: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Építés Építészettudomány, 1983.

¹³⁰Hetény János: A katolikus élet Sopronban és környékén. 1922–1990. In: Sopron és környéke. 1922–1990. Főszerk.: Sarkady Sándor. Budapest, 1992. 86., 91.

¹³¹Soproni Városi Tanács Építési és Közlekedési Osztálya, XXIII. 509. Terv: É.M. Györi Tervező Iroda, Soproni Fiók. Tervező: Wehofer Lipót.

¹³²KÖH, Tervtár: Ltsz.: 6647.

¹³³MMT 448.,

A sopronbánfalvi kolostor sok tekintetben különleges helyzetű a pálos kolostoraink sorában. A viszonylag kései alapítás remetekhez kötődő kezdeteit követően a pálosok megtelepítését maga Sopron városa vette kezébe. Ellentétben a pálos rend gyakorlatával, amelyre inkább a lakott településektől való elkülönülés jellemző, itt egy jelentős város közelében, annak egyik jobbágyfalvának szélén épült fel a kolostor. Fejlődése kifejezetten egy búcsújáróhely kibontakozásának irányába fordult, ami ki-fejeződik a Szűz Mária-patrocínium előtérbe kerülésében a Szent Wolfgang-patrocínium rovására. E változásban Sopron gazdasági érdeke is közrejátszott. Építészeti értelemben mindez egy tekintélyes méretű késő gótikus templom és egy viszonylag szerényebb szerzetesi lakóhely létrejöttében öltött testet. A búcsújáróhely-kolostor történetében a reformáció kezdetének és a török Bécs elleni első invázióinak időszaka okozott némi törést, amikor a pálos kolostori örökség léte is veszélybe került Bánfalván. A megerősödő katolicizmussal és Bécs sikeres törökellenes politikájával párhuzamosan azonban a kolostor élete is felvirágzott, és a 17–18. században csúcspontjára jutott, építészeti és művészeti tekintetben egyaránt. Ebben kiemelt szerepe volt a főurak, egyháznagyok támogatásának, de ki kell emelni egy további forrást is, mégpedig a novíciusok hagyatékait. Ezek bizonyos vonatkozásokban szinte szükségleten túli anyagi forrást jelentettek az együttes gazdagítása tekintetében. Jó példa erre a kolostorok hagyományosan reprezentatív terének, a refektóriumnak a díszítése Bánfalván, amelynek boltozatán három, legalább részben azonos témájú kifestési réteg „halmozódott fel” egymásra rétegződve. Különös sajátosság viszont, hogy e gazdagság, legalábbis a refektórium kifestésében, nem a színvonal, a minőség tekintetében jelentkezett. A 18. század későbbi időszakát illetően a képet az „itáliai császári festő”-ként aposztrofált Caetano di Rosa sajnos fennmaradt tárgyi dokumentumhoz nem köthető megbízatása és Stephan Dorffmeister munkája némiképp árnyalhatja. A bánfalvi kolostor osztozott a szerzetesrendek sorában, 1786-ban itt is megszűnt a rendi élet. A következő korszak a létalapját veszített épület fennmaradásért folytatott küzdelmének időszaka volt. Eredeti rendeltetését csak a karmeliták beköltöztetésével kapta vissza. A kolostorépületben felhalmozott értékek eróziójának mértéke a későbbiekben is az eredetinek többé vagy kevésbé megfelelő rendeltetés szerinti használat függvényeként változott.

Új szerepben

A karmelitáktól új tulajdonos¹³⁴ birtokába jutott épület meditációs és oktatási központként fog működni. Az új szerepre történő felkészítés keretében belsejét részben átalakítják. A vendégek részére a cellákba vizesblokkokat helyeznek el, a régi refektórium konyha, az újabb refektórium étterem, a felette lévő noviciátus előadó-terem lesz. A bejárat visszakerül a 18. századi helyére, a templomhomlokzat mellé, s ezzel együtt a déli szárny 19. század végi lépcsőházában lift kapott helyet. Az újonnan beépített tetőtér jobb megközelítése érdekében lépcsőt alakítottak ki, elbontva a sekrestye emeleti helyiségének és

¹³⁴ Építető: KOGART Holding és NISTEMA Kft. Tervezők: Pazár Béla és Magyarai Éva.

előterének boltozatát. A tetőtér egy szakaszában könyvtár kap helyet, s itt, a hajó keleti falában lévő, az újkorban elfalazott gótikus ablakok közül kettőbe bekerültek Szakál Ernőnek az 1950–60-as években kifaragott kőrács-rekonstrukciós kísérletei. A rehabilitáció keretében restaurálják¹³⁵ az ablakok és ajtók kötőjait, a refektórium stukkóit és falképeit, valamint a noviciátus famennyezetét.

¹³⁵ Restaurátorok: B. Juhász Györgyi és Lángi József (falkép), Jakab Magdolna és Jakab Matild (stukkó), Baranyai Gábor (kőszerkezetek), Győri Mihály és Szirony Levente (noviciátus famennyezete). Konzulens: Dávid Ferenc.

A középkori kolostori gazdálkodás kérdése a 19. század óta időről időre felbukkan a kutatásban, egyfajta határterületet képezve a gazdaságtörténet és az egyháztörténet között. Eleinte természetesen az oklevelek összegyűjtése és közlése, valamint a birtokok azonosítása állt az érdeklődés középpontjában,¹ az 1920–1930-as évektől azután a rendi jellegzetességek és az ezeket összegző normatív szövegek – konstitúciók, káptalani határozatok – alapján készültek el a kolostori gazdálkodást bemutató művek.² A kutatásnak ebben a két korszakában a magyar kutatás lényegében az európai tendenciákkal párhuzamosan, attól kissé lemaradva haladt. A II. világháború utáni évtizedekben azonban az ismert okok miatt az egyháztörténeti munkák erősen háttérbe szorultak, és a gazdaságtörténeti kutatások irányzatai közül is csupán egy lehetett jelen. Ennek tudható be, hogy az 1950-es évek nagy szintetizáló munkái csak több évtizedes késéssel juthattak el a magyar szakmai közönséghez.³ Így nem meglepő, hogy az 1990-es évektől a megújuló egyháztörténeti kutatáson belül, részben azzal párhuzamosan a kolostori gazdálkodás vizsgálata is új lendületet kapott. Az újrainduláshoz jelentősen hozzájárultak a régészeti kutatások is, mégpedig nemcsak az ásatások, hanem a terepbejárások és a tájrégészet is.⁴

¹ Németországban a Germania Sacra keretében máig jelennek meg ilyen kötetek (www.germaniasacra.mpg.de). Franciaországból néhány példa: Histoire de l'Abbaye royale de Saint-Pierre de Jumièges. Une chronique anonyme du dix-huitième siècle éditée par M. l'abbé Julien Loth. Rouen, 1882–1885; Histoire de l'abbaye Cistercienne de Silvacanne en Provence. D'après les documents recueillis par Bernard d'Hyères. Aix-en-Provence, 1891; Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire. Réunies et publiées par MM. M. Prou et A. Vidier. Paris, 1907. Magyarországon: A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. I–XII/B. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác. Pannonhalma, 1912; Dedek Crescens Lajos: A karthauziak Magyarországon. Budapest, 1889; Knauz Nándor: A Garam-melletti Szent-Benedeki apátság. Budapest, 1890.

² Magyarországon ezt az irányzatot képviseli pl. Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Budapest, 1932. A régebbi francia irodalmat is idézi: Pacaut, Marcel: Les moines blancs. Histoire de l'ordre de Cîteaux, Paris: Fayard, 1993.

³ Lékai Lajos OCist: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Budapest, 1991 (a mű eredeti címe: The Cistercians. Ideal and Reality. Kent, OH, 1977); Schmitz, Philibert: A bencések civilizációs tevékenysége a XII. századig. Pannonhalma, 2006; uő: A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig. I–II. Pannonhalma, 1998 (a mű eredeti címe: Histoire de l'Ordre de Saint-Benoît. I–VI. Les éditions de Maredsous, 1948 [a II., az V. és a VI. kötet fordítása jelent meg]).

⁴ Gazdasági épületek régészeti feltárását közölte Gerevich László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1984; Lázár Sarolta: A pilisszentléleki pálos monostor műhelyháza. In: Tanulmányok Horváth István 70. születésnapjára (megjelenés alatt); Miklós Zsuzsa: Márianosztra-Toronyalja pálos kolostor. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. (Varia Paulina I.) Szerk. Sarbak Gábor. Budapest 1994, 171–176; Valter Ilona: Das Zisterienserkloster Páztó. Die archäologische Erschließung des ungarischen Zisterzienserklosters. Analecta Cisterciensia 38 [1982], 129–166; Quelques établissements proto-industriels en Hongrie. In: L'espace cistercienne. Ed. Léon Pressouyre. Paris ,1994, 391–400. A tájrégészeti kutatások ebben az összefüggésben főleg Laszlovsky József, Belényesy Károly és Ferenczi László nevéhez köthetők.

Az eddig elmondottak elsősorban a monasztikus rendek (bencések, ciszterciek, premonstreiek) apátságaira és prépostságaira, valamint részben a karthauziakra és a pálosokra igazak. A koldulórendek gazdálkodásáról a korábbi összefoglalások – régebben a jelen sorok szerzője is – csupán annyit állapítottak meg, hogy az alapvetően az adományokra támaszkodott, a szó szoros értelmében vett gazdálkodásról e rendek esetében nem beszélhetünk. Az utóbbi években azonban Nyugat-Európában is igyekeznek árnyalni ezt a képet, Magyarországon pedig a digitálisan is egyre nagyobb számban hozzáférhető oklevelek adatai alapján kell újragondolni a koldulórendek gazdálkodását. A domonkos rend esetében valójában régóta ismert, bár nem köztudott az a tény, hogy IV. Sixtus pápa 1475-ben engedélyezte a rend kolostorainak a birtokok megtartását, s egyben megszüntette a rend kolduló jellegét.⁵ Az ágostonrendi remeték és a karmeliták – jóllehet hagyományosan a koldulórendek közé tartoznak – mindig is rendelkeztek kisebb birtokokkal, rendi szabályzatuk ezt sohasem tiltotta. A Magyarországon is jelenlévő négy koldulórend közül egyedül a ferenceseknek a birtokokhoz való viszonya maradt a középkor végéig ambivalens, bár a rend két ága közötti vita már a 14. század elején is a világi javak birtoklása körül zajlott. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, Magyarországon az obszervánsok a középkor végéig semmilyen birtokot nem fogadtak el,⁶ illetve tartottak meg, a konventuálisok kolostorainak azonban voltak kisebb birtokaik.

Ami a forrásokat illeti, nem mondható, hogy különösebben bőven volnának. A magyarországi ferences rendtartomány, illetve rendtartományok iratai rendkívül töredékesen maradtak fenn, s birtokokra vagy gazdálkodásra vonatkozó adat alig van bennük. A megmaradt források jó része különféle városi vagy családi levéltárakban vészelte át az évszázadokat. A Franciaország vagy Németország egyes kolostoraiból ismert kolostori számadáskönyvek, összeírások, a birtokok hasznosítására vonatkozó egyéb iratok⁷ Magyarországon gyakorlatilag teljesen hiányoznak, ami megmaradt, az is rendkívül töredékes. Hosszabb időszakokon átnyúló folyamatokat tehát nem vizsgálhatunk, csupán pillanatképek állnak rendelkezésre.

Éppen ezért különösen értékes a soproni ferences kolostor későközépkori iratanyaga, mivel még töredékességében is ez a legnagyobb, egy kolostorra vonatkozó összefüggő forrásbázis. A templomgondnokok által vezetett

⁵ P. Mortier, Daniel Antonin OP: *Histoire des maîtres généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs IV. 1400–1486*. Paris, 1909, 495.

⁶ Boszniában az ott működő obszerváns ferences kolostoroknak ezzel szemben voltak különféle birtokaik, amelyeknek jövedelmére rá is szorultak az ottani szerzetesek, mivel a társadalmi bázisuk meglehetősen szűk volt. Köszönöm Darko Karačić szíves közlését.

⁷ *Economie et religion: l'expérience des ordres mendiants, XIIIème–XVème siècle*. Ed. Nicole Bériou – Jacques Chiffolleau. Paris, 2009. (Ilyen források elemzését közli több tanulmány szerzője is.) A domonkos és a ferencesek gazdaságról vallott nézeteit Marcin Bukala foglalta össze: *Mendicant Friars and the Development of Medieval Notions and Ideas of Economic Life. „Oeconomica Dominicana” and „Franciscana”, and Particularities of Central Europe*. In: Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität. Hrsg. Heidemarie Specht – Ralph Andraschek-Holzer. Sankt Pölten, 2008, 35–49.

feljegyzéseket Neumann Tibor elemezte nemrég,⁸ ezért most csupán néhány részletet kívánunk alaposabban megvizsgálni, és néhány kapcsolódó adattal kiegészíteni.

A kolostor birtokainak jövedelmei közül messze a boreladásból származó volt a legmagasabb. 1518–1522 között az összes bevétel csaknem kétharmada (63,7 %), 1524–1526 között valamivel több mint a fele (55,2 %). Ugyanakkor a kiadások legnagyobb részét is a szőlők vitték el: mindkét időszakban mintegy 43 %-ot. Pénzre fordítva a szőlőkből származó nyereség 1518–1522 között alig 55 font, 1522–1524 között alig 45 font volt, vagyis évente 14–15 font tényleges bevételt jelentett. Ennek ellenére az adatokból világosan látszik, hogy a kolostornak a magas költségek dacára az első vizsgált időszakban ez volt a legnagyobb bevétele a birtokokból, hiszen a többi bevétel (malomadó, rétek és földek bérbeadása, alsó fürdőház jövedelme, gyümölcseladás) összesen nem érte el az évi 9 fontot. Különösen alacsony volt a malomadóból származó jövedelem, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy 1518–1522 között még terményben is kaptak járadékot. Az 1522–1524 közötti években a helyzet gyökeresen megváltozott, ekkor ugyanis a bérbé adott ingatlanok után fizetett járadékok összege már jelentősen meghaladta a szőlők jövedelmét (évi átlag 21–22 font).

Ugyanakkor mindkét időszakban kiemelkedően magas a hitelkamatokból származó bevétel. 1518–1522 között több mint 58 font, 1522–1524 között pedig már több mint 68 font. Már az első összeg is meghaladja a szőlők tiszta bevételét, a második pedig az akkor már jóval magasabb egyéb járadékokét is. A kihelyezett tőke a különféle misealapítványokból származott. A befektetett összeg több száz fontra rúgott, melyet többnyire a korszakban szokásos 10 %-os kamatra adtak kölcsön, de előfordult ennél alacsonyabb kamat is. Talán nem véletlenül éppen a korábbi templomgondnok, Christoph Grätzer vett fel 1522-ben kölcsönt a kolostortól 4 %-os kamatra. Összehasonlítva a soproni ferencesek példáját más kolostorokkal, az mondhatjuk, hogy nagyjából ekkora összegeket helyeztek ki zálogkölcsönként a 15–16. században egyes nagyobb pálos kolostorok.⁹ Ennél jóval nagyobb tőke felett rendelkezett a lábatlani domonkos kolostor, mely a 15. század végén az alapító Lábatlani Gergelytől kapott 2000 aranyforintot adta kölcsön Kassa városának, majd később az összeg ismét befolyt részét újra befektette.¹⁰

Az 1522–1524 közötti időszakban tehát a szőlőkből származó jövedelem ugyan a korábbi szinten maradt, de mind a bérbeadásból, mind a hitelezésből lényegesen magasabb jövedelme származott a kolostornak, mint néhány évvel korábban. Már Neumann Tibor is megállapította, hogy Paul Moritz

⁸ Neumann Tibor: A soproni ferences kolostor a középkor végén. Kézirat. Köszönöm a szerzőnek, hogy eddig publikálatlan tanulmányát rendelkezésemre bocsátotta. A továbbiakban az általa átszámított összegeket használom.

⁹ F. Romhányi Beatrix: A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkori Magyarországon. Budapest, 2010. 126–129.

¹⁰ F. Romhányi Beatrix: Domonkos kolostorok birtokai a későközépkorban. Századok 144 (2010), 395–410, itt: 400. Más adatok is arra utalnak, hogy a domonkos kolostorok többször kaptak közvetve vagy közvetlenül jelentősebb pénzdományokat.

templomgondnoksága idején a kolostor gazdálkodása lényegesen javult, és ezt ezek az adatok is alátámasztják.

Érdeemes röviden kitérni a ferencesek birtokainak összetételére. Más konventuális kolostorokról ugyan nincsenek olyan összefüggő adataink, mint a soproni kolostorról, az itt-ott felbukkanó elszórt adalékok azonban szolgálhatnak bizonyos tanulságokkal. Mindenek előtt lássuk, ami megvan máshol is. A soproni kolostornak két malma volt, az egyik Nyéken (Neckenmarkt), a másik Küllön (Girm). A kettő közül a küllői volt értékesebb, a bért azonban mindig terményben fizették utána, így annak pontos összege nem állapítható meg. A malomról ezenfelül még annyit tudunk, hogy az 1494–1495-ös számadáskönyv szerint 2 forint adót nem fizettek meg utána,¹¹ továbbá hogy a 17. század elején kétkerekű volt.¹² A két malommal a soproni kolostor „tehetősnak” mondható, de malma más kolostornak is volt. A nyitrai ferencesek 1492-ben pereskednek a Nyitra folyón álló malmukért, melyet Antal nyitrai püspök elfoglalt.¹³ Ugyancsak volt malmuk a besztercei ferenceseknek, mely az 1520-as évek elején égett le.¹⁴

A soproni kolostornak meglehetősen széttagolt földbirtokai voltak. Egy részük ugyan a város határában volt, de nem egy tagban, más részük a környékbeli falvakban: Küllön (Girm) és Fertőrákoson (Kroisbach) feküdt. Nagyobb birtokai voltak a közeli kismartoni kolostornak, melyeket az alapító Kanizsai családtól kapott, feltehetően azért, mert nem tudtak megfelelő koldulási körzetet, azaz terminust biztosítani a szerzetesek számára.¹⁵ Jobbágytelkei voltak a falkosi,¹⁶ a segedi¹⁷ és a varasdi kolostornak.¹⁸ Bár nem zárható ki, hogy ezekhez a jobbágytelkekhez szőlők is tartoztak, de az oklevelek azokat nem nevesítik. Mindenesetre a soproni kolostor szőlői eddig az egyedüli erre vonatkozó adatnak tűnnek. Van ugyanakkor olyan ingatlanfajta is, ami más kolostornál előfordul, Sopronban azonban nem. A segedi kolostornak ugyanis a 15. században háza volt Budán.¹⁹ Nem tudjuk, miként jutott hozzá és meddig maradt a birtokában, de az adat önmagában is érdekes.

Végül szót kell ejteni az adományokról. A kisösszegű adományok a kolostor bevételeiben mindkét időszakban igen kis részt képviseltek (1518–1522 között 6,6

¹¹ Engel, Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle, 1797, 21.

¹² Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története I/2*. Sopron 1922. 33 (a ferencesek küllői javait 1627. V. 11-én adták el, ekkor derül ki, hogy a malom akkor kétkerekű volt).

¹³ 1492. V. 26. és X. 2.: MOL DL 50597. Nyitra vármegye ugyan a király ítéletlevele alapján a szerzeteseket visszaiktatta a malom birtokába, ám az erről szóló jelentésébe mindjárt azt is kénytelen volt belefoglalni, hogy a püspök a malmot ismét elfoglalta. Az oklevelet 1502-ben a ferencesek átírták, ami arra utal, hogy a helyzet továbbra sem oldódott meg.

¹⁴ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Budapest, 1922, 148–149.

¹⁵ 1426-ban a Szent-György (Zentgerg), Höfflein (Heufingen), Ravó (Andau és Schützen környékén volt), Szántó (Zantho) és Kőpordány (Kupordan) helységekben kaptak részeket és jogokat, valamint az egész Magyartelek vagyis Magyarülés nevű pusztát. (Nagy Imre: *Sopron vármegye története*. Oklevéltár II. Sopron 1891. 56.)

¹⁶ 1524. XII. 13.: MOL DL 62094. A kolostornak a mezővárosban egy lakott és három lakatlan telke volt.

¹⁷ 1455. I. 15.: MOL DL 14915. Marcali János vajda végrendeletében a segedi ferences kolostorra öt egész jobbágytelket hagyott.

¹⁸ 1467. XI. 24.: MOL DL 103701.

¹⁹ 1433: MOL DF 286489 – Végh András: Buda város középkori helyrajza II. Budapest, 2008, 221. sz. A házsomszédja a ládi pálosok háza, amelynek túloldali szomszédja viszont a zsámbéki prépost háza.

%, 1524–1526 között 3,7 %). Valamilyen formában nyilván ide kell sorolni a nagyobb alapítványokat is, az alacsony arány mégis meglepő. A számadáskönyvbe – úgy tűnik – csak a pénzben kapott alamizsnát, végrendeleti hagyatékot jegyezték fel, a természetben kapott adományok így homályban maradnak. A bejegyzések ugyanakkor tartalmaznak bizonyos adatokat a koldulási körzetre vonatkozóan, ezek értékelése azonban még további kutatást igényel.

Összességében a soproni ferences kolostor a későközépkorban legnagyobb részt saját birtokainak és tőkénének jövedelméből élt. Ezeknek a jövedelmeknek a túlnyomó többsége pénzben folyt be, bár a középkor legvégéig – sőt a későbbi adatok alapján még az újkorban is – kapott bérként terményjáraadékot is. A domonkosokkal összehasonlítva a ferenceseknek valóban szerény birtokaik és jövedelmeik voltak, bevételeik nem pontosan ismert hányadát továbbra is a koldulás során kapták. Az eddig ismert források arra utalnak, hogy nemcsak Sopronban, de máshol sem volt olyan majorságuk, amilyenre például a budai, a pesti, vagy éppen a segesvári domonkos kolostorok esetében vannak adataink. Sajnos, a legnagyobb középkori ferences kolostorok jó részét (Buda, Esztergom, Újlak, stb.) a 15. század közepén a rend obszerváns ága szerezte meg, így ezek esetleges korábbi birtokairól semmit sem tudunk. Lehetséges birtoklásukra csupán a megmaradt konventuális kolostorokról, köztük a soproniról ránk maradt adatok, valamint a nyugat-európai párhuzamok utalnak.

WINKLER GÁBOR | A csornai premontrei prépostság épületének megújulása

A csornai premontrei prépostság (Szent István tér 16.) a település legrégebbi fennmaradt épülete.¹ A premontreiek első templomukat és kolostorukat valamelyest a mai épülettől délre, a 12. század második felében építették fel.² 1578-ban az épületegyüttest újjáépítették, az átépítés nagyságáról azonban semmit nem tudunk. 1774 és 1786 között Haubt morva építész tervei alapján új épületegyüttest emeltek. A rend feloszlataása alkalmával felvett átvételi leltár szerint is „ízléssel... megépített épület” 1790-ben leégett, az épületegyüttest csak 1802-ben, a premontreiek visszatérése után építették újjá. Az ekkor készült terveket a Soproni Levéltárban őrzik, a rajzok – kisebb különbségekkel – a mai állapotot mutatják. Az átépítés 1808 körül fejeződött be.³ A középkori eredetű,

¹ Nagy Judit – Virágné Szalontay Judit: Csorna. helytörténeti Múzeum. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára. 378. sz. Budapest, 1990. oldalszámozás nélkül. Az újabb irodalomból: Vajk Ádám: A csornai premontrei monostor alapítása. SSz. 58 (2004), 386–395.

² Winkler Gábor: A premontreiek és Csorna fejlődése, in: Szalontay Judit (szerk.), Tárgy és jelentése Rábaközi tanulmányok, Csorna, 1998, 220.

³ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953, 405–411.; Nagy Judit: Tanulmány a Csorna, Szabadság tér 16. sz. épülethez. Győr-Sopron Megyei tanácsi Tervező Kisvállalat 6871. sz.

barokkban átépített, keletelt templom az épület középvonalában helyezkedik el, a főépület erre merőleges. Az északi és a déli keresztszárnyak egy-egy kelet felé nyitott udvart kereteznek. Az együttest az 1900-as évek legelején déli irányban, a szecesszió stílusában, „L” alaprajzú, egyemeletes szárnyal bővítették. A korszerű, új épületszárny földszintjén üzleteket alakítottak ki, emeletén a prépost igényesen berendezett lakosztálya kapott helyet.

A csornai premontrei prépostság mai formájában a magyar klasszicizáló késő barokk egyik legnagyobb méretű, legjelentősebb nyugat-dunántúli emléke, amely 1958 óta műemléki védeltséget élvez.⁴ Az épületben működő prépostságot 1950-ben betiltották. A kiürített épület reprezentatív helyiség sorában ezután közintézményeket helyeztek el, déli szárnyának földszintjén pedig szegényes lakásokat alakítottak ki. Az új rendeltetések nagyobb része méltatlan volt az épülethez. A nyugatra néző díszterem barokk stílusú figurális belső festését és a lépcsőház közsobrait megsemmisítették.⁵ A ház földszintjén üzemi konyha és étterem működött. 1969-ben az északi traktusokban helytörténeti múzeumot alapítottak.⁶ Itt kapott helyet a Hazafias Népfront helyi irodája is. A rendkívül rossz állapotban lévő épület helyreállítását Csorna Város Tanácsa 1984-ben határozta el. A munkálatokat a város megbízásából a Győr-Sopron Megyei Beruházási Vállalat⁷ szervezte, a tervek a Győr-Sopron Megyei Tanácsai Tervező Vállalat műtermében készültek.⁸ Mindenekelőtt az épületegyüttes felmérésére került sor. Az épület felmérését 1982 szeptemberében fejezték be.⁹ A felmérési terv nem tartalmazott művészettörténeti dokumentációt. A megújítással kapcsolatos tervezési megbízást a város 1984. április 11-én adta meg, az építési programot 1984. április 26-án rögzítették.

kézirata, ma a Győri Megyei Jogú Városi Levéltár (GYL. II.) anyagában, Győr, Baross út 61–63. Nagy–Szalontay 1990.

⁴ Győr-Moson-Sopron megye műemlékjegyzéke. 1990. nyilvántási határozat száma: 50042/1958. Helyrajzi szám: 1430.

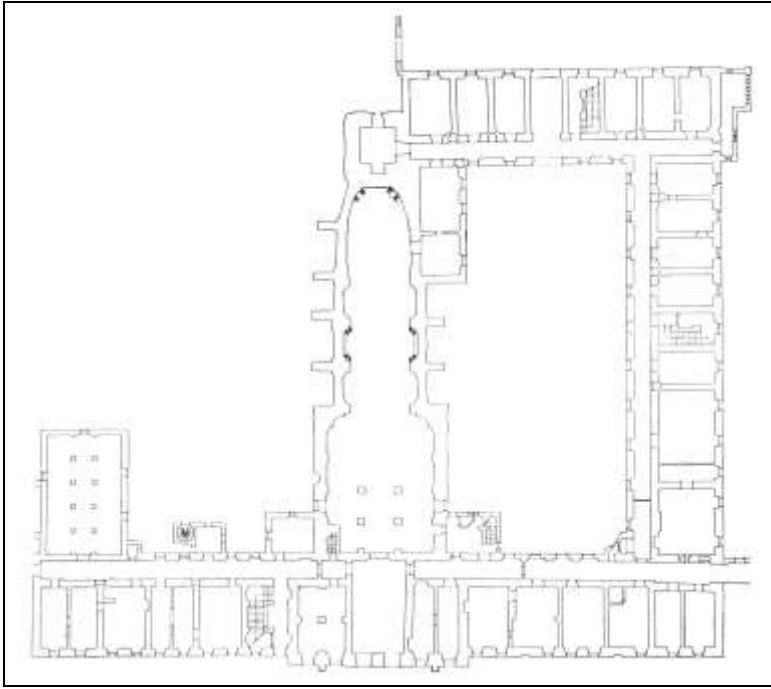
⁵ Csatkai–Dercsényi 1953 megjelenése idején a díszfestés és a szobrok még léteztek: 410.

⁶ A tízezernél is több tárgyat számláló szakgyűjtemény Csorna és a Rábaköz gazdag történeti és néprajzi emlékeit őrzi. Nagy–Szalontay 1990.

⁷ A munkálatokat Szabó Gyula irányításával Kövecses Gyuláné, Lendvai János és Matiscsák László végezték.

⁸ Vezető tervező: Winkler Gábor, építész munkatárs: Szabó László, statikus: Krizsnánszky Lajos, gépész: Nagy András, villamos tervező: Tóth Gyula, kerttervező: Dercsényi Pálné.

⁹ GYL II. 6871; építész: Csapó György.

1. kép. A csornai prépostság földszinti alaprajza (Csatkai - Dercsényi 1953 alapján)

Már a program összeállításakor világossá vált, hogy a tervezés során, párhuzamosan a program összeállításával történeti és művészettörténeti kutatásokat kell végezni. A megbízó Városi Tanács 4.710.000 forintot biztosított a műemléki helyreállítás kivitelezéséhez. Első ütemben hasznosítási terv készült,¹⁰ amely tisztázta az épületben elhelyezendő rendeltetések helyét. A tervezés első ütemében szóba került az 1802-ben tervezett második lépcsőház utólagos megépítésének igénye, mely lehetővé tette volna a tervezett létesítmények forgalmának egymástól történő elkülönítését. A javaslattevő szerint az együttes északi szárnyában a múzeum igényeinek megfelelő kisebb átalakításokat végeztek volna. A déli szárnyban elhelyezett üzemi étkezdé helyén korszerű étterem és irodalmi kávéház létesítését fontolgatták. Az épületben kellett kialakítani a város reprezentatív házasságkötő termét és a Városi Tanács irodáinak is helyet kellett keresni. A ház keleti végében szerényen meghúzódó r. k. plébánia átalakítása, korszerűsítése ekkor még nem került szóba. A tárgyaláson az Országos Műemléki Felügyelőség részéről Kriszt György területi előadó és Dávid Ferenc művészettörténész vettek részt. A műemléki szakhatóság a tervekkel mindenben egyetértett. A hasznosítási terv bírálatára 1984. december 5-én került sor, az elképzeléseket elfogadták.

¹⁰ Tervdokumentáció: GYL II. 6871/1.

Az épület beruházási programterve 1985 végére készült el, a hasznosítási terv döntéseinek figyelembe vételével, a hasznosítási terv készítőinek közreműködésével.¹¹ A tervezők – összhangban a kivitelezés lehetőségeivel – az ütemes megvalósítás igényeit munkájuk során figyelembe vették. Első ütemben a helytörténeti és néprajzi múzeum rekonstrukciójával számoltak. A második újjáépítési ütem kapcsán a házasságkötő terem és az anyakönyvi hivatal, a Városi Tanács Irodái, az étterem és konyha, az irodalmi kávéház és a Hazafias Népfront helyiségeinek korszerű kialakítására került volna sor. A templom megújítását a második ütemmel egyidőben tervezték. A harmadik ütem a 20. században épült déli szárny helyreállítását célozta, itt élelmiszer „szaküzlet”, az emeleten igényes lakások kerültek volna kialakításra.

A műemléki hatóság ebben az időben még azt szorgalmazta, hogy a később épült déli szárnyat egy szerkezeti egység teljes bontásával válasszák le a késő barokk épület tömbjétől.¹² Erről a megoldásról később a megbízóval egyetértve lemondtak. A 19. század derekán az emeletes szárnyakhoz hozzáépített saroktoldások – utólagosan kialakított mosdók – lebontásában mindenki egyetértett. Ezek az épületrészek nem kapcsolódtak szervesen az épülethez, homlokzatukat szerény, gótizáló vakolati ornamentika díszítette. Bontásuk után a korábban a padlástér által takart homlokzati felületeken előtűnt az épület eredeti, 19. század elején felhordott sárga színezése. A helyreállítás során ezeket a színeket használtuk a felületek megújítására.

2. kép. A csornai prépostság nyugati homlokzata a déli szárny tervezett bontása után
(Csatkai – Dercsényi 195.3, 410 alapján)

A tervezés során 1988-ban a Győr-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Xantus János Múzeuma Rainer Pál irányításával ásatásokat végzett az épület déli udvarában. Ezek célja az volt, hogy az 1802-es terveken ábrázolt, a déli udvart keletről lezáró kereszt szárny létéről megbizonyosodjunk. Négy kutatószelvényt ástak a templom déli fala mellett és a feltételezett kereszt szárny helyén. Az ásatások során a régészek a kereszt szárny meglétére utaló épületrészt nem találtak.¹³

¹¹ Tervdokumentáció: GYL II. 6871/2.

¹² Csatkai – Dercsényi 1953 410. ebben a formában, önálló épületként ábrázolja a prépostság késő barokk épületét.

¹³ Xantus János Múzeum Régészeti Adattár 13–91. sz. Szőnyi Eszter szíves közlése.

Feltártak viszont egy üres kriptát és húsz középkori sírt. Utóbbiakban tárgyi emléket nem találtak, ezért a sírokat sürgősen visszatemették. Később, a helyreállítás során a délkeleti, térre néző szárny földszinti padozata alatt néhány téglából falazott, kör alaprajzú terménytároló verem került elő. Ezeket a megvalósulási tervre felrajzoltuk, majd a kivitelezők az üregeket visszatemették.

A kiviteli tervek a beruházási program szerinti ütemben készültek el. Első ütemben, 1986 februárjában a múzeum helyreállításának részletes tervei készültek el.¹⁴ Az étterem és kávéház kialakításának tervei 1987-ben kerültek le a rajzasztalokról. Itt igényes belsőépítészeti terv is készült.¹⁵ 1989-ben elkészültek a könyvtár¹⁶ és a premontrei rendház¹⁷ kiviteli tervei is. Időközben a r. k. plébániatemplom helyreállításának megtervezésére is sor került.¹⁸ 1990-ben az épület visszakerült a premontreiek birtokába. Az épületegyüttes helyreállítása 1991-ben fejeződött be.¹⁹ A városi könyvtár végül más épületben került elhelyezésre: a déli szárny emeletét a premontrei prépostság vette használatba. Az étterem 2009-ben kiégett, jelenleg használaton kívül áll. A múzeum továbbra is a rendházban működik. Szépen restaurált északi szárnyának dísztermében időszakos kiállításokat rendeznek.

KOVÁCS ZSÓKA
(FORD.)

Az „anya” panaszai
törvénytelen és nem
természetes „leánya” ellen.
Szemelvény az 1829-es soproni
plébániai
jövedelemösszeírásokból

Az alábbiakban közreadott, a latin eredetiben *Parochi antiqui ad Parochiam novam correlatio; Matrisque adversus illegitimam et innaturalem Filiam gravamina* címmel feljegyzett forrásrészlet adalékul szolgál a soproni plébániák történetéhez.²⁰ A Szent Mihály-templom plébánosa szemszögéből mutatja be a két plébánia

¹⁴ GYL II. 6871/3

¹⁵ GYL II. 6871/5; belsőépítész tervező: Vági Ervin.

¹⁶ GYL II. 6871/15

¹⁷ GYL II. 6871/13

¹⁸ GYL II. 6871/10

¹⁹ A tervezést Horváth Lóránt ny. főpát tanácsaival segítette, aki a helyreállítás eredményeiről az „m2” közszolgálati televízió „Lássunk világot” című műsorában számolt be. A kivitelezési munkákat a győri püspökség részéről Gábor Jenő építész irányította.

²⁰ Egyházmegyei Levéltár - Győr. I. Püspöki Levéltár. f. Plébániai jövedelem-összeírások. (Conscriptio proventuum parochialium). XIV. Sopron. Canonica Visitatio 1829. A forrásanyagra Kelemen István hívta fel a figyelmemet.

egymáshoz való viszonyát.²¹ A társaskáptalan 1779-es megalapítása, 10 évvel később az új plébánia létrehozása és ennek nyomán a hívek fele-fele arányban való megosztása jelentette a későbbiekben kibontakozó konfliktus alapját.²² A régi plébánia panaszainak jogosságát bizonyos egyházi intézmények, alapítványok kezeléséből, és bizonyos ünnepek megszervezésének módjából fakadó érvek szándékozzák alátámasztani. A forrásrészlet tartalmaz egy várostérképet is, mely a régi és új plébánia területi illetőségét hivatott bemutatni, piros színnel jelezve az egyik legfontosabb egyházi esemény, az Úrnapi Körmenet útvonalát.²³

Azért, hogy elősegítsük mindazoknak a dolgoknak helyes megértését, amiket megfontolás céljából itt felvetettünk, és hogy elhelyezkedésükről megfelelő képet alakítsunk ki, írásunkhoz csatoljuk mindenekelőtt Sopron város térképét („N” jelzéssel), amely ha nem is pontos mérnöki munka alapján készült, hanem annak a képnek megfelelően, ahogy eszünkbe jut: a valósághoz mégis kiváltképp hűséges:

²¹ A Szent Mihály templom plébánosa 1821 és 1840 között Micsánék József volt.

²² Lásd bővebben: *Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000.* Szerk.: Kovács József László, Sopron, 2000. 23-29. p.

²³ A térképet a rajta lévő magyarzatokkal *Hárs József* is közölte *A Gróf és a szegények, Verőcei Gróf Pejacevich Károly (1745–1815) végrendelete* című munkájának függelékében (7. kép). Szülőföldünk 2006.

Szentháromság szobra; a Boldogságos Szűz Mária szobra, 52. Belváros, 53. Ispotály, 54. a régi plébánia temetője

✘ a régi plébánia úrnapi oltárai †* a Katolikus Konvent házai * a jezsuiták régi kollégiuma, ___ a régi plébánia határa, az új plébánia határa

Megjegyzés: 1. Krisztus testének ünnepén a Szent Mihály templomból induló egész úrnapi körmenetet a másik plébánián vezeti, 2. Szentháromság ünnepén a körmenetet az 51. szám alatti szoborhoz, azaz a másik plébániához vezeti: a régi városplébános. 3. A Városházán és a Vármegyeházán, amelyek a 49. és 50. számok alatt vannak, a fogva tartottakat mind a két esetben ugyancsak maga az említett plébános a káplánjai segítségével a beneficiumok és alapítványok erejéből hitben építi a másik plébánián, és az Oltáriszentséghez járulással megújítja őket az ünnepi menetben. 4. A 9. számú kápolna és az 53. szám alatti ispotály kápolnája a régi plébános felügyelete és befolyása alatt áll; a 8. szám alatti kis templom a belvárosi plébános gondozásában van. Ha két plébánia van: óh, jaj, az már Babel!

A továbbiakban abból a célból, hogy megvilágítsuk a régi, azaz anyaplébániának az új, azaz leányplébániához fűződő viszonyát, városunk egyes intézményeinek, aztán az egyházi ünnepeknek, végül a jogoknak, jövedelmeknek és az anyaplébániára háruló terheknek a számbavételét fogjuk elvégezni.

Kegyességek

A, KATOLIKUS KONVENT, MELY A TELJES POLGÁRSÁG TEKINTETÉBEN GONDOSKODIK A SZEGÉNYEBB TANULÓIFJÚSÁG TANKÖNYVEIRŐL, A KÉZMŰVESEK SEGÉDEINEK SZÜKSÉGES ÖLTÖZÉKÉRŐL, AZ ÖZVEGYEK HÁZBÉRÉRŐL, VÉGÜL PEDIG A SZEGÉNYEK, S A VÁROSBAN ELHUNYT IDEGENEK ILLŐ TEMETÉSÉRŐL; KEZELI A KATOLIKUS TANULÓK RÉSZÉRE VÁROSUNKBAN ALAPÍTOTT SOKFÉLE RENDKÍVÜLI ÖSZTÖNDÍJAT, AZ ÜRESEDÉSEKET EGYEZTETI A MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓTANÁCS DÖNTÉSÉVEL, FIGYELMET FORDÍT A KATOLIKUS GYŰLEKEZET TÖBB MÁS SZÜKSÉGLETERÉRE IS; AZOKBÓL A HÁZAKBÓL, MELYEK A MELLÉKELT VÁROSTÉRKÉPEN †* JEL ALATT LÁTHATÓK, ÉS SZŐLŐKBŐL VAN JÖVEDELME, EZEKBŐL TARTJA FENN MAGÁT; ÜLÉSEIT A KONVENT-HÁZBAN AZ ÉV FOLYAMÁN MEGHATÁROZOTT IDŐPONTOKBAN TARTJA.

A konvent első embere a negyven ülnök között az elnöki tisztet betöltő polgármester után a régi városplébános. A konvent határozatai azonban, jóllehet 1821-ben megújították és szabályozták őket, senki mást nem ismernek el ezen a plébánoson kívül. Sőt, nyilvánvaló, hogy ez a konvent, amely 39 olyan, nem az egyházhoz tartozó ülnökből áll, akiket az egész polgárság közül, a két plébániára való tekintet nélkül választottak, e város összes katolikusának egyetlen osztatlan

közösségét képviseli, hiszen tanácskozásának a lelkészre vonatkozó tárgyairól rendelkezni is egyetlen pásztor védnöksége alatt akar, és nem ok nélkül fél a közgyűlés, hogy egy másik plébános bevonásával meghasonlik és szétszakad.

b, *Szegények Intézete*, egy és osztatlan, az egész város számára. Jóllehet valójában ezt az intézményt egy polgári tisztviselő felügyelete alatt két megbízott szenátor és harmadikként az ún. „szegények atyja” irányítja, úgy tűnik, mégis valamilyen mértékben erre az intézményre is befolyással van a lelkész, ez a befolyás, tekintettel arra, hogy az egész város szegényeire vonatkozik, egyetlen emberé, a régi városplébánosé: aki maga gyűjt kizárólag a város főegyházában évente két alkalommal ennek az intézménynek a javára: azt az adományt, amit a hívek ezen az alkalmon a nyilvános gyülekezetben felajánlottak, a plébániájára viteti, és miután ott az említett megbízottak egyikének jelenlétében megszámlálták, nyugtával együtt a Szegények Atyjának utalványozza, és azt ennek az intézménynek a pénztárába kell bevinni.

c, *Aggmenház kórházzal*, az egész városban mindazokat, akiket az öregség vagy betegség elerőtlenített, és életük delén magukra maradtak, a rendelkezés szerint egy épületben, a város költségén kell eltartani. Ennek az aggmenháznak a házi pénztárát és az alapítványait kezeli, a menhely lakóinak az adományt szétosztja, és a dominikánusok hűséges segítő munkájával a gyengébbek lelki gondozását végzi: a régi városplébános.

d, *Tóth-alapítvány*, melyből az év bármely pénteki napján 30 férfit és ugyanennyi asszonyt fizetnek, akiket városunk szegényebb rétegéhez tartozó lakosai közül vegyesen, a két plébániára való tekintet nélkül választanak, miközben a régi plébános egyik káplánja előimádkozik, a kegyes alapító által előírt bizonyos követelményeknek megfelelően, és ugyanez a káplán személyenként 30 krajcárt oszt szét, és az említett káplán is ugyanennyiben részesül.

e, *Voss Árvaház*, melynek első embere a vezetés élén álló tagtárs után a régi városplébános. A többi lásd fentebb, a 18. pontnál.

f, *A Felebaráti Szeretet Testvérelete*, ma 4142 mindkét nembeli személyből áll, akik az egész városban mindenfelé élnek, tekintet nélkül a város két plébániájára, és csak gyógyszerre az 1827-es évben 700 forintnyi pénzt áldozott. Ennek az intézménynek örökös elnöke a régi városplébános, az ő házában tartják az üléseket, templomában az intézmény minden ünnepét. (...)

A város régi plébániájának ezen tisztségei nem azért kerülnek itt a középpontba, hogy valakinek az elismerését vagy hasznát növeljék, hanem inkább a terhét és sokrétű felelősségét; és nem valamiféle gőg, vagy rút nyereség

kedvéért, hanem egyedül azzal a céllal, hogy világosabbá váljon az a sokrétű kötelék, mely egyrészt ennek a városnak minden katolikus lakosát egyetlen oszthatatlan közösségbe fogja össze, másrészt a város régi plébánosát kizárólagos joggal avatja az egész város plébánosává.

Ugyanis akár az említett tisztségek természetét és sajátosságát, akár azoknak az alapítványoknak (a, b, c, d, f) a törekvéset, melyekre több tisztség is támaszkodik, akár azt a körülményt, hogy polgári tisztviselőt egyáltalán nem bíznak meg, vesszük tekintetbe, úgy az előbbi intézmények igazgatásába a társaskáptalan előljárója, akár mint olyan, akár mint ún. belvárosi plébános, saját tartományának hatáskörét átlépve, és bizony városunk régi plébánosának jogsértésével folya bele.

Az pedig világos mindenki számára, aki az említett rendelkezéseket ismeri, hogy ha a társas káptalanban létrejött a plébánia, és formálisan a hívek is hozzá lettek rendelve, ez a körülmény bizonyosan falat emel az idáig egységes lakosság közé.

Milyen szomorú esete ez annak, hogy a nép egyik felével mostohán bánnak, és megcsalják abban, hogy az említett javadalmak hasznából a polgártársaival egyformán részesüljön; de még szomorúbb esete a város két plébánosa közötti, és a népet mindkét oldalról érintő szüntelen veszekedéseknek; végül pedig annak mélységesen szomorú esete, hogy innen, erről a területről áradnak ki az egyetlen „nem katolikus”²⁴ közösség botrányai!

Ezeken kívül azonban más tisztségeket is meg kell itt említeni ugyanazzal a céllal, mint a fentieket: ide tartoznak természetesen bizonyos *egyházi ünnepek*, melyek részben szorosan a plébániához kapcsolódva, részben városi ünnepből eredően, részben pedig a hívek magán kezdeményezésére – a püspök egyetértése és kegyes jóváhagyása mellett – lettek elrendelve városunkban, minden katolikusra való tekintettel, ezeken mégis kizárólag a régi városplébános végzi a szertartást. Ilyenek:

g, *Nagycsütörtöki lábmosás*: Az egész polgárság közül 12 szegény embert lábmosás végett a régi plébániai templomhoz vezet a polgármester vagy a városbíró, a többi katolikus szenátor és mások a polgárok választott közösségéből; Utána a szolgálattevő saját költségén közös étkezéssel frissíti fel őket, és az említettektől mintegy keresztapáiktól bőséges adományban részesülnek.

h, A vetések megáldása *Szent Márk evangélista ünnepén*.

i, Kisebb könyörgések *három teljes napon át*.

k, *Zarándoklat a püspöki székhelyre, Rákosra*, a papság részvételével, annak kieszközlésére, hogy a jégeső maradjon távol városunk szőlőitől (Krisztus mennybemenetele ünnepén).

²⁴ A szövegben az „acatholicae communitatis” kifejezés szerepel.

l, Nyolcnapos ájtatosság, a Nepomuki Szent János ünnepét követő nyolc napon keresztül, a Szentnek a belvárosban lévő kápolnájában, melyet a polgárság együttesen emelt, és a város régi plébánosának védnöksége alá lett helyezve.

m, Ünnepi áldozati körmenet a Szentháromság szoborhoz a belváros főterén, tekintettel az egész polgárságra.

n, Úrnapi körmenet Krisztus testének ünnepén, melyen részt vesz a városi (katolikus) tanács, az egész városból minden kézműves céh a régi plébánia templomában őrzött zászlóikkal, a teljes tanuló ifjúság és megkülönböztetés nélkül az egész város minden katolikus lakosa. A polgárok egyforma ruhában, a városi hajdúk pedig a szent ének fő részeinél és annál a négy oltárnál, melyet a mellékelt várostérképen kereszttel jelölt pontokon emeltek, fegyverük és ostoruk összeütése közben a szokásos köszöntéseket mondják el.

o, Fogadalmi ájtatosság 12 órás szentségkítéssel a háromnapos tűzvész miatt, melyben 1808. július 19-én, 22-én és 24-én az egész város kétharmada elégett.

p, Szent ének Szent Ignác ünnepén a szegények, az aggmenház lakói és a kórházi betegek közötti élelemosztással.

q, Zarándoklat Máriacellbe Szent István király ünnepén, a papság részvételével, az egész város részére, a Máriacellből visszatérők ünnepi bevezetésével a Neustift nevű városkapun keresztül, mely még az ún. külső plébánia határain is kívül fekszik.

*r, A Testvérület védőszentjének ünnepe, fentebb az *f.* pont alatt olvashatók az egész városra vonatkozóan a rendelkezések, a búcsúkkal együtt. Évenként visszatérő ünnep gyászmisével mindazokért, akik a Testvériség tagjai közül meghaltak. A Szent Mihály Arkangyal ünnepe utáni vasárnap és a következő napon.*

s, Öfelsége születésnapjának ünnepe, a város részéről a helyi hatóság és a polgárok vesznek részt, egyforma ruhában.

t, Ünnepélyes szentáldozás a város összes katolikusának minden év utolsó estéjén az egész város lakosságának hihetetlen sokaságával. Végül:

u, A városi és megyei börtönökben fogva tartott rabok vallásos tanítása az év legtöbb vasárnapján, hogy a húsvéti szentáldozás által a Szentség nyilvános körmenetében megújuljanak, ahová a városi és a megyei hajdúk fegyveres csapata ernyő alatt kíséri őket.

Mindezeket az egyházi ünnepeket, melyeket az egész város számára, azaz mind a nép, mind a plébánia egységének jegyében alapítottak, ilyen módon kizárólag a régi plébánia templomaiban, azaz szigorúan olyan kápolnában és templomokban tartják meg, ahol kizárólag a régi városplebános végzi a szertartást, így ennek a plébániának és abban a Szent Mihály templomnak nyújtják azt a városunkban az egyes egyedüli plébániát megillető kiváltságot, hogy a szent év elrendelt körmeneteit is bármely plébánián megtarthatja Sopronban, nem kettős rend – azaz a külső és belső plébánia – szerint, hanem

egyszerre az egész város vonatkozásában, mivel maga a kiváló és mélyen tisztelt főtisztelendő úr rendelte el kegyesen, hogy csak azokat a körmeneteket lehet megtartani, melyek városunk főegyházából a régi városplébános vezetésével indulnak, s ugyanoda térnek vissza.

És mégis meg van fosztva a régi városplébános attól a jogtól, hogy ezeket a teljes polgárság tekintetében elrendelt egyházi ünnepeket máshol is kihirdesse, mint a saját plébániai templomában.

Ó, jaj, micsoda baj szakadt a szükségképpen egyetlen plébániára, mivel azt meggondolatlanul szétdarabolták! És ezzel templom templom ellen való acsarkodásának alapját vetették meg!

SOPRONI ARCOK

A Soproni Szemle Szerkesztősége és Szerkesztőbizottsága ezúton köszönti tisztelettel és szeretettel a cikk szerzőjét, Sarkady Sándor költőt, műfordítót, pedagógust és szerkesztőt, Sopron kulturális életének fáradhatatlan szervezőjét 75. születésnapja alkalmából. Kedves szerkesztőtársunknak jó egészséget, derűs és művekben gazdag alkotó éveket kívánunk!

* * * * *

SARKADY SÁNDOR | Dessewffy-Horváth Marietta emlékezete

Nyolcvanadik születésnapja előtt alig három hónappal elhunyt Dessewffy-Horváth Marietta hegedűtanár, szobrászművész és író, a Magyar Írószövetség érdemes tagja. Horváth Marietta 1930. február 3-án született Sopronban. Édesapja Horváth József (1900–1979), a soproni zeneiskola legendásan sokoldalú művész-igazgatója volt, édesanyja cserneki és tarkeői Dessewffy Izabella (1896–1975), a Magyar Királyi Operaház magánénekesnője, „Sopron csalogánya”. A szülők a múlt század derekán évtizedeken át Sopron zenei életének irányítói, meghatározó személyiségei voltak. Leányukat is zenei pályára szánták, akit már kora gyermekéveitől hegedűre oktattak.

Marietta az iskoláit az Isteni Megváltó Leányairól nevezett elemi iskolában, majd az Állami Leánygimnáziumban végezte, miközben szorgalmasan muzsikált. 1949-ben, tizenkilenc évesen, az országos Bach-hegedűversenyen második helyezést ért el, kamarazenélésből pedig első díjat nyert. A zene terén elért sikerei ellenére érdeklődése mindinkább a képzőművészetek felé fordult. 1947-től öt

éven át tanult Ágoston Ernő rajziskolájában, ahol – Hertay Mária, Sulyok Gabriella, Giczzy János és Kutas László társaságában – a legjobbak közé tartozott. Tagja lett a Soproni Képzőművészeti Körnek, s csakhamar a Kör tárlatain is bemutatkozhatott munkáival a szülőváros közönsége előtt. A festészetnél is jobban rabul ejtette a szobrászat: az érettségi után Pátzay Pálnak mutatta be műveit, aki szívesen invitálta Mariettát a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakára. A szülők nem ellenezték leányuk dédelgetett álmát, de azt akarták, hogy előbb végezze el a Zeneakadémiát, legyen a kezében biztos kenyér.

Így került Horváth Marietta 1950-ben a Zeneakadémiára, ahol Rados Dezső hegedűtanár volt a mestere és Szabolcsi Bence a legkedvesebb tanára. Marietta kiválóan haladt a hegedűben is, de rajongása a szobrászat iránt nem csökkent. „Iskolakerülő” lett belőle; titokban rendszeresen eljárt Kisfaludi Strobl Zsigmond műtermébe, ahol tudását a Mester magánszemeszterein tovább tökéletesítette. Négy félévet végzett el a Zeneakadémián, de a kettős igénybevételt törekeny szervezete megsínylette. Beteg lett, haza kellett térnie Sopronba, s felgyógyulása után tanulmányait a győri Zeneművészeti Főiskolán fejezte be. Itt nyert hegedűtanári oklevelet 1956-ban. 1956-tól 1973-ig a soproni, 1973-tól nyugdíjba vonulásáig a celdömölki zeneiskolában tanított.

A hegedűtanár Horváth Marietta Sopronban is, Celldömölkön is népszerű, közmegebecsülésnek örvendő pedagógus volt mind kollégái, mind tanítványai körében. Lelkiismeretesen és nívósan ellátott oktató-nevelő munkája mellett mindvégig hű maradt a képzőművészetekhez. A soproni évek alatt sokat dolgozott Szakál Ernő mellett; mint „önkéntes kőfaragó segéd” részt vett a Mester műemlék-restaurálási munkálataiban. Szakál Ernő sokra becsülte Horváth Marietta tehetségét; elismerése jeléül saját mintázóállványával ajándékozta meg, amelyen azután egyre több fej és kisméretű alakos szobor született meg Marietta ujjai nyomán. A celldömölki évek alatt még arra is futotta erejéből, hogy létrehozza a Kemenesaljai Alkotók Körét, ahol tíz író, illetve festő műhelymunkáját irányította.

A művész-tanár Horváth Marietta kezét számos kitűnő alkotás idézi mindkét városban. Az ő munkája a celldömölki zeneiskola előcsarnokát díszítő Kodály Zoltán- és Ádám Jenő-szobor, míg festményeinek, rajzainak egy részét az iskola tantermei őrzik. Ezek a művek világhírű zeneszerzők portréit ábrázolják, többek közt Händel, Vivaldi, Bartók és Kodály arcképeit. Széchenyi Istvánt megidéző domborműve a Bencés Rendházban talált otthonra, Kresznerics-szobra a Városi Könyvtárban látható. Ezenkívül közel húsz alkotása (büszt, relief, fadarab, olajfestmény, szén- és ceruzarajz) van a celldömölki zeneiskola nyugalmazott igazgatójának, Süle Ferencnek a tulajdonában. Ezek között található a Fájdalmas anya (fehér kő), Krisztus-fej (tölgyfa), Mária, a világ királynője (szőlőgyökér) és több más alkotás.

Sopronban található művei közül jelentősebbek: a legnagyobb magyar gipsz mellszobra (a Széchenyi István Gimnázium dísztermében), az édesapja bronz reliefje (a Horváth József Alapfokú Művészetoktatási Intézmény főbejárata felett) és Faller Jenő mellszobra (a Bányászati Múzeum udvarán). Több szobra városunkban is magántulajdonban van, így például a márványból faragott Ady-fej, a lírai hangulatú Becht Rezső-büszt és a meghitt szépségű, feledhetetlenül kedves „Anya gyermekével”. Egy szobra Zala megyében is található: Alliquander Ödön bányamérnök, egyetemi tanár mellszobrát a zalaegerszegi Olajipari Múzeum őrzi.

Vallásos neveltetésének, bensőséges hitéletének mementói a Krisztus szenvedéseit, kálváriajárását megörökítő művei. A soproni Szent Imre-templomban láthatók zsírképpel készült, egyénien megformált, szívbemarkolóan fájdalmas stációképei, amelyek stílusosan illeszkednek bele a modern templomi miliőbe. Turner Lajos plébános rá a tanú, hogy Marietta nem fogadott el tiszteletdíjat munkájáért; ajándékkul szánta azt a Jereván-lakótelep hívóinak. Ő készítette a Sárvár-Hegyközségi kálváriakápolna stációit is. A szelíd magaslaton álló barokk kápolna udvarán, a kerítés vonalát követve sorjázik a Golgotára vezető keresztút tizennégy, újszerűen ábrázolt állomása. A stáció-oszlopok fülkéiben elhelyezett homokkő-reliefek művészi erővel tesznek hitet az

Isten Fia tragikumában is felemelő, vigaszt nyújtó áldozatáról. Ez a Kálvária igaz élményt nyújt mind a hívőnek, mind a műértőnek.

Horváth Marietta alkotókedvét a testvérműzsák szelleme ihlette, inspirálta. A zene és a képzőművészet mellett a szépirodalmat is avatottan művelte. Szülei és a Becht-házaspár összejáró jó barátok voltak. Ilyenkor a zene mellett mindig szóhoz jutott az irodalom is. Az írásait felolvasó Becht Rezső mély benyomást tett Mariettára, aki úgy érezte, hogy a szépprózában is ki kell próbálnia tehetségét.

Történelmi regényekbe fogott, amelyek sorát a „Szivárvány havasán” nyitotta meg. Az Árpádházi Szent Margit és a középkori kőfaragó-mester, Rovó Márton alakját idéző történet 1971-ben jelent meg az Ecclesia Könyvkiadó gondozásában. A regény sikere újabb munkára serkentette. Gondos levéltári kutatások alapján írta meg második regényét, amelyben Sopron nagy humanista polgármesterének, Lackner Kristófnak az életét örökítette meg. Az ifjúságnak szánt életrajzi regény „Kezedben a mécs” címmel 1971-ben jelent meg a Móra Könyvkiadónál. Horváth Marietta munkáját a történelmi regények jeles mestere, Passuth László is sokra tartotta, tanácsaival segítette. Melléje állt Majtényi Zoltán író-műfordító is, a Móra Könyvkiadó szerkesztője, aki újabb regényt kért tőle. Így született meg „A vándorlantos” – Tinódi Lantos Sebestyén életregénye –, amelyből az első részletet a Soproni Füzetek 1984-es száma közölte. Az elkészült művet 1988-ban jelentette meg a Móra Kiadó.

Két, a Nádasdyakról szóló regényhez is hozzáfogott, de ezek töredékben maradtak. Az egyik, „A fekete bég”, a sárvári Nádasdy Ferenc bárónak (1555–1604), a törökverő, vitéz dunántúli főkapitánynak az alakját idézte volna fel (részletet közölt belőle a VÁRhely 2000/4. száma), a másikat a fekete bég unokájáról, a tragikus sorsú országbíró Nádasdy Ferenc grófról (1625–1671) tervezte, akit a Wesselényi-féle összeesküvés felszámolása után hűtlenség vádjával Bécsben lefejeztek. 2001-ben jelent meg a „Szivárvány havasán” második kiadása (ezúttal az Új Ember Kiadó gondozásában), s 2002-ben látott napvilágot utolsó munkája, a „Régi jó soproniak”. Neve először szerepel a címlapon Dessewffy-Horváthként. Új nevét elsősorban, de nem csupán édesanyja emlékére vette fel. Büszke volt rá, hogy egy ősi, érdemdús nemesi család leszármazottjának tudhatja magát. A memoárkötetben a 20. századi Sopron mintegy négy évtizedének jelentős vagy kuriózus alakját idézi meg szívközelből, személyes emlékei alapján. A város zenei, képzőművészeti és irodalmi életének szinte minden számottevő szereplőjéről van érdemi mondanivalója. Anyagát számos fénykép, festmény, szobor, próza- és versszemelvény színezi, gazdagítja.

Horváth Marietta 1993-ban tért vissza Celldömölkéről szülővárosába. Hazajövele után nem sokkal szívpanaszai felerősödtek; 1998-ban infarktussal került az Erzsébet Kórházba. Időlegesen felgyógyult, de 2006-ban újra kórházi ápolásra szorult. Ebben az időben kezdtek jelentkezni nála az Alzheimer-kór

tünetei. 2008 júliusában került a Soproni Nyugdíjas Pedagógus Otthonba. Itt érte a halál 2009. november 15-én.

Horváth Marietta, a virtuóz hegedűs és közszeretnek örvendő zenetanár, képzőművészként és szépíróként is tiszteletreméltó életművet alkotott. Nem ő tehet róla, hogy nevét sem a Kortárs Magyar Művészeti Lexikonban, sem az Új Magyar Irodalmi Lexikonban nem találjuk. Az idő, ha sokszor megkésve is, előbb-utóbb igazságot szolgáltat az erre érdemesnek. A szülőváros és a tájhaza azonban addig sem feleli el Horváth Mariettát. Salamon Nándor már szerepelteti őt a Kisalföldi Művészek Lexikonában, s hála fivére, Horváth Róbert és Winkler István odaadó igyekezetének, a jövő év januárjában emlékkiállítás fogja bemutatni sokoldalú, értékes munkásságát a soproni Várkerület Galériában.

Legyen igaza Juhász Gyulának: „Nem múlnak ők el, akik szívünkben élnek.”

Irodalom

Zentai László: Horváth Marietta: Kezedben a mécs. In: Soproni Füzetek, 1980, 204–207.

Káldos Gyula: Horváth Marietta a negyedik regényén dolgozik. Új Kemenesalja, 1990.

Nagy Alpár: Egy soproni muzsikusz házaspár emlékére. In: Soproni Füzetek, 1999, 236–238.

Török Magda: Szivárvány havasán. Dessewffy-Horváth Mariettát Sopronban húzta a szíve. Nyugati Kapu, 2000. május 5.

Majtényi Zoltán: Érdekes emberek (Lektorai jelentés) In: Dessewffy-Horváth Marietta: Régi jó soproniak, Sopron, 2002. 7.

Kovács József László: A Soproni Parnasszus. Bp. 2003, 117.

Becht Rezső: A bűvös henger, XII. fejezet. In: Soproni Füzetek, 2009, 17.

Horváth Róbert: Dessewffy-Horváth Marietta személyi adatai (kézirat).

Salamon Nándor: Kisalföldi Művészek Lexikona, Győr, 1998, 132.

Sarkady Sándor: Dessewffy-Horváth Marietta: Régi jó soproniak. In: Sarkady Sándor: Minden élet szolgálat, Sopron, 2005, 571–572.

KUBINSZKY MIHÁLY | Krisch Róbert (1921–2010)

Krisch Róbert a Soproni Városszépítő Egyesületnek 28 éven át gazdasági vezetője volt, érdemeiért az Egyesület elsőként választotta dísztaggá. A város 2005-ben „Sopronért” díjjal tüntette ki. A munkán felül elismertségét mindenkivel szemben barátságos megnyilatkozásainak és magas fokú emberi kvalitásainak köszönhette. Sokat tett a Soproni Szemle érdekében, az ő vállára nehezedett bevezetése után az előfizetéssel kombinált egyesületi tagdíj bonyolult adminisztrálása is, amit sikeresen oldott meg.

Krisch János, a vasúton dolgozó fémipari szakmunkás és Rosenits Teréz tizedik gyermekeként 1921. június 12-én született Sopronban. Idős korában is boldog gyermekkorra emlékezett vissza: játékokra pajtásaival a Bécsi utcai szülői házban és a közeli Sas téren, reggeli ministrálásokra a Szentlélek-templomban Papp Kálmán városplébános, későbbi megyéspüspök szentmiséin.

Tanulmányait az úgyszintén közeli polgári iskolában kezdte, majd a Felsőkereskedelmi Iskolában folytatta. Az érettségit követően dr. Beck József, ismert soproni ügyvéd ajánlásával az ácsi cukorgyár igazgató-tulajdonosának, Patzenhofer Herbertnek lett a titkára. Ezt a tevékenységét egyhamar megszakította a katonai szolgálat. Magyaróvárott és Baján képezték ki. Karpaszományos zászlósi rangban teljesített 1944-ben frontszolgálatot Kárpátalján, a visszavonulást követően angol fogságba esett. A szerencsés hazatérést követően ismét visszakerült az ácsi cukorgyárba, most már főkönyvelőként. Ezt a feladatot 22 évig látta el. 1967-ben – édesapja elhunytát követően – a családi házba kívánt visszaköltözni s ezért mind közelebb levő munkahelyeket választott. Előbb a Petőházi Cukorgyárat, rövidesen a peresztegi Mezőgép Vállalatot. Végül a Soproni Építőipari Szövetkezethél dolgozott mint főkönyvelő. S dolgozott még a hatvan éves korban jól megérdemelt nyugdíjba vonulást követően is.

1947-ben feleségül vette az ugyancsak soproni Kertész Karolint, aki szintén állást vállalt Ácsott. A házasságból 1953-ban született ifjabb Róbert, akire édesapja mindenkor büszke volt. Robi bácsi boldog családi élete végén súlyos megpróbáltatása volt, hogy a szeretett feleség hosszú betegséggel éveken át ápolásra szoruló fekvő beteg lett. Rendíthetetlen ragaszkodással látogatta öt éveken át a kórházban minden nap. Akkor is, amikor a beteg már nem ismert meg őt sem. A sors tragédiája, hogy néhány szobával mellette halt meg 2009 őszén, amikor férje egy baleset következtében rövid ideig ugyancsak kórházi ápolásra szorult.

Robi bácsi – mert ekkor már mindenki így szólíthatta – 1980-tól kezdve látta el minden ellenszolgáltatás nélkül a munkát a Városszépítő Egyesületben. Később egy riport során szóba került, hogy az Egyesület közel ezer főt számláló tagjainak nagy hányadát személyesen ismerte. Ezért ha valamelyikük elhunyt, mindig fájdalommal vette ki annak kartonját a tagságot nyilvántartó dobozból. Ez idén, az Egyesület február 1-jén tartott közgyűlésen még részt vett, vidáman beszélgetett velünk. De néhány nappal később, február 8-án a jó Isten az ő kartonját is kivetette a dobozból. 19-én kísértük utolsó nyugvóhelyére a Szent Mihály temetőben.

VARGA IMRÉNÉ | Száz éve született Bérci Jenő (1910–1979)

*Nem múlnak ők el, kik szívünkben élnek,
hiába szállnak árnyak, álmok, évek.
(Juhász Gyula)*

Bérci Jenő – akit sokaknak Zigi bá' néven él az emlékezetében – 1910. március 1-jén született Sopronban, szülei Bruckbauer Rezső és Sowitschberger Katalin voltak. Nagyapja, Bruckbauer János, Wilkenauból (Csehország) indult el és telepedett le Sopronban. Elemi iskoláit az evangélikus népiskolában végezte, majd a Széchenyi István Főreáliskolában folytatta tanulmányait, ahol érettségire tett. Érettségi után katonai szolgálatra vonult be, ennek letelte után 1932-ben Sopron Vármegye Alispáni Hivatalához nyert beosztást mint díjtalan kiegészítő. Ezzel egy időben kérte nevének Bruckbauer-ről Bércire való magyarosítását. A díjtalan kiegészítőből vármegyei számvevői alkalmazott lett, 1940-ben pedig vármegyei díjnokká nevezték ki.

1933 és 1943 között négyszer hívták be katonai szolgálatra. Megjárta a Felvidéket, Erdélyt és a Don-kanyart, ahonnan súlyos sérüléssel tért haza. A háború után újra elfoglalta régi munkahelyét, ahonnan 1950. július 1-jével, Sopron vármegye megszűnésével nyugdíjazták. Ezt követően a család szőlőjét gondozta, ápolta – ő, aki alkoholt sohasem fogyasztott...

1952-ben a Soproni Testnevelési és Sport Tanácsnál, 1957-ben a Soproni Mérnöki Hivatalnál, 1958-ban a Soproni Vasutas Sport Egyesületnél dolgozott mint alkalmi munkás. 1959. április 13-án vették fel a Soproni Víz és Csatornaművekhez úszómesternek a Kisuszodába. Ennek megszűnésével a Löver uszodába került s itt dolgozott egészen 1979. március 15-én hirtelen bekövetkezett haláláig.

Egész életét a sport és az egészséges életmód vezérelte. A gimnáziumi években tornából mindig jeles volt. 1928-ban már az iskola vízipóló csapatának tagja. 1930-

ban ez a csapat megnyerte a győri kerületi bajnokságot. Tagjai: Fekete Tibor, Bruckbauer Jenő, Friedrich Árpád, Mattesz Béla, Weiszbeck (Vécsei) Vilmos és Hauer Antal. 1931-ben már a PUES (Pannonia Úszó Egyesület, Sopron) vízipóló csapat oszlopos tagja. Az 1930-as évek elején a vízipóló csapat nagyszámú érdeklődőt vonzott a Nagyszodába. 1936-ban megnyerték az északnyugati kerületi bajnokságot a székesfehérvári AK ellen. 1937-ben II. osztályú országos bajnok lett a csapat. A győri ETO és a PUES visszavágó mérkőzésen 1938-ban Nagyszodában játszott Németh, Arszin Miklós, Bérci Jenő, Lamm Péter, Hauer Antal, Vécsei Vilmos, Hauer Sándor. A pólózás mellett atlétizált is. Mezei futóversenyeken és stafétafutásban a gimnáziumi csapat tagja. 1930-ban és 1931-ben az örökös vándoríjat nyerték el Rátz Géza, Éhn József, Fritz István, Gerencsér László és Bruckbauer Jenő. 1931-ben 800 és 1500 méteres síkfutásban első helyen végzett. Télen síelt és korcsolyázott a „Bakteron” és a befagyott Nagy- és Kisuszodában.

A harmincas években történt, hogy Kappel Zsuzsannának beöltözve regisztráltatta magát a Daloshegyen megrendezett farsangi síversenyen hátikosárral a hátán. A lejtő alján felbukott és akkor derült fény a „csalafintaságra”, amit addig senki sem vett észre. 1943-ban már a PUES választmányi, 1947/48-ban a SUE tagja és szakosztály-vezetője.

Mi, akik az 1950-es évektől tagjai voltunk az Úszó Egyesületnek, kedves alakjával mindennap találkoztunk a Kisuszodában. Sok gyereket tanított meg úszni és amellet a pólósok edzője volt. A fiúkat gyakran hívta ki gyümölcsévsre szőlőjébe, minket, lányokat pedig elvitt a Danis Cukrászdába fagyaltozni. Mindig mosolygott, kedvesen tudott velünk beszélni, de ugyanakkor szigorú és igazságos is volt. Józan életű, megbízható, rendes ember lévén nagyon sokan tisztelték, többek között az úszók szülei is,

akik gyermekeiket nyugodtan rábízhatták. Hiszen akkoriban a szünidő minden napját az uszodában töltöttük. Mindenkihez volt egy pár kedves szava, legyen az felnőtt vagy gyermek.

Születésének 100-ik évfordulóján sok szeretettel emlékezünk rá és őrizzük szívünkben kedves alakját, mosolyát. Az emlékezés keretén belül március 7-én került sor a Csík Ferenc uszodában emléktáblája felavatására és úszó emlékverseny megrendezésére.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZENDE KATALIN

F. Romhányi Beatrix –
Kendeffy Gábor (szerk.):
Szentírás – Hagyomány –
Reformáció. Teológia- és
egyház történeti tanulmányok.
Budapest, 2009.

Az egyházi élet és vallásosság közép- és kora újkori történetének vitathatatlanul legnagyobb horderejű eseménye a reformáció, amely a mai napig kiható érvénnyel határozza meg a kereszténység belső tagolódását, felekezeti megoszlását. Igaz ez Sopronra is, ahol – az elsők között a magyarországi városok sorában – már 1524-ben megjelentek és számos követőre találtak Luther tanai. Ezért folyóiratunk olvasóinak körében bizonyára érdeklődésre tart számot az a kötet, amely a reformáció eszmei alapvetését és első évszázadának hazai történetét mutatja be. A tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetemen „A reformáció kezdetei Magyarországon” címmel 2007-ben megrendezett konferencia előadásai alapján íródtak, de tematikailag szélesebb kört ölelnek fel, mint amit a tanácskozás címe sugallt. Ezért döntöttek a szerkesztők a cím megváltoztatása mellett – ami azonban jelen formájában talán túl általánosra sikerült, és (hasonlóan a címlapon látható, San Gimignano-ból való képhez) a kötet fontos hazai vonatkozásaira nem hívja fel eléggé a figyelmet.

Az általános jelleget mindenekelőtt a kötet első harmadát kitevő teológiai tanulmányok képviselik. Ezek oly módon kapcsolódnak a könyv gerincét alkotó reformációs tematikához, hogy azokat a fő teológiai kérdéseket tárgyalják, amelyek a hitújítás korában a legtöbb vitát váltották ki. Ide tartozik a hit általi megigazulás kérdése, amelyet Pál apostol Galatákhöz írott levelét magyarázva tárgyal *Balla Péter*; valamint a szabad akarat és Isten üdvösségre való meghívásának kettőssége, amelyet Szt. Ágoston munkásságának fényében elemez *Kendeffy Gábor*. Szintén éles vitákat váltott ki, a korai kereszténység és a hitújítás idején egyaránt, Szűz Mária személye. *Bolyky János* tanulmánya Szt. Ambrustól Kálvinig tekinti át Mária újszövetségi alakjának lehetséges értelmezéseit, *Pesthy Monika* pedig a 4–7. századi krisztológiai viták nyomán közelíti meg a földi anya és Istenszülő alakjában rejlő ellentmondásokat. Három további tanulmány Kálvin teológusi munkásságát tárgyalja: újszövetségi kommentárjait *Peres Imre* elemzi, míg *Baán István* az Aranyszájú Szt. János műveire való hivatkozásokat veszi sorra a genfi reformátor

életművében, *Bogárdi Szabó István* pedig a kalkhedóni zsinat (451) aktáihoz, az azokban Krisztus természetéről lefektetett dogmákhoz való viszonyát tárgyalja. A teológiai szekció záró tanulmányában *Békési Sándor*, Jan Assmann elméletéből kiindulva, a könyv mint templomhelyettesítő toposz kérdését veti fel.

A kötet további két fejezete a Kárpát-medence egyházainak történetére vonatkozó tanulmányokat tartalmaz. Az első írás, *Nótári Tamás* tollából, a honfoglalás előtti évszázad bizánci és nyugati irányból kiinduló térítési kísérletei között feszülő konfliktust és az érdekellentétek középpontjában álló Metód püspököt mutatja be. A fő vád vele szemben is – *mutatis mutandis* – egy *nova doctrina* elterjesztése, a latin helyett a szláv liturgikus nyelv bevezetése és a római egyház főségének megkérdőjelezése volt.

A 16. század eleji reformációt megelőző időszak egyháztörténetét több irányból járják körül a kötet szerzői, jelentősen árnyalva azokat a korábbi nézeteket, amelyek szerint a hitújítást mindenekelőtt a korábbi vallási élet kiüresedése és az egyház „romlása” tette volna szükségessé. A mindennapok szintjén *Erdélyi Gabriella* a pápai bűnbocsánatért folyamodók kérvényei alapján elemzi a hívek és a korábban viszonylag kevés történészi figyelmet élvező alsópapság sokrétű viszonyrendszerét. A magas politika világába enged bepillantást a cseh *Antonín Kalous* tanulmánya a reformáció előfutárainak is tekintett, mérsékeltebb huszita irányzat, a két szín alatti áldozást hirdető utraquisták egyesülési kísérleteiről folytatott tárgyalásokon keresztül. *Réthelyi Orsolya* pedig a reformáció felé érdeklődéssel és szimpátiával forduló Mária királyné gyermekkorának első, brassói származású udvari papját, Johannes Cronert mutatja be, aki – utódaitól eltérően – még a hagyományos vallásosság követőjeként határozható meg.

A reformáció kezdeteit, a hitújítás személyi és szervezeti vonatkozásait szintén több, eddig kevésbé vizsgált szempont alapján világítják meg a szerzők. *Szabó András* négy, íróként is hírnevet szerzett korai prédikátor életrajzi adatainak bemutatása után a ferencesekből lett reformátorok kérdését veti fel és ad rá szkeptikus választ, mondván hogy az egyházi társadalom más rétegeiből is legalább olyan számban tértek át klerikusok, mint a szürke barátok közül. A szerzetesség és reformáció viszonyát további szerzők is felvetik. *F. Romhányi Beatrix* a szerzetesi közösségek és a világi papság közötti feszültségek növekvő mértékét emeli ki mint a reformáció kezdetén új hangsúlyt kapó elemet. Példái arra is felhívják a figyelmet, hogy az ellentétek háttérben gyakran gazdasági természetű okok, többek között a hívek végrendeleti adományainak birtokba vétele és hasznosítása álltak. Hasonló kérdéseket tesz fel *Lupescu Makó Mária*, aki a kolozsvári és segesvári domonkos kolostor javára tett hagyatékokat, valamint a közösségek személyi állományát elemzi, megállapítva, hogy a hanyatlás jelei csak évtizedekkel a reformáció kezdete után, a 16. század derekán váltak egyértelművé, akkor azonban visszafordíthatatlan válsághoz vezettek. A

reformáció későbbi szakasza, a katolikus restauráció új rendek megtelepedését is magával hozta. *Flóra Ágnes* a kolozsvári jezsuita kollégium alapítását vizsgálja, elsősorban abból a szempontból, hogy hogyan próbált az unitárius többségű városi tanács ellenállni a katolikus Báthori István fejedelem kívánságának, és hogyan igyekeztek csökkenteni a páterek befolyását, amikor azok mégis birtokon belül kerültek.

Ez utóbbi tanulmány a városvezetés szerepére is felhívja a figyelmet a vallásváltás és az egyházhoz kapcsolódó oktatási intézmények működtetésében. A *Ratsrefor-mation* mint a hitújítás fő mozgatóereje sok európai városhoz hasonlóan hazánkban is fontos szerepet kapott. Ezt világítja meg *Szegedi Edit* elemzése is a Brassó mellett lévő Bolgárszeg román orthodox lakossága körében a városi tanács által alapított iskola – végső soron sikertelen – térítő tevékenységéről. Bár a hitújítás szándéka nem vezetett áttéréshez, a kulturális kapcsolatok megerősödését hozta a román nyelvű könyvnyomtatás megindulása, és a román értelmiség részvétele a városi kancellária munkájában. Erdély mellett a Felvidék városai is úgy tűnik, hogy hasonló mintát követtek. *Guitmann Barnabás* Bártfa esetében mutat rá a tanács felekezet-szervező szerepére, utalva arra a Kubinyi András által már korábban kiemelt momentumra, hogy a városok középkori eredetű széles kegyúri jogköre nagyban hozzájárult reformációs részvételük sikeréhez. Ebbe a fejlődési irányba illeszkedett bele Sopron is, ezért sajnálatos, hogy a konferencián a soproni elit vallásváltásáról elhangzott előadás alapján nem készült tanulmány. *Sebők Marcell* a szepességi városok vallásgyakorlását bemutatva ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a régi és az új gyakorlat párhuzamosan élt tovább a mindennapok vallási életében, mert a hívek gondolkodásának jobban megfelelt a lassú áttérési folyamat, mint a radikális változások. Ide kapcsolható a középkori liturgikus szövegek és gregorián dallamok továbbélésének *Ferenczi Ilona* által megfigyelt jelensége a 17. századi protestáns graduálokban.

A reformáció azonban természetesen nemcsak városi jelenség volt, még ha a nagyobb lakosság-koncentráció okán a városok tágabb teret is adtak a vallási vitáknak, még egy olyan ősi egyházi központban is, mint (Nagy)várad, ahol a *Csepregi Zoltán* tanulmányában bemutatott váradai vita főszereplője, Dévai Mátyás egyenesen a püspökváros székeskáptalanját próbálta teológiai érvek alapján áttérésre bírni. Az áttért főurak példáját adja a nyugat-dunántúli arisztokrata, Batthyány Boldizsár, akinek életútját *Bobory Dóra* dolgozta fel. Tanulmánya a személyes vallásosság és a politikai szerepvállalásból eredő sokoldalú, nemcsak vallási szempontú kapcsolattartás kettős-ségére is felhívja a figyelmet. Végezetül az arisztokrácia és a közrend közti átmeneti társadalmi réteg, a katonai határvidék népességének vallási életével és műveltségével – beleértve időszemléletük és önazonosságuk kérdését is – ismerteti meg az olvasót *Öze Sándor*.

A történeti tanulmányok szerzői a hazai és határon túli (ez esetben elsősorban erdélyi) kutatás fiatal- és középnemzedékének képviselői, akik az idősebb történész-generáció mellett egyre inkább meghatározó szerepet játszanak a korai újkor kutatásában, munkájukra egyre inkább oda kell figyelni. (Ezért is sajnálatos, hogy a kötetben a szerzők területi, intézményi kötődésére vonatkozó információk nem kaptak helyet.) Új szemléletű, a reformációhoz gyakran inkább közvetett módon kapcsolódó forrásokat (végrendeletek, tanácsülési jegyzőkönyvek, gazdasági iratok, stb.) felhasználó írásaik elsősorban a szellemi mozgalmak társadalmi háttérét világítják meg. Munkájuk egyben lehetőséget ad arra, hogy a magyarországi reformáció történetét jobban összekapcsoljuk az utóbbi évek történetírása által feltárt – és a szerzők által is öröndetes bőségben idézett – európai vallási reformmozgalmak folyamataival.

Aki olvasta Szabó Zoltán 1942-ben írt Szerelmes földrajzát, annak nem lehet idegen az a megközelítés, amelyet Békési Sándor¹ alkalmaz a Fertő-tó tájszemlélet-történetéről írt munkájában. Szabó Zoltán a költők versein keresztül mutatja be az Alföld művészi reprezentációinak formáit, variációit, változásait a reformkor, a dualizmus és a Horthy-korszak Magyarországon. S közben elmorfondírozik azon, hogy „talán éppen az a valóságos, ami költői”,² s hogy „a táj színeváltozását különben a poézisen keresztül is nyomon követhetjük.”³

E két alapvető megközelítés Békési Sándor munkájában is megjelenik. A Szerző egyfelől az elméleti fejezetekben részletesen ki is fejti a kultúrtörténet és a tájtörténet posztmodern irányzatának sajátosságait. A munka tehát posztmodern tudományfilozófiai alapokon állva a valóságot, mint a szubjektív észlelő konstrukcióját állítja középpontba, így a tájakat nem objektív statikus környezeti elemeknek, hanem kulturálisan meghatározott dinamikus társadalmi képződménynek tekinti. Másfelől pedig az észlelés formáinak megkülönböztetése történik meg, amelyek összefüggésben állnak a környezet változásaival is. Ezért is szentel a Szerző külön fejezetet a tó környezettörténetének bemutatására, hiszen, ahogy írja e nélkül az észleléstörténet sem érthető, illetve elemezhető megfelelő módon.

Témaválasztásának megfelelően Békési Sándor nagy forrástömeget olvasott át: több tucat folyóirat és periodika számtalan évfolyamát, mintegy 80 monográfiát (közte 12 magyar nyelvűt). A periodikákból hivatkozott cikkeket többnyire csak a lábjegyzetekben találhatjuk meg, amely a név- és helymutató hiányával kiegészülve sajnos rontja a munka kézikönyvként való használhatóságát. A feltüntetett 198 tételes irodalomjegyzék (ebből 20 magyar nyelvű, közte számtalan Soproni Szemle tanulmány, vagy a Fertő Táj Bizottság kötetei) így is széles szakirodalmi bázisként mutatkozik a gazdagon lábjegyzetelt írás végén. A Szerző módszertanilag is nagy felkészültségéről ad tanúbizonyságot, érzi a megközelítések korlátjait, problémáit, például hogy elsődleges források

¹ Békési Sándor 1962-ben született Budapesten, a Bécsi Egyetemen történelmet, földrajzot és tudományelméletet tanult. Ma a Bécsi Múzeum, a Városfejlesztési és topográfiai osztály (Wien Museum, Department Stadtentwicklung und Topographie) kurátora.

² Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Nyugat, Budapest 1942 (Reprint: Osiris, Budapest, 1999), 103.

³ Uo., 108.

hiányában nehéz megragadni egyes népcsoportok, néprétegek tájészlelését. Másfelől maga is koncentráltta figyelmét, így alapvetően a nyilvános diskurzus tanulmányozását folytatta szövegek és képek alapján. Természetesen a 20. században, annak is a második felében már a bőség zavarával kellett megküzdenie, de a helyes arányok megtartása, a legjobb példák kiválasztása úgy érezzük jól sikerült.

A módszerek keretfeltételeinek rövid tárgyalása után Szerző alapvető munkamódszerét, a történeti diskurzuselemzés sajátosságait, fő kérdésfeltevéseit is áttekinti, s így módon is rögzíti munkájának célját: a szövegekben reprezentált valóságot a társadalmi kommunikáció során keletkezett valóságként felfogni, s annak üzenetét, mint a kor értékítéletének, társadalmi környezetének lenyomatát tanulmányozni.

Az első fő fejezet a „Közelítések” címet viseli, és ennek megfelelően a Szerző időben is és távolságban is messzebről közelít a Fertő-tájhoz. Legelőször a tájneveket tanulmányozza, hiszen ahogy írja, a tájszemlélet történetéről már a tájnév is sokat elmond. Ezután azokat a leírásokat veszi számba, amelyek valamely környező hegycsúcs adta panorámát taglalják. Minden fejezetben, több helyütt is megfigyelhetjük, hogy a Szerző milyen tág kontextusban értelmezi a folyamatokat. A Fertő tájéka gyakran európai összehasonlításban szerepel, a tájszemlélet pedig mint a kultúr- és környezettörténet egy darabja jelenik meg az olvasó szeme előtt: a táj esztétikai kolonializálásának, és a természet fizikai meghódításának ugyanaz a gyökere, de legalábbis egyazon érme két oldalát jelentik. Sőt, Békési a tájszemlélet tudománytörténeti kapcsolódásait is felvillantja, a téma által is megkövetelt holisztikus látásmódjáról, komplex megközelítéséről tehát minduntalan meggyőződhetünk.

Az első útleírások a 17. század végén bukkannak fel a Fertő vidékéről. Már ezek a leírások alapján rácsodálkozhatunk, hogy a Fertőt mennyire különbözőképpen lehetett látni a szemlélő kilététől, képzettségétől függően. Néhány pozitív példától eltekintve a tó szemlélete a 18. században alapvetően az utilitarista megközelítésből eredően elutasító, negatív felhangú, ebben az összevetésben pedig Eszterháza kastély- és park-komplexuma egészen elütő ellenpontként jelenik meg. Természetesen ezekre az ellentétes értékítéletekre a Fertő jellegzetesen különböző partszakaszai okot is adtak. A 19. század első felében az esztétikai fordulat jegyében a táj már nem mint festői természeti jelenség, hanem kép, azaz tájkép, mint ahogy az Bél Mátyás leírásában is megjelenik. A német nyelvterületen a leíró földrajz egyik ágának, az esztétikus földrajznak a lenyomataként többek között Kis János és Bredetzky Sámuel munkáit is elemzés alá vonja, mint a táj pozitív reprezentációinak legjobb példáit, ahol a Fertő mint esztétikai szépség és gyógyító természeti erő szerepel.

A könyvben külön fejezetben követhetjük nyomon azt az időszakot, amikor a Fertő híre egyre messzebb eljutott a turisztikai útleírások, útikönyvek segítségével. Az idegenforgalmi célzatú útleírások gyakorta hajlamosak csak a

települések, tájak jó, illetve szép oldaláról beszélni, a Fertőre vonatkozó 19. századi áttekintés azonban ellentmond ennek. Hol a tó két partja közötti ellentétet fedezik fel az írók, hol pedig a kiszáradási periódusok, vagy a szabályozási tervek árnyékolják be az egyes narratívákat. Jól érzékelteti Békési, hogy a tenger-allegória hogyan vonul végig a Fertő kultúrtörténetén. Bizony elgondolkodtató, hogy ma már nemigen találkozhatunk efféle jelzőkkel akár a tóról született útleírásokban, akár a turisztikai kiadványokban.

A tájidentitás kérdése is természetesen előkerül a munkában, főképpen a nemzeti ébredés korszaka után, s különösen a trianoni döntés utáni években. Igen sok kérdést, gondolatot vetnek fel az olvasóban az idevonatkozó alfejezetek a természet, a kultúrtáj, a különböző etnikumok, a helyi társadalomfejlődés, vagy akár Sopron és a Fertő-táj identitásáról, kapcsolódva korunk marketingtevékenységének „tájéladási” szemléletéhez. Egy másik érdekes gondolat a Fertő környezettörténetével kapcsolatosan vonul végig a munkán; a ma embere számára figyelmet érdemelnek a tó vízszintjének szabályozásával és hasznosításával kapcsolatos viták, a nád elterjedésének jelensége és a máig ívelő természetvédelmi, világörökség-védelmi törekvések, illetve az azokkal kapcsolatos írásbeli-képi reprezentációk elemzése, és az ezek alapján a mai környezet-diskurzusra vonatkoztatható következtetések.

Többszörös az áthallás az utolsó fejezetben alkalmazott fukuyamai mondat – a történelem vége – kapcsán, így a könyv utolsó fejezete is kellően gondolatébresztő. Egyesül, egyesült-e az egykor vasfüggöny által elválasztott táj, és a róla szóló tájdiskurzus a határ két oldalán? Marad-e, illetve meddig marad a turizmus és a természetvédelem által dominált Fertő-diskurzus?

Úgy gondolom, hogy Békési Sándor könyve igen frissítően, megtermékenyítően hathat a pozitívista tudományfilozófián felnövekedett, a valóságot mint objektív létezőt tanulmányozó kutatóknak. Hasznos szemlélettágító lehet ezért akár a természetvédelemben, vagy a turizmusban tevékenykedő szakembereknek is, utóbbiak számára akár kiindulópontként, az előzmények összefoglalójaként szolgálhat. Nagyon üdvös volna ezért a könyv magyar nyelvű kiadása is. A Szerző nagyon érzékletesen és olvasmányos stílusban mutat rá munkájával arra, hogy a természeti, kultúrtáji környezet mellett mi magunk is hogyan változunk, az ember, illetve az ember környezethez való viszonya is milyen változásokon ment keresztül. E munka is építőköve tehát annak a tudományos törekvésnek, hogy jobban megértsük az ember és a természet viszonyát. Ehhez a Fertő-táj kitűnő alanyként szolgált.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Balázsik Tamás művészettörténész, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal,
1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.
- Ferenczi László régész, PhD hallgató, Közép-Európai Egyetem,
Középkortudományi tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Jankó Ferenc geográfus, egyetemi adjunktus, Nyugat-Magyarországi Egyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.
- Kovács Zsóka gimnáziumi tanár, 9400 Sopron, Ősz u. 20.
- Kubinszky Mihály építészmérnök, ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz
3.
- F. Romhányi Beatrix egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem,
1088 Budapest, Reviczky u. 4/c
- Sarkady Sándor költő, műfordító, ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Fűzfa sor 9.
- Szende Katalin egyetemi docens, Közép-Európai Egyetem,
Középkortudományi tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Vajk Ádám igazgató, Győri Egyházmegyei Levéltár, 9021 Győr, Káptalándomb
5/A.
- Varga Imréné levéltáros, Soproni Evangélikus Levéltár, 9400 Sopron, Templom u.
12.
- Winkler Gábor építészmérnök, egyetemi tanár, 9028 Győr, Páva u. 38/F